

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ŞEYYÂD HAMZA'NIN YUSUF U ZELÎHÂ HİKÂYESİNDE
BEŞERÎ HİS VE HASLETLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RAMAZAN ARI

DANIŞMAN

PROF. DR. NÂMIK AÇIKGÖZ

ARALIK- 2011

MUĞLA

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ŞEYYÂD HAMZANIN YUSUF U ZELÎHÂ HİKÂYESİNDE
BEŞERÎ HİS VE HASLETLER

RAMAZAN ARI

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
"Yüksek Lisans"
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tez Enstitüye Verildiği Tarih : 02.01.2011

Enstitü Bölümleri Sayınma Tarihi : 02.12.2011

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nâmik AÇIKGÖZ

İkinci Danışmanı : Doç. Dr. A. Cüneyt ISSI

Üçüncü Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Nâmik Kemal ÖZTÜRK

ARALIK, 2011

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02.06/2011 tarih ve 522/4 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25. maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Ramazan Arı'nın "Şeyyâd Hamza'nın Yusuf'u Zelihâ Hikayesinde Beşeri His ve Hasletler" adlı tezini incelemiş ve aday 02.12.2014 tarihinde saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmasıyla hazırlanan tezini savunmasından sonra 60. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul..... olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nâmik AÇIKGÖZ

Üye

Doç. Dr. A. Cüneyt ŞİLİ

Yrd. Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA

YEMİN

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zeliâ Hikayesinde Beşeri His ve Hasletler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..02/01.../2012

Ramazan ARI

İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : Arı

Adı : Ramazan

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zelîhâ Hikayesinde Beşerî His ve Hasletler

Y. Dil : Human Emotions and Characters in Seyyad Hamza's Yusuf and Zelîhâ Story

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih : 02.12.2011

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : AÇIKGÖZ, NÂMIK

Ünvanı : PROF. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. EDEBİ ESERDE HİSLER
2. EDEBİ ESERDE HASLETLER
3. YUSUF İLE ZÜLEYHÂ HİKÂYESİ

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. HİS
2. DUYGU
3. HASLET
4. YUSUF U ZELÎHÂ HİKÂYESİ

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. FEELING
2. EMOTION
3. CHARACTER
4. YUSUF AND ZELÎHÂ STORY

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 02./01./2012

ÖZET

Edebî eseri değerli kılan özellik metne sindirilmiş insanî boyuttur. Eserin bu yönünü beşeri his ve hasletler oluşturur. Yazar gerek kendinde gerekse çevresinde gözlemlediği insanların ruh hallerini, karakter yapılarını kelimelerle işleyip gerilim yaratacak şekilde okuyucuya sunar. Okuyucu da, bu kelime ve ifadeleri algılayabildiğince, metnin arka planını kavrayabildiği kadarıyla metinden etkilenerek edebi bir haz alır. Alınan haz, ifadenin hislere ve duygulara ettiği tesirdir. Klasik şiir metinlerinin bu yönü, daha önce kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. His ve hasletler açısından son derece zengin olan Yusuf u Zelîhâ hikâyesi bu açıdan ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: His, Haslet, Duygu, Karakter, Mizaç, Yusuf ile Züleyhâ Hikayesi

ABSTRACT

Important feature is the human side of a work of literary text. This aspect of human emotion and character of the work creates. Author has observed around both himself and the people's mood, personality structure provides the reader with words so as to process and tension. The reader, these words and phrases from the text as far as can perceive is influenced by a literary pleasure. Received pleasure, feelings and emotions that influence the expression. This aspect of classical poetry texts, have not been addressed previously in a comprehensive manner. Aspect of emotion and character are extremely rich in this respect the story of Yusuf u Zeliâ will be examined.

Key Words: Feeling, Trait, Emotion, Character, Temperament, Yusuf and Züleyhâ Story

KISALTMALAR LİSTESİ.....	V
TABLO VE GRAFİK LİSTESİ.....	VI
ÖN SÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
1. Türk Edebiyatı'nda Yusuf ve Zelihâ Mesnevîleri	1
2. Kutsal Kitaplarda Yusuf ile Züleyhâ Hikâyesi.....	3
2.1. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Kıssası (Ahsenü'l-Kasas)	3
2.2. Tevrat'ta Yusuf Kıssası	6
2.3. İncil'de Yusuf Kıssası	8
2.4. Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'deki Yusuf Kıssalarının Karşılaştırılması	8
3. Edebî Eserde Beşerî His ve Hasletler	10
4. Metin Halkalarının Duygu Yönü	13

I. BÖLÜM

BEŞERÎ HİSLER

1. Acı/ Keder/ Üzüntü:.....	16
1.1. Kaygı/Endişe Kaynaklı Üzüntü	19
1.2. Özlem/Hasretle Birlikte Üzüntü	21
1.3. Pişmanlıktan Doğan Üzüntü	23
1.4. Hayal Kırıklığı Neticesinde Üzüntü	24
1.5. Üzüntü Duygusunun İşlenişi	25
2. Aşk:	26
2.1. Aşk Duygusunun İşlenişi	34
3. Cesaret, Cür'et:	34
3.1. Cesaret Duygusunun İşlenişi.....	36
4. Güven:.....	36
4.1. Güven Sevgi İlişkisi	37
4.2. Güven Ümit İlişkisi	37
4.3. Güven Korku İlişkisi.....	38
4.4. Güvenin Şüphe ve Kaygı ile İlişkisi	39
4.5. Güven Hayal Kırıklığı İlişkisi	40
5.1. Güven Duygusunun İşlenişi	41
5. Hasret, Özlem:	41

5.1.	Hasret Hüzün İlişkisi	43
5.2.	Hasret Mutluluk İlişkisi	46
5.3.	Hasret Duygusunun İşlenişi	48
6.	Hayal Kırıklığı:	49
6.1.	Hayal Kırıklığı Ümit İlişkisi.....	49
6.2.	Hayal Kırıklığı Güven İlişkisi	50
6.3.	Hayal Kırıklığı Üzüntü İlişkisi.....	51
6.4.	Hayal Kırıklığı İşlenişi	51
7.	Hayranlık:	52
7.1.	Hayranlık Duygusunun İşlenişi	55
8.	Heyecan, Teheyyüç:	55
8.1.	Aşk, Sevgi ve Sevinç Kaynaklı Heyecan:	56
8.2.	Korku Kaynaklı Heyecan:	57
8.3.	Üzüntü Kaynaklı Heyecan:	58
8.4.	Heyecan Duygusunun İşlenişi	58
9.	Kaygı, Endişe:	59
9.1.	Kaygı Korku İlişkisi	60
9.2.	Kaygı Ümit İlişkisi.....	61
9.3.	Kaygı Sevgi İlişkisi	62
9.4.	Kaygı Duygusunun İşlenişi	62
10.	Kıskançlık:	63
10.1.	Kıskançlık Duygusunun İşlenişi.....	66
11.	Kibir, Gurur:	67
11.1.	Kibrin Haset ve Kinle İlişkisi.....	68
11.2.	Kibir Hırs İlişkisi	70
11.3.	Kibir Bencillik İlişkisi	72
11.4.	Onur Şeref Bağlamında Gurur.....	73
11.5.	Kibir ve Gurur Duygusunun İşlenişi	76
12.	Kin, Nefret:	76
12.1.	Kin Duygusunun İşlenişi	77
13.	Korku:	78
13.1.	Korku Duygusunun İşlenişi	82
14.	Merhamet, Acıma, Şefkat:.....	83
14.1.	Merhamet Duygusunun İşlenişi	90

15. Merak:	91
15.1. Merak Duygusunun İşlenişi	94
16. Mutluluk/ Neşe/ Saâdet/ Sevinç:	95
16.1. Mutluluk Duygusunun İşlenişi.....	98
17. Öfke, Kızgınlık:	100
17.1. Öfke Sevgi İlişkisi.....	102
17.2. Öfke Cesaret İlişkisi.....	103
17.3. Öfke Duygusunun İşlenişi	104
18. Pişmanlık, Nedâmet:	105
18.1. Pişmanlık Duygusunun İşlenişi.....	111
19. Sabır..	112
19.1. Sabır Duygusunun İşlenişi	118
20. Sevgi	119
20.1. Sevgi Bencillik İlişkisi	132
20.2. Sevgi Hasret İlişkisi.....	132
20.3. Sevgi Nefret İlişkisi	133
20.4. Sevgi Ümit İlişkisi.....	133
20.5. Sevgi Üzüntü İlişkisi:	133
20.6. Sevgi Duygusunun İşlenişi	134
21. Şaşkınlık, Hayret:	136
21.1. Şaşkınlık Duygusunun İşlenişi	137
22. Ümit/ Umut Duygusu:	138
22.1. Ümit Duygusunun İşlenişi.....	143
Tablo.1. Hislerin Hikâye İçindeki Oranları	145
Grafik 1. Hislerin Hikaye İçindeki Oranlarının Grafiği	147

II. BÖLÜM

BEŞERÎ HASLETLER

1. Âdil Olma	149
2. Alçak Gönüllülük	150
3. Bencillik, Enâniyet	153
4. Cesurluk/ Korkusuzluk	155
5. Cömertlik	157
6. Çıkarıcılık	158

7. Dirâyetli Olma	160
8. Fedâkârlık.....	162
9. Ferâset.....	163
10. Gâfillik/ Aymazlık.....	164
11. Gammazlık.....	165
12. Hayâ Sahibi Olma/Hayâsızlık	166
13. Hilekârlık	167
14. Hoşgörülü Olma.....	169
15. İffet ve İsmet	169
16. İhtirash Olma.....	170
17. İradeli Olma	171
18. Kayıtsızlık/ Duyumsamazlık.....	172
19. Kıskanç Olma	172
20. Kibirli Olma	173
21. Merhametli Olma	175
22. Metânetlilik.....	177
23. Özgüven Sahibi Olma	178
24. Riyakârlık	179
25. Rüya Tabirciliği	180
26. Sabırsızlık.....	181
27. Sıddık, Emînlik	182
28. Uysallık.....	183
29. Vefâlı/sız/lık.....	184
30. Zalimlik/ İnsafsızlık	185
Tablo.2. Hasletlerin Hikâye İçinde Oranları.....	187
Grafik 2. Hasletlerin Hikaye İçindeki Oranlarının Grafiği.....	188
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA.....	192

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
Ansk. : Ansiklopedi
b. : bin (oğlu)
bsk. : Baskı
bkz. :Bakınız
c. : Cilt
öl. :Ölüm
S. : Sayı
s. :Sayfa
Ş.H. :Şeyyad Hamza
TDK :Türk Dil Kurumu
TTK :Türk Tarih Kurumu
y.y. :Yüz yıl
yay. :Yayınları

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ**Tablo 1.** Hislerin Hikâye İçinde Oranları**Tablo 2.** Hasletlerin Hikâye İçinde Oranları**Grafik 1.** Hislerin Hikâye İçindeki Oranlarının Grafiği**Grafik 2.** Hasletlerin Hikâye İçindeki Oranlarının Grafiği

ÖN SÖZ

Edebî eseri değerli kılan özellik, metne sindirilmiş insanî boyuttur. Bu boyutta beşerî his ve hasletler yer alır. Sanatçı, gerek kendinde gerek çevresinde gözlemlediği insanların ruh hallerini, karakter özelliklerini hayal gücünde işleyip “gerilim” oluşturacak şekilde kelimelere dökerek metnini oluşturur. Okuyucu da, bu kelime ve ifadeleri algılayabildiğince, metnin arka planını kavrayabildiği kadarıyla metinden etkilenerek edebi bir haz alır. Bu alınan haz, ifadenin hislere ve duygulara ettiği tesirdir.

Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi, en başta aşk olmak üzere, sevgi, hüzn, kıskançlık, merhamet, pişmanlık, sabır; alçakgönüllülük, bencillik, fedakârlık, iffet, vefasızlık vb. daha birçok beşeri his ve hasletlerin çokça yer aldığı zengin bir hikâyedir. Hikâyenin seçiliş nedeni budur. Şeyyad Hamza'nın eserinin tercih sebebi ise Türk edebiyatındaki ilk manzum Yusuf ile Züleyhâ mesnevisi oluşu ve bu itibarla Türklerin hikâyeye bakışını yansıttığı düşüncesidir. Çalışma esnasında metin olarak, Osman Yıldız'ın, *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)* eserindeki metin esas alınmıştır. His ve hasletler konusunda da Nâmık Açıköz'ün *Klasik Türk Şiirinde Beşeri His ve Hasletler* makalesi temel alınmıştır.

Ana bölümde izlenen yol ve yöntem ise şu şekildedir: Başlangıç aşamasında insanda olan his ve hasletler tespit edilmiştir. Tespit edilen his ve hasletler metinde tarandıktan sonra, yazma aşamasında her his ve haslet alfabetik olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Hisler ele alınırken duygu psikolojik olarak tanım ve özellikleri verildikten sonra hikâyede ilgili beyitlerden örnekler verilmiş, örneklerde de duygunun zemini, duygunun ortaya çıktığı an ve sonuçları kısaca anlatılmak suretiyle hissin hikâyede yer alışı anlatılmaya çalışılmıştır. Hissin diğer hislerle ilişkisi varsa, bunun için de alt başlıklar açılmıştır. Ayrıca her hissin sonunda, duygunun “nasıl” ortaya çıkartılığının, hikâyeye katkısının ve diğer duygularla ilişkisinin değerlendirildiği “duygunun işlenişi” başlığı bulunmaktadır. Hasletler bölümünde açıklamalardan sonra, hasletin kimin özelliği olduğu, varsa hislerle ilişkisi belirtmek suretiyle her haslet ayrı ayrı işlenmiştir. His ve hasletlerin işlenişinde dikkat edilen bir diğer husus, bunların hikâyenin etkileyciliğine, gerilimin

sağlanmasında ve edebi hazzın arttırılması noktasında etki ve katkılarının olup olmadığı; varsa ne derece olduğudur.

Bu çalışmayı hazırlarken değerli görüşleriyle bana destek olan, ufkumun açılmasını sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Namık Açıkgöz'e, yine çalışmamda destek olan Doç. Dr. A. Cüneyt Issı hocam'a teşekkürlerimi arz ederim. Bu süreçte maddi/manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, burada ismini sayamadığım arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ramazan Arı

Muğla- 2011

GİRİŞ

Çalışma *Beşeri Hisler ve Hasletler* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Yusuf ile Züleyha hikâyesinin kaynağını oluşturan Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim’de hikâyenin zikredilişi kısa bir özeti verildikten sonra his ve hasletler açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Akabindeki başlıkta, edebi his ve hasletlerin metin içindeki yeri ve önemi açıklanmıştır. Giriş bölümünde son olarak hikâyeye, duygular esas alınarak metin halkalarına ayrılmıştır.

1. Türk Edebiyatı’nda Yusuf ve Zelihâ Mesnevîleri¹

Hikâyelerin en güzeli sayılan Yusuf ile Züleyha hikâyesi, bütün İslâm âleminde olduğu gibi, Türk dünyasında da çok sevilmiş ve çok okunmuştur. Türk şairleri Kur’an’dan aldıkları ilhamla pek çok Yusuf ve Züleyha mesnevileri yazmıştır: Kaynaklardaki bilgilere göre Türk edebiyatında ilk Yusuf ve Zeliha (*Kıssa-i Yûsuf*) mesnevîsi Ali (XIII. y.y.)’nin eseridir. Anadolu sahasında ilk Yusuf ve Zelihâ Şeyyâd Hamza² (XIII. y.y.)’nın eseridir. Aruz vezniyle yazılmış, 1549 beyitten oluşan bir mesnevidir. Dehri Dilçin tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. (1946, TDK. Yay.). Kıpçak Türkçesi’yle Kırmılı Mahmud (XIV. y.y.) adında bir şair tarafından 1232’de hece vezni ve dörtlüklerle yazılmış bir mesneviden bahsedilirse de bu eser ortada değildir. Haliloğlu Ali (XIV.y.y.) hece vezni ve dörtlüklerle 1303’te yazdığı Yusuf ve Zeliha, Kırmılı Mahmud’un eserinin Oğuz Türkçesi’ne aktarılmış şeklidir. Bu eser İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1960’da tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Sûli (Sula) Fakîh (XIV. y.y.)’in Osmanlı ve Azeri Türkçesi özellikleri taşıyan eseri, 1298’de yazılmıştır. Erzurumlu Mustafa b. Yusuf Darir (XIV.y.y.)’in 1366’da yazdığı eseri, bir Azerî Türkçesi örneğidir.

¹ Bu bölüm şu kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur: A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1998, 1.c., s.128-130; Osman Yıldız, *Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf)*, Akçağ Yay., Ank. 2008, s. 33-36; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, Dergah Yay., 1977, c.8, s. 619-621.

² Şeyyad Hamza ile ilgili ayrıntılı bilgi için; Ömer Faruk Akün, “Şeyyâd” maddesi, İslam Ansk., MEB, İst., 11.c., s. 493-497; Rıfki Melûl Meriç, “Şeyyâd Hamza’nın Kızına Ait Mezar Taşı”, Taşpınar Mecmuası, S. 28, 1935, s.63; Metin Akar, “Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I-II”, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, S.2, 1987, s. 1-22; Osman Yıldız, *a.g.e.*,s.37-49; Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İst., 1980, s.262-263.

Çağatay edebiyatında Dür Beg (XV.y.y.), Hâmidî (XVI.y.y.)'nin Hüseyin Baykara adına 1469'da yazdığı birer Yusuf ve Zelîhâ mesnevileri vardır.

Buraya kadar sayılan ve Molla Câmî'nin eserinden önce yazılmış mesneviler, daha çok dînî heyecan ve insanlara İslam'ı telkin maksadıyla, "kıssadan hisse çıkarma" nüktesine dayalı eserlerdir. Molla Câmî'nin eseri, birçok Türk şairi etkilemiş, onlar için ilham kaynağı olmuştur. Bundan sonra ismi belirtilecek mesnevîler, sanat yönü ön planda olan, edebî zevke hitap eden eserlerdir. Bunların başında Hamdullah Hamdi (öl.1508)'nin mesnevisi gelir. 1492'de yazılmış olan bu eser, M. Naci Onur tarafından yayınlanmıştır (1986), Kemalpaşazâde (İbn-i Kemâl) (öl.1534) -bu eserden seçmeler Mustafa Demirel tarafından 1983'te yayımlandı- Taşlıcalı Yahya Bey (öl.1582)'in Yusuf ve Zelihâ'sı vardır ki bu eser Mehmed Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır (1979). Akşehirli Gubârî Abdurrahman (öl.1566), Bursalı Celîlî (öl.1569), Köprülüzâde Es'ad Paşa (öl.1726), Ahmed Mürşidî (öl.1760), Molla Hasan (XVIII.y.y.), Mehmed İzzet Paşa (öl.1914) -Molla Câmî'nin eserinin Türkçe'ye çevirisidir-.

Bunların dışında kaynaklarda belirtilen, ancak eserleri bugüne kadar ortaya çıkarılamamış olan şairler de bulunmaktadır: Ahmedî (öl.1412), Şeyhoğlu Mustafa (XV.y.y.), Kırımlı Abdülmecid (XVy.y.), Hatâî (XV.y.y., Şah İsmail değil), Çâkerî Sinan Çelebi (XV.y.y.), Behiştî Ahmed Sinan (XV.y.y.), Likâî (XV.y.y.), Nîmetu'llah (XVI.y.y.), Halîfe (öl.1572), Karamanlı Kâmî Mehmed (öl.1545), Ziyâî Yusuf Çelebi (öl. 1543), Şikârî (öl.1584), Manastırlı Kadı Sinan (XVI.y.y.), Bursalı Havâî Mustafa (öl.1608), Bağdatlı Zihnî Abdüddelil (öl.1614), Rif'atî Abdülhay (öl.1669), Havâî Abdurrahman (öl.1710), Süleyman Tefvik (XIX.y.y.).

Görülmektedir ki Yusuf ile Züleyha hikâyesine şairler tarafından gösterilen ilgi, asırlar boyu devam etmiştir. Ayrıca bu hikâye, Türk halk edebiyatında da halk hikâyesi tarzında anlatıla gelmiştir. Tevrat ve İncil'de geçmesi hasebiyle Batı edebiyatlarında da bu kıssaya gösterilen ilgi hayli fazladır. Bunun en önemli ilk nedeni menşenin kutsal kitaplar olmasıdır. Bunun yanında bütün insanlık için ortak yönü, evrensel duyguları hâiz olmasıdır.

2. Kutsal Kitaplarda Yusuf ile Züleyhâ Hikâyesi

Kutsal kitapların Zebur dışında hepsinde yer alan Yusuf ile Züleyha hikâyesi, hem Batı hem Doğu edebiyatları için büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde geçtiği bölümler hikâye kurgusu ve farklı yönleri ön planda tutulmak suretiyle özetlenecektir. Daha sonra his ve hasletler açısından karşılaştırılmasına yer verilecektir.

2.1. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Kıssası (Ahsenü'l-Kasas)³

Yusuf, bir gün babasına, ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm, der. Babası, yavrucuğum rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kurarlar, diyerek kardeşlerinin onu kıskanmalarına karşı Yusuf'u uyarır. Kardeşleri zaten babaları Yakup'un Yusuf'a ve kardeşi Bünyamin'e olan ilgilerini kıskanmakta ve babalarının yanlgı içinde olduklarını düşünmektedirler. Dokuz kardeş aralarında istişare ederken, Yusufu öldürdükleri takdirde babalarının sevgisinin kendilerine kalacağını, o vakit daha fazla ilgi göreceklerini düşünüp, onu öldürmeye karar verirler. İçlerinden biri öldürmeye karşı çıkar; bir kuyunun dibine atarlarsa, bir kervanın onu bulacağını ve buralardan götüreceğini, bu şekilde de Yusuf'tan kurtulabileceklerini önerir. Kardeşleri kabul ederler ve bunun için bir plan yaparlar.

Babalarından, Yusuf'un da gezip oynaması için kendileri ile birlikte kıra gelmesini isterler. Yakup ise Yusuf'u çok sevdiği ve onların ona bir fenalık yapmalarından korktuğu için, onlara güvenmediğini söyleyerek reddeder. Onlar da onun iyiliğini istediklerini, onu koruyacaklarını, ona bir şey olduğu takdirde kendilerinin çok üzüleceklerini söylerler. Sonunda babalarını ikna edip Yusuf'u alıp götürürler. Kuyuya bırakırlar Yusuf'u ve yatsı vakti ağlayarak Yusuf'un kanlı gömleğiyle babalarına gelirler. Babalarına, biz doğruyu söylesek de inanmayacaksın ama Yusuf'u kurt yedi, derler. Yakup, onlara inanmaz, çok üzülür; ama sabretmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını düşünür.

³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 5.c., Yenda Yay., (t.y.), İst., s.60-135.

Yusuf'u bir kabile bulur, kuyudan çıkarır ve düşük bir fiyata köle olarak Mısırlı birine satarlar. Yusuf bu dönemde ergenlik çağındadır. Allah tarafından rüya tabiri ilmi bu dönemde verilir kendisine. Günlerden bir gün evinde bulunduğu hanım, onun nefsinden murad almak ister. Yusuf, efendisinin kendisine güvendiğini, onun kendisine çok yardım ettiğini, bu yüzden de efendisine hıyanet edemeyeceğini söyler. Böyle düşünmesine rağmen Yusuf'un nefsi de kadına meyleder, fakat Allah'ın inayetiyle nefsindeki düşüncüyü ber-teraf eder. Yusuf kadından kurtulmak için kapıya koşar, kadın da arkasından koşar. Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kapının yanında efendisiyle karşı karşıya gelirler. Hanımı hemen kendisini haklı çıkarmak için yalan söyleyerek, Yusuf kendisine saldırdığını iddia eder. Yusuf inkar eder. Hanımın akrabalarından biri, eğer gömleği önden yırtılmış ise hanım doğru söylemiştir, o zaman bu yalancılardandır; yok eğer arkadan yırtılmışsa hanım yalan söylemiştir, o zaman bu doğru söyleyenlerdendir, diyerek şahitlik eder. Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığı görüldüğünde, efendisi Yusuf'a bundan kimseye bahsetmemesini, hanımına da günahından dolayı istiğfar etmesini, tembihler. Şehirde kadınlar arasında, azizin karısı delikanlısından murad almaya kalmış, sevgi yüreğini yakıp duruyormuş, kadın belli ki aşkından çıldırmış, diye dedikodular yayılmaya başlamıştır. Azizin karısı dedikoduları işitince kadınlara bir davetçi gönderip mükellef bir sofraya hazırlar. Her birine bir bıçak verir ve Yusuf'a karşılıklarını söyler. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşkınlıktan ellerini keserler. Bu bir insan değil, olsa olsa bir melek diyerek duygularını ifade ederler. Kadınların karşısında azizin karısı ondan tekrar murad almak ister, Yusuf yine kabul etmeyince zindana atılır. Zindana onunla birlikte iki delikanlı daha girer. Bir gün gördükleri bir rüyayı Yusuf'tan tabir etmesini isterler. Yusuf onları ilk önce imana davet eder. Allah'a imandan, onun varlığından, birliğinden bahseder. Sonra da birisinin efendisine şarap sunacağını, birisinin de başının kesileceğini söyler. Zindandan kurtulacağını söylediği kişiye, çıkınca efendisine kendisinden bahsetmesini ister. O kişi çıkınca bunu unuttur. Yusuf epey bir müddet daha zindanda kalır.

Bir gün melik, bir rüya görür. Rüyasının yorumlanmasını ister, fakat kimse yorumlayamaz. O kurtulan kişinin aklına Yusuf gelir. Yusuf'a gider, rüyayı tabirini sorar. O da rüyayı yorumlar. Melik bunun üzerine Yusuf'u zindandan çıkarmak ister, ancak Yusuf ellerini kesen kadınların ve azizin karısının şahitliği üzerine suçsuzluğu

ispatlanınca zindandan çıkar. Melik tarafından kendisine önemli bir mevki verilir. Yusuf'un rüya tabirinde dediğinde yedi yıllık bolluğun ardından gelecek yedi yıllık kıtlık döneminde kardeşleri çıkıp gelir. Yusuf onları tanır. Yanlarından kardeşi Bünyamin yoktur. Kardeşlerine Bünyamin'i de getirmeleri şartıyla kendilerine zahire vereceğini söyler. Kardeşleri getirmeyi kabul ederek geri dönerler. Yusuf yine de adamlarına tembihleyip sermayelerini yüklerinin içine koydurur. Kardeşleri babalarına gidip kendilerine zahire verilmediğini, Bünyamin'i götürdükleri takdirde alabileceklerini söylerler. Yakup, Yusuf'u hatırlatıp yine aynı şey olursa diyerek, onlara güvenmediğini söyler. Yüklerini açıp sermayelerini kendilerine verilmiş olarak görünce, kardeşleri Bünyamin'i götürdükleri takdirde bir kez daha, hem bu kez daha fazla zahire alıp getireceklerini söylerler. Yakup da onu geri getireceğinize Allah'a yemin etmedikçe, göndermeyeceğini söyler. Onlar da Allah'a yemin edip söz verirler. Yakup da, onları dua ve tavsiyelerle uğurlar. Yusuf'un yanına vardıklarında, Yusuf Bünyamin'e abisi olduğunu açıklar. Kardeşleri zahirelerini yükleyip dönecekleri vakit Yusuf Bünyamin'in torbasına gizlice koydurduğu kabın bulunması ile Bünyamin'in yanında kalmasını sağlar. O dönem kurallarına göre çalınan mal kimde bulunursa o, mal sahibinin kölesi olmaktadır. (Yusuf küçüklüğünde halası tarafından böyle bir hile ile yanında alıkonulmuştur) Kardeşleri Bünyamin'i babalarına geri götürmek zorunda olduklarını, onun yerine içlerinden birini almalarını önerdilerse de Yusuf kabul etmez. Kardeşleri dönüp babalarına Bünyamin'in hırsızlık yaptığı için Mısır azizi tarafından alıkonulduğunu söylerler. Yakup Yusuf olayında olduğu gibi, yine onlara inanmaz. Çok üzülür ve onlardan yüz çevirir. Üzüntüsü iyice artar ve gözlerine ak düşer.

Yakup, çocuklarını Bünyamin'i ve Yusuf'u araştırmaları için geri gönderir. Sonra Mısır'a gidip Yusuf'un huzuruna tekrar girince, Yusuf onlara kim olduğunu açıklar. Kardeşleri yaptıklarından çok pişman olurlar. Yusuf gömleğini verip babalarının yüzüne sürmelerini ve bütün aileyi toplayıp yanına gelmelerini söyler. Yakup çocukları henüz gelmeden Yusuf'un kokusunu almıştır. Çocukları getirip Yusuf'un göleğini babalarının yüzüne sürünce, gözleri açılır. Hep birlikte Yusuf'un yanına giderler. Yusuf, babasını yüksek bir taht üzerine oturtur ve hepsi birden Yusuf için secdeye kapanırlar. Bunun üzerine Yusuf, işte bu durum, o rüyamın çıkmasıdır. Rabbim onu hak rüya kıldı. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra,

beni zindandan çıkardı ve sizi çölden getirmekle Rabbim bana büyük bir ihsanda bulundu, der.

2.2. Tevrat'ta Yusuf Kıssası⁴

Tevrat'taki Yusuf kıssası ana hatlarıyla, Kur'an-ı Kerim'den farklı yönlerini de vurgulamak suretiyle, özetlenecek olursa:

Yusuf annesi Rahel'i daha küçükken, kardeşi Bünyamin'i dünyaya getirdiği esnada kaybetmiştir. Babası Yusuf'u oğullarının hepsinden çok sevmektedir, çünkü yaşlılık döneminde dünyaya gelmiştir. Kardeşleri bu sevgiyi kıskanırlar. Yusuf'un, kardeşlerinin yaptıkları kötülükleri babasına hemen söylemesi, ona karşı duydukları kıskançlık duygusunun zamanla nefrete dönüşmesine neden olur. Yusuf'un gördüğü iki rüya, tarlada demet yaparken kendi başağının önünde diğer başakların eğilmesi ile ay, güneş ve on bir yıldızın kendisine secde ettikleri şeklindeki rüyalar, sonucunda da bu kıskançlık ve nefret had safhaya ulaşır. Babası da Yusuf'un düşüne ilk önce "Nasıl düş bu, ben annen ve kardeşlerin senin önünde mi eğileceğiz?" diyerek tepki vermiş, ama düş aklına da takılmıştır. Kardeşleri sürü gütmeye gittikleri bir gün babası Yusuf'u kardeşlerinin yanına gönderir, onlar Yusuf'u görünce, orda yaptıkları bir planla onu kuyuya atarlar. Yahuda adlı kardeşin önerisi üzerine Yusuf'u kuyudan çıkarıp, İsmailî kervanına 20 gümüşe satarlar. Yusuf'un gömleğine kestikleri bir tekenin kanını bulaştırarak babalarına götürürler. Babası da Yusuf'u yabani bir hayvanın yediğini düşünerek, çok üzülür, ağlar, yas tutar.

İsmailîliler Yusuf'u Mısır'da Firavun'un görevlisi, muhafız birliği komutanı Potifar'a satar. Potifar onu özel hizmetine alır, Yusuf'un evine, işlerine bereket getirdiğini düşünür ve aynı zamanda ona çok güvenir. Her şeyin yöneticiliğini ona verir. Potifar'ın karısı Yusuf'un güzelliğinden etkilenir ve onunla birlikte olmak ister; ancak Yusuf bunu kabul etmez. Onu buna zorladığı bir gün, Potifar çıkıp gelir. Ona Yusuf'un, kaçarken elinde bıraktığı elbisesini göstererek, kendisine saldırdığını söyler. Potifar kızar ve Yusuf'u kraliyet tutsaklarının tutulduğu zindana attırır. Yusuf zindanda kaldığı süre zarfında, Firavun'un sâkîsiyle fırıncısı da hapse düşer. Sâkî ile

⁴ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Eski Ahit (Tevrat), Tekvin, Bap: 37-50, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997, s. 40-56.

fırıncı bir gün, gördükleri bir düşü Yusuf'tan yorumlamasını isterler. O da fırıncının üç güne kadar öleceğini, sâkînin ise affedileceğini söyler ve sâkîden buradan çıktığında Firavun'a kendisinden bahsetmesini ister. Fakat sâkî çıkınca unuttur, tâ ki iki yıl sonra Firavun'un gördüğü iki rüyayı kimsenin yorumlayamadığı güne kadar. Burada Firavun'un Kur'an-ı Kerîm'de geçen rüyanın yanı sıra bir de yedi kavruk, solgun başağı yedi güzel başağın yuttuğu varyantı yer almaktadır. Bu şekilde aynı anlama gelen rüyanın iki kez görülmesi, *Tanrı'nın kesin kararını verdiğini ve en kısa zamanda uygulayacağını* gösterdiği, rüyanın kesin gerçekleşeceğine delil olduğu söylenmektedir. Sâkî Yusuf'tan rüyayı yorumlamasını ister. Yusuf, ülkede yedi yıllık bolluk, ardından da yıllık kıtlık olacağını söyler. Firavun, bu dönemde ülke ekonomisini yönetmesi için Yusuf'u görevlendirir. Yusuf'u geniş yetkilerle donatır. Yine bu dönemde Heliopolis şehrinin kâhini Potifera, kızı Asenat'ı Yusuf'a verir. Yusuf Asenat'la evlenir ve ondan iki erkek çocuğu olur. Yedi yıllık bolluk döneminin ardından yedi yıllık kıtlık dönemi başlamıştır. Herkes Mısır'a buğday almaya gelmektedir. Yusuf'un kardeşleri de Mısır'a gelirler, fakat yanlarında Bünyamin yoktur. Yusuf, onları görünce tanır. Siz yer keşfetmeye gelmiş casuslarsınız, diye onları suçlar. Kardeşleri suçlamayı kabul etmezler. Yusuf, ancak Bünyamin'i de yanlarında getirmeleri şartıyla onlara inanacağını ve buğday vereceğini söyler. İçlerinden bir tanesinin rehin olarak kalmasını ister. Şimon adındaki kardeşlerini bırakırlar. Yusuf yine de eve dönerken torbalarına bir miktar buğday ve fark ettirmeden verdikleri parayı geri koydurur. Kardeşleri yolda Yusuf'u, ona yaptıklarını hatırlarlar. Çok pişman olurlar. Eve vardıklarında paralarını görünce çok şaşırırlar. Babalarına başlarından geçenleri anlatırlar. Babası olanlar karşısında Bünyamin'i de kaybedebileceği düşüncesiyle korkar, üzülür. İlk önce Yakup onu göndermeyi kabul etmez; fakat sonra hem kıtlık hem de büyük çocuklardan Yehûda'nın onu geri getireceğine dair söz vermesi ve kefil olması üzerine dualar ederek, çocuklarını gönderir. Kardeşleri Yusuf'un yanına giderler. Yusuf onları çok iyi ağırlar. Yedirir, içirir. Bünyamin'e Yusuf abisi olduğunu açıklar. Yusuf kardeşlerine olabildiğince çok buğday ve para verir. Tam gidecekleri sırada Bünyamin'in torbasına gizlice koyduğu kâseyi sebep gösterip, onu yanında alıkoyar. Kardeşleri babalarına verdikleri sözden bahsederler, ağlayıp yalvarırlar. Yusuf sonunda dayanamayıp kardeşlerine olanları, kim olduğunu anlatır. Başına gelen her

şeyin Tanrı'nın takdiri olduğunu, kendilerini suçlamamalarını söyler. Sonunda Kenan'a gidip babası Yakup'u getirmelerini ister. Kardeşleri gidip babalarına olanların hepsini anlatırlar. Yakup çok şaşırır, aynı zamanda da çok sevinir. Bütün aile, çocukları, eşleri, hayvanları hepsini alarak Mısır'a giderler. Yusuf Mısır'da Goşen bölgesini onlara verir ve oraya yerleşip hayatlarının geriye kalanını orada geçirirler. Yakup ölmeden önce bütün çocuklarını toplayıp onlara gelecekle ilgili tahminlerde bulunur, nasihatler verir ve öldüğünde Kenan gömülmesini vasiyet eder. İstedığı gibi öldüğünde Yusuf Kenan'a gidip babasını defneder. Yusuf da yüz on yaşında ölür ve mumyalanıp bir tabuta konulur.

2.3. İncil'de Yusuf Kıssası⁵

İncil'de Yusuf peygamberden çok az bahsedilmektedir. İlgili bölüm çok kısa olduğu için hiç değişiklik yapmadan aynen alıntılanacaktır:

Yusuf'u kıskanan atalarımız, onu köle olarak Mısır'a sattılar. Ama Tanrı onunlaydı ve onu bütün sıkıntılardan kurtardı. Ona bilgelik vererek Mısır Firavunu'nun gözüne girmesini sağladı. Firavun da onu Mısır ve bütün saray halkı üzerine yönetici atadı. "Sonra bütün Mısır ve Kenan ülkesini kıtlık vurdu, büyük sıkıntılar başladı. Atalarımız yiyecek bulamadılar. Mısır'da tahıl bulunduğunu duyan Yakup, atalarımızı oraya ilk yolculuklarına gönderdi. Mısır'a ikinci gelişlerinde Yusuf kardeşlerine kimliğini açıkladı. Firavun böylece Yusuf'un ailesini tanımış oldu. Yusuf haber yollayıp babası Yakup'u ve bütün akrabalarını, toplam yetmiş beş kişiyi çağırttı. Böylece Yakup Mısır'a gitti. Kendisi de atalarımız da orada öldüler.

2.4. Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'deki Yusuf Kıssalarının Karşılaştırılması

İlâhî kitaplar indirildikleri dönemde insanlığa bir yol gösterici, rehber kitap mahiyetinde gönderilmiştir. Allah'ın varlığı ve birliği, imanın esasları dışında bu kitaplarda tüm insanlığa örnek olabilecek, özellikle peygamberlerin hayatlarıyla ilgili hâdiseler anlatılmaktadır. İnsanlık için ibretlerle dolu olan Yusuf peygamberin hayatı da, Zebur dışında diğer bütün kutsal kitaplarda yer almaktadır.

⁵ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Yeni Ahit (İncil), Resullerin İşleri, Bap:7, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997, s. 125-126.

Kur'ân-ı Kerîm ve Tevrat'ta tafsilatlı olarak anlatılan Yusuf kıssası, İncil'de son derece kısadır. Züleyhâ'nın ismi dahi geçmemekte, Yusuf, babası Yakup, kardeşleri ve Firavun'dan bahsedilmekte ise de, bu bölüm sadece on bir cümleden ibarettir. Kur'ân-ı Kerîm ile Tevrat'ta ise, geniş bir şekilde yer verilen olaylar ana hatlarıyla aynı iken ayrıntılarda farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar genellikle ana olayları birbirine bağlayan ara olaylardır.

Kur'ân-ı Kerîm yer alıp Tevrat'ta bulunmayan bölümler: Yakup'un, Yusuf'un rüyasından sonra kendisine peygamberlik verileceğini söylemesi, kardeşlerinin "Yusuf'u kurt yedi" demeleri, kervancılardan kova salarak Yusuf'u kuyudan çıkarmaları, Zeliha'nın Yusuf'u suçladığı anda bir yakınının çıkıp Yusuf lehine şahitlik etmesi, Mısırlı kadınların Yusuf'u görünce parmaklarını kesmeleri, Mısırlı hükümdarın Yusuf'u zindandan çıkarmak isteyince Yusuf'un kendisini temize çıkarmak için Mısırlı kadınlara niçin parmaklarını kestiklerinin sorulmasını istemesi, Yakup'un gözlerinin ağlamaktan kör olması ve yüzüne Yusuf'un gömleği sürülünce tekrar görmeye başlaması, Yakup'un Yusuf'un kokusunu çok uzak mesafeden duymasındır.

Tevrat'ta yer alıp Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmayan bölümler: Yakup'un Yusuf'a alaca bir gömlek diktirmesi, hem Yusuf'un peygamberliğinin müjdelendiği hem de Firavun'un kıtlık ve bollukla ilgili gördüğü başak demetleriyle ilgili rüyalar, Yusuf'u sürülerin yanına Kur'an-ı Kerîm'deki abilerinin götürmesinden farklı olarak Yakup'un göndermesi, Yusuf'u kuyuya attıktan sonra kurt değil, teke kesip kanını Yusuf'un gömleğine sürmeleri, Yusuf'un Potifera'nın kızı Asenat'la evlenmesi ve çocuklarının olması, Yakup'un Mısır'a yerleştikten sonra çocuklarına tavsiyeler vermesi, Yakup'un öldükten sonra Kenan'a gömülmesi, Yusuf'un cesedinin mumyalanmasıdır.

Olay zincirindeki farklıların dışında Kur'ân-ı Kerîm'de olayların anlatılışı da Tevrat'takinden farklıdır. Kur'an-ı Kerîm geçmişte meydana gelmiş müşahhas hadiselerden bahsederken genellikle ayrıntıya girmez. Olayın nerede, ne zaman ve nasıl meydana geldiğinden ziyâde niçin vukua geldiğini anlatmaya çalışır. Sebep

sonuç açısından ele aldığı olayların ilginç yönlerini belirtmek suretiyle her zaman ve her yerde gerçekleşmesi muhtemel olan temel hadiselerle dikkat çeker⁶.

Kurân-ı Kerim'in bu özelliği dolayısıyla, normalde olay kurgusu içinde yer alan bazı temel his ve hasletlerin burada yer almadığı, hatta olanların da olay kurgusu açısından çok iyi yansıtılmadığı görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, burada amaç zaten hikâye anlatmak değil, sonuçlar üzerinden mesajlar vermektir. Bu noktada öne çıkan mesajların, his ve hasletlerle ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamda his olarak kıskançlığın, aşırı sevginin, mecâzî aşkın; haslet olarak zalimlik, vefasızlığın olumsuz sonuçları olduğu ifade edilmekte; bunların karşısında merhamet, -normal ölçülerde- sevgi, ilâhî aşk hislerinin ve vefalılık, tevâzu sahibi olma gibi hasletlerin insanı mutlu kılacağı mesajı verilmektedir.

Tevrat'ta ise olaylar daha ayrıntılı olduğu için, duygu ve düşüncelerin hikâye kurgusu açısından daha iyi yansıtıldığı söylenilebilir. Örneğin, hikâyenin temel duygularından biri olan kıskançlığın sebepleri arasında, Kuran-ı Kerim'de de yer almayan, Yusuf'un kardeşlerinin yaptıklarını babasına söylemesi yer almaktadır. Bu şekilde olayların teferruatlarıyla anlatılıyor olması, Tevrat'ın insânî yönünü daha çok ortaya çıkarmaktadır.

3. Edebî Eserde Beşerî His ve Hasletler

Edebî eseri değerli kılan özellik, metne sindirilmiş bu insânî boyuttur. Bu boyuta beşerî his ve hasletler yer alır. Hem yaratıcısının hem de hitap ettiği insan olduğu bir durumda, bunlar arasında kurulan fikir noktasında iletişim, düşünceler yoluyla sağlanırken psikolojik boyutta iletişim, his ve hasletler sayesinde sağlanmaktadır.

Hayatın bir yansıması olarak edebi eserde, insanın sahip olduğu tüm his ve hasletler yer alabilir. Sanatçı, gerek kendinde gerekse çevresinde gözlemlediği insanların ruh hallerini, karakter yapılarını kelimelerle işleyip gerilim oluşturacak şekilde metne yansıtır. Okuyucu da, bu kelime ve ifadeleri algılayabildiğince, metnin arka planını kavrayabildiği kadarıyla metinden etkilenerek edebi bir haz alır. Bu alınan haz, ifadenin hislere ve duygulara ettiği tesirdir.

⁶ Jacques Jomier, *Tevrat, İncil ve Kur'ân*, çev. Sakib Yıldız, Hareket Yay., İst. 1974, s. 6.

His ve hasletler, edebi türlerin hepsinde değişik amaç ve şekillerde kullanılabilir. Kimi metinler sadece bir his veya haslet üzerine kurulurken kimileri bir kaç his veya haslet bir araya getirilmek suretiyle oluşturulmaktadır. Birden fazla his söz konusu olduğunda sanatçı, genellikle birbirine zıt his ve hasletleri karşı karşıya getirmektedir. Mutluluk- mutsuzluk, sevgi- nefret, korku- cesaret gibi hislerin yanında; kibirlilik- alçak gönüllülük, zalimlik- merhametlilik, bencillik- fedakârlık gibi zıt hasletler arasında ilişki kurarak olayları kurgulamaktadır. Olay örgüsüne dayanan metinlerde, sanatçıların kahramanlarını önce çıkmaza sokup mutsuz etmeleri ve ardında çıkmazdan kurtararak mutlu etmeleri böyle bir *duygu karşıtlığı*ni oluşturmaktadır. Ayrıca sanatçı, çıkmaza sokma aşamasında olumsuz, çıkmazdan kurtarma noktasında da olumlu hasletleri kullanmaktadır.

Edebî eserde, herhangi bir hissi oluşturmak için ilk önce *duygu zemini*, yani hissin alt yapısı, temeli oluşturulmalıdır. Şiirde bu genellikle metnin dışındadır. Sanatçı bu noktada herkesin yaygın olarak bildiği, doğruluğu toplumsal ittifakla kabul edilen sembol ve simgeleri kullanır. Yani duygu zemininin okuyucunun zihninde var olduğunu kabul eder.

Bu durum klasik şiirde daha belirgindir. Şiirde kullanılan sevgili, âşık, rakîb gibi tipler, özellikleri ve aralarındaki ilişki, şiirin hitap ettiği kesim içinde herkes tarafından bilinir. Şâirin kıskançlık duygusunu anlatırken rakîpten ya da bir özelliğinden bahsetmesi yeterlidir. Necati Bey'in şu beytinde sevgilinin ağyar ile olan münasebetinden duyduğu kıskançlığı ve bunun verdiği ızdırabı görmek mümkündür:

*Kaddüm bükülüp çenge döner sînem olur def
Agyâr ile ol yâr kaçan kim ide sohbet⁷*

Sevgilinin âşığa yüz vermeyip, rakîb ve ağyarla ilgilendiği bilinmektedir. Bu durum aşığın onu kıskanmasına neden olmaktadır. Bu beyitte de kıskançlığın farklı bir tezâhürü olarak göğsünü defe vurur gibi dövdüğünden bahsetmektedir.

Tahkiyevî metinlerde ise hisler ele alınırken duygu zemini noktasında, yine herkesin kabul gördüğü, duyguyu ortaya çıkaracak şartlar hazırlanmalıdır. Üzüntü

⁷ *Necâtî Beğ Divânı*, (Haz. Ali Nihad Tarlan), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1963. G. 35/6.

yaratacak, sabır gerektiren, özlem duymayı sağlayan veya şaşkınlık yaratacak durumlar, ekseriyetle kabul gören durumlar olmalıdır. Örneğin *Yusuf u Zelihâ* hikâyesinde şaşkınlık duygusunun ortaya çıkması için duygu zemini, Yusuf'un güzelliği, kuyuya atılması, iki kölenin oradan su çekmeye gelmesi ve onu bulması şeklinde kurgulanmıştır. Burada şaşkınlık yaratan durum, Yusuf'un kuyuda bulunmasının yanı sıra, Yusuf gibi güzel birini, güzelliğe sahip olmayan bir kölenin bulmasıdır.

Duygu zemininin ardından, *duygu ânı* denilen, duygunun ortaya çıktığı bölüm yer almaktadır. Bu noktada, anlatıcı kahramandaki fiziksel değişimleri, jest, mimikleri betimlemeli ya da zihninden geçenleri aktararak duygunun varlığını hissettirmelidir. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde, Mısır'a Yusuf'la evleneceği ümidiyle giden Zelihâ'nın Kutayfer'le karşılaşması üzerine yaşadığı hayal kırıklığı anında üzülmeye düşüp bayılması, duygu ânına örnek verilebilir:

Zelihâ görür burka' altından anı

Eydür uşbu kim durur sorun bunı

Karavaşlar idürler budur begün

Dilsüz olgıl başuna dirgil ögün

Çün bulardan işidir bu uşbu sözi

Âh ider tahtdan düşer şol dem özi

Âh idüben çünkim ol tahtdan düşer

Karavaşlar kamu üstine düşer (13b:361)

Hisler, çoğunlukla başka bir hissin sonucu ya da sebebi olabilmektedir. Örneğin üzülmek pişmanlığın, hayal kırıklığı sevginin sonucu olurken; sevgi güvenin, özlemin sebebi olabilmektedir. Anlatıcı bu durumu, olayları başlatırken, ilerletirken veya nihayete erdirirken kullanabilmektedir. Olayları tetikleyici unsur olarak öfke, sevgi, kıskançlık gibi hisleri kullanarak kahramanı harekete geçirmekte, olayları bu şekilde başlatmaktadır. Olay anında kaygı, korku, merak gibi hislerle olayın akışını sağlamakta, neticede de üzüntü, pişmanlık, sevinç gibi hisleri ortaya

çıkarak olayları nihayete erdirmektedir. Olayların her aşamasında hisler, doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olmaktadır.

Hasletlerin metinlerde kullanımına gelince, sanatçı iyi ve kötü karakterlerini, olumlu ve olumsuz hasletlerle donatır. Kahramanların ruhsal portrelerini oluştururken tamamen bu özellikleri kullanılır. Kendi dünyasını yarattığını hikâye içinde, insanların “karakter çip”lerine bu özellikleri yükler. Olay kurgusu içinde de bu özelliklerini kullanarak olaylara müdahil olur. Yusuf u Zelihâ’da Yusuf’un kardeşi Yehudâ’nın sahip olduğu merhametlilik hasleti sayesinde, Yusuf’u ölümden kurtarmıştır. Burada Yusuf’un ölümüne doğru giden olayların akışı, merhametlilik hasleti sayesinde değişmiştir.

Görüldüğü üzere edebî eser, insanı yansıtan bir araçtır. İnsan, her tür beşerî özelliğiyle esere girebilmektedir. Sanatçı hasletlerle donattığı kahramanları aracılığıyla yarattığı durumlar neticesinde okuyucunun hayal gücünde, bir takım hislerin uyanmasını sağlamaktadır. Bu sayede okuyucu, eserden haz almaktadır.

4. Metin Halkalarının Duygu Yönü

Olay örgüsüne dayalı edebî metinlerde, somut olduğu için genellikle olaylar temel alınarak metin halkaları tespit edilmiştir. Fakat olayların arka planında, soyut halde bulunan duygular ihmal edilmiştir. Aslında olayları birbirine bağlayan ana etken duygulardır. Anlatıcı çoğu zaman tetikleyici unsur olarak öfke, sevgi, kıskançlık gibi duyguları kullanarak kahramanı harekete geçirmekte, olayları bu şekilde başlatmaktadır. Olay anında kaygı, korku, merak gibi duygularla olayın akışını sağlamakta, neticede de üzüntü, pişmanlık, sevinç gibi duyguları ortaya çıkarak olayları nihayete erdirmektedir. Olayların her aşamasında duygular, doğrudan ya da dolaylı olarak etkilidir.

Yûsuf u Zelihâ hikâyesi olaylardan ziyade duyguların ön planda olduğu bir hikâyedir. O yüzden duyguların olaylar üzerindeki etkisi, açıkça hissedilmektedir. Hikâyede duygular açısından metin halkaları tespit edilirken, hikayenin ana olayını oluşturan, hikayenin yönünü olumlu/olumsuz değiştiren ana duygular dikkate alınmıştır. Ara duygular ve özellikle bu eserde yer alan ara hikâyelerde geçen duygulara yer verilmemiştir. Metin halkaları tespit edilirken duygu halkalarını kesin

çizgilerle ayırmak mümkün değilse de hikâyenin manzum oluşunun verdiği imkanla, mümkün olduğunca beyit numaraları verilerek ayrılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen duygu halkaları şu şekildedir:

- 1- Yakup'un Yusuf'a olan sevgisi ve kaygısı (2a:18-2a:28)
- 2- Kardeşlerin bu yüzden Yusuf'a duydukları kıskançlık (2a:29-3a:45)
- 3- Yakup'un Yusuf için olan kaygısı (3a:46-3a:56)
- 4- Kardeşlerin Yusuf'a yaptıkları zalimlik (3b:68-3b:74)
- 5- Yusuf'un kardeşleri karşısında korkusu (4a:75- 4a:81)
- 6- Yehuda'nın Yusuf'a yaptıklarından duyduğu pişmanlık (4a:82- 4b:94)
- 7- Yusuf'un kuyudayken duyduğu endişe (5b:125-5b:127)
- 8- Yakup'un Yusuf için üzüntüsü (5b:132- 6b:164)
- 9- Yusuf'u bulan tüccarın şaşkınlığı ve ona hayranlığı (8a:197- 8a:204)
- 10- Uğradığı şehirlerdeki halkın Yusuf'a hayranlığı (9b:254-11a:299)
- 11- Mısırlıların Yusuf'a hayranlığı (11b:300-12a:325)
- 12- Zelihâ'nın düşde gördüğü Yusuf'a aşkı (12a:326-13a:348)
- 13- Zelihâ'nın Mısırda yaşadığı hayal kırıklığı (13a:350-13b:368)
- 14- Zeliha'nın kölesi Yusuf'a aşkı (13b:374-18a:508)
- 15- Zeliha'nın aşkı karşısında Yusuf'un sabrı ve vefası (18b:520- 20a: 564)
- 16- Mısırlı kadınların Yusuf'a hayranlığı (20b:580- 20b:598)
- 17- Aşkına karşılık vermeyen Yusuf'a Zelihâ'nın öfkesi (21b:599- 21b:608)
- 18- Yusuf'un zindandayken gösterdiği sabır ve beslediği ümit (21b:610- 25a:704)
- 19- Malik'in Yusuf'a duyduğu güven (25a:714- 29b:844)
- 20- Yusuf'un aşkta olgunlaşan Zeliha'ya duyduğu aşk (30b:868- 32a:920)
- 21- Yusuf'un kardeşlerinden intikamı (33a:945- 45a:1307)
- 22- Kardeşlerin yaptıklarından duyduğu pişmanlık (45a:1308- 45b:1320)
- 23- Yusuf'un kardeşlerine merhameti (45b:1321- 46a:1334)
- 24- Yusuf'un babasına ve kardeşlerine duyduğu özlem ve sevgi (47b:1378- 52b:1530)

I. BÖLÜM

BEŞERÎ HİSLER

His, insanın beş duyu yoluyla algıladığı, dış dünyaya ait herhangi bir şeyin, insanın iç dünyasında, gönlünde uyandırdığı etki olarak tanımlanabilir⁸. İnsan olumlu ve olumsuz duygulardan meydana gelmiş bir alışımıdır. Hem olumlu hem de olumsuz duygular, ifrat ve tefrît derecesinde olmadığı müddetçe, insanın hayatını idâme ettirebilmesi için gereklidir. Sevgi, güven, özlem gibi olumlu duygular sayesinde insan çevresiyle ilişki kurar, sever, sevilir, mutlu olur, kendini güvende hisseder. Olumsuz, kontrol altına alınmış duygular sayesinde, insan çevresinden gelebilecek tehlikelerden korunur, hayata daha sıkı sarılır. Kontrol altına alınmış öfke, insanın muhtemel saldırılara tepki vermesini sağlar. Hayal kırıklığı, üzüntü, kaygı gibi duygular, bazen insanın hayatla olan mücadelesinde, daha dinamik, daha üretken olmasını sağlar.

Her şey zıttıyla anlam kazanır. Olumsuz duygular neticesinde, olumlu duyguların bir anlamı, değeri vardır. Mutsuzluk olmadan mutluluğun, nefret olmadan sevginin, korku olmadan cesaretin, kıskançlık olmadan aşkın tanımları bile yapılamaz. Hayatın bir yansıması olarak edebi eserde, insanın yaşadığı bütün duygular yer alır. Yazar kahramanları aracılığıyla veya yarattığı durumlarla okuyucunun hayal gücünde duyguları hissetmesini sağlar. Eserin etkileyiciliği de bu noktadadır.

Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi, en başta aşk olmak üzere, sevgi, hüzn, kıskançlık, merhamet, pişmanlık, sabır vb. daha birçok beşerî hissin çokça yer aldığı zengin bir hikâyedir.

⁸ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, 2. bsk. s. 1276.

1. Acı/ Keder/ Üzüntü:

Ana duygulardan biri olan acının gerçek anlamı, *her hangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık ve ıstırap*⁹. Gerçek anlamının tezahürü tenseldir. Mecâzî anlamı yine bir dış âmilin etkisiyle *insanın üzüntü, keder ve elem içinde olmasıdır*¹⁰. Mecâzî anlamının tezahürü ise tinseldir. Edebi eserde çoğunlukla, bu duygunun mecâzî yönü ve derin bir üzüntü hali olan keder boyutu işlenmektedir.

Acı duygusu, kötü bir durum ya da olay neticesinde ortaya çıkar. Bunun yanında sevilen biri ya da bir şeye kötülük gelmesinden duyulan kaygı, bir hatanın sonrasında hissedilen pişmanlık, beklentinin gerçekleşmemesi halinde yaşanan hayal kırıklığı gibi durumlarda da diğer duygularla birlikte ortaya çıkabilir. Ayrıca sevilene duyulan özlem ve aşk ile birlikte de acı duygusu hissedilebilir.

Üzüntü duygusunun temelinde, kişinin istemediği ya da beklemediği bir durumla karşı karşıya gelmesi yatmaktadır. Kişi böyle bir durumla karşılaştığında çeşitli şekillerde **acısını** dışa yansıtır. İç çekme, ağlama, yemek yiyememe; **acı, keder** boyutunda olduğunda göğsünü dövme, kendinden geçme, bayılma gibi. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde Yakup, oğlu Yusuf'un ölüm haberini alınca önce gözleri yaş dolar, sonra kendinden geçer, bayılır:

Eytdiler kim yâ baba Yûsuf kanı

Gâfil olduk kurd yidi âhir anı

Çün işitdi bunı Ya 'kûbun özi

Yaş toldı agladı iki gözi

Düşer Ya 'kûb ussı gider ugunur

Kardaşları kamu gögsin dögünür (6a140-143)

Büyük bir **üzüntü** halinde kişi duygularını, özellikle de öfkesini kontrol edemeyebilir. Yusuf'un öldüğünü duyduktan sonra **üzüntüden** bayılan Yakup, kendine geldiğinde çok öfkelenir. Yakup öfkeyle çocuklarına, Yusuf'u yiyen kurdu bulup getirmelerini, aksi halde hepsini beddua ile helak edeceği tehdidinde bulunur:

⁹ Şükrü Haluk Akalın ve diğerleri...(2003), *Türkçe Sözlük*, TDK., 10.bsk., Ankara, 2005, s.7.

¹⁰ TDK Türkçe Sözlük, s. 7.

Varun avlan tutun getirün kurdı bana

Yûsufi yidi mi sorarım ben ana

Yohsa getirmezsenüz ol kurdı siz

Du'â kılâm kamu helâk olasız (6b:150-151)

Yakup, Yusuf'u çok sevmektedir ve onun ölüm haberinin verdiği **üzüntünün** yanında çocuklarına çok da öfkelenmiştir. Bunda, önceden ona dikkat etmelerini söylemesine rağmen onların Yusuf'u koruyamamalarının da etkisi vardır. Bu öfkenin derecesi, diğer çocuklarının helâkını göze alabilecek kadar yüksektir. Yakup'un duası kabul olabilecek bir peygamber olduğu düşünüldüğünde öfkenin şiddeti daha iyi anlaşılabilir. Bu noktada önemli bir diğer husus, Yakup'un peygamberlik yönü ile insanî yönünün bir arada verilmiş olmasıdır.

Hikâyede, **kederli** olmanın bir başka ifadesi, gözden *sular seller gibi yaşlar akmasıdır*. Yakup'un Yusuf'un ölümünden emin olmasından sonraki hali (6b:164), Yusuf'un babasından gelen mektubu okurkenki hali (43b:1267) bunun örnekleridir. Yine Yusuf'un yokluğunda Yakup'un **üzüntüsünün** ifadesi olan, *göz yaşı ırmak olmak* (38b:1114) da buna benzer bir ifadedir. *Gece gündüz ağlamak* (6b:164), *dün gün zâr u zâr ağlamak* (24a:676), *dün ü gün ağlamak* (47a:1371), *dün ü gün inlemek* (46a:1347), *özi göynmek* (içi yanmak) (30b:879; 33b:969) ifadeleri, **kederli** olma ve bu halin sürekliliğini belirtir. *Ağlayarak eti, teni erimek* (38b:1114), *ağlamaktan gözleri görmez olmak* (30a:871; 38b:1115; 45a: 1309) gibi durumlar, **kederin** sürekliliğinin yanında, derecesinin de göstergesidir.

Planlı veya plansız kötü bir olay gerçekleşmesi halinde, olayın içindekiler bazen suçluluğunu örtmek adına, **yalandan-yapmacık** bir şekilde **üzülüyor gibi** görünürler. Kardeşleri de Yusuf'un öldüğünü babalarına söylemeden önce, ölüm haberini verirken **üzülüyor gibi** yapacaklarına dair plan yapıp and içerler:

Gelün imdi didiler and içelüm

Bir ugurdan varıcak ağlaşalum (5b:130)

Bunların yanında kötü durum ve olaydan kaynaklanan **üzüntü** ve **kederin** ifadesi olarak *âh eylemek* (3a: 52; 50b:1472), *âh etmek* (11b: 307; 30b:872, 878), *âh*

kılmak (6a:148; 41b:1203; 47a:1364), *benzi sararmak* (12b:331), *yemek yiyememe* (37a:1074) gibi ifadeler kullanılmıştır.

Aşırı **üzüntü** halinde yukarıdakilerin dışında farklı bir durum daha vardır. Yusuf kardeşleriyle gittiği kırdaki kardeşleri kendisini öldürmek isteyince ilk önce her birinden yardım ister; fakat karşılık bulamaz (3b:70-74). Bu esnada hayal kırıklığı, şaşkınlık ve aşırı **üzüntü** hali gibi birçok duyguyu bir arada yaşamaktadır. Kardeşlerinin kesin olarak kendisini öldürmeye çalıştıklarını anladığı anda *ânî bir psikolojik değişim ve aşırı duygulanma neticesinde iç duyguları işlevsiz kalır ve o anda anlamsız bir davranış sergileyerek*¹¹ kakhahalarla gülmeye başlar. Yani aşırı **üzüntü**nün sonucu olarak *duygusal boşalma (afekt)* denilen durum ortaya çıkar:

Bildi bunların Yûsuf nittüğünü

Öldürmek kasdın bunlar itdüğünü

Bu kez ansuzdan güler Yûsuf Nebî

Gülmedi 'ömründe hiç anun gibi (4a:75-76)

Üzüntü duygusunun kaynağı sevgi ve merhamettir. Kişinin göz pınarlarını harekete geçiren, vicdanının sızlamasına neden olan bu duygulardır. İçinde doğuştan var olan bu duyguları yok etmiş birisinin hiç bir şeye **üzülmesi** mümkün değildir. Yusuf'un kardeşlerinin üzüldüğüne hiç rastlanmamıştır. Yaptıklarının ortaya çıkması halinde dahi ağlamaları **üzüntü**den ziyade korkudandır:

Yûsuf emr itdi buları bağladur

Öldürün dir kamusını agladur

Agaca asun buları kim öle

Yalvardılar kamusu zarı kıla (45a: 1307-1308)

Yusuf'un yaptıklarını yüzlerine vurup kimliğini açıklamasından sonra yaşadıkları pişmanlıkta da **üzüntü**den ziyade utanç duymuşlardır:

Aşığı oldı kamunun başları

Önlerine geldi fâsid işleri (45b: 1318)

¹¹ Ali Seyyar, *Davranış Bilimleri Terimleri*, İstanbul, Beta Yay., 2004, s.8.

Üzüntünün diğer duygularla ilişkisine gelince, üzüntünün birçok duygunun sebebi, göstergesi ya da sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan yukarıda da değinildiği üzere bazı duygularla ilişkisi bulunmaktadır.

1.1. Kaygı/Endişe Kaynaklı Üzüntü

Bir olay ya da durumun belirsizliği kaygının başlıca sebebidir. Burada kişiyi kaygılanmaya iten asıl sebep, mevcut durumu değiştirmeye gücünün yetmemesi, bunun ortaya çıkardığı sonuçla ilgili merak duygusu ve aynı zamanda durumun olumsuz sonuçlanma ihtimalidir. Bu durumda çoğu kişi bir sebebe bağlı ya da sebepsiz olumsuz sonuçlanma ihtimalini, daha fazla düşünerek üzülür.

Yakup'un Yusuf'u kardeşlerinin kıra götürmek istediklerindeki kaygısı, sebepsiz değildir. Görmüş olduğu bir rüyadır. Yakup rüyasında, on bir kuzudan oluşan sürüsünü otlatırken kuzulara bir kurdun gelip saldırdığını ve içlerinden en körpe olanı kaptığını görür (3a:46-47). Yakup rüya tabir ilmini bilen bir peygamberdir. Çocukları Yusuf'u kıra götürmek istediklerinde rüyasını onlara anlatır ve Yusuf'la ilgili endişesini dile getirir:

İmdi korkaram düşümden girü görem

Gördüğüm düşden dahı kaygu yirem

Siz varasız dümügesüz oyuna

Korkaram kim Yûsufuma kurt yöne (3a: 48-49)

Buna rağmen, çocuklarının telkinlerine inanarak, Yusuf'u götürmelerine râzı olur. Ama yine de rüyasının gerçekleşme ihtimalinden, hatta olacakları tahmin etmesinden dolayı **üzüntü** duyar. Yusuf'u öpüp koklar, sarılır:

Ya 'kûb işitdi ânı âh eyledi

Turdu yirinden işit kim neyledi

Yûsufun başını yur öper kocar

Gözlerini sürmeler mâverd saçar (3a: 52-53)

Yakup'un âh etmesi ve Yûsuf'u bir daha göremeyecekmişçesine davranarak onu öpüp, sarılması içindeki onu bir daha görememekle ilgili **kaygının verdiği üzüntünün** göstergesidir.

Yakup'un kızı Dünye Hatun da kardeşlerinin Yusuf'u kıra götürdüklerini öğrenince, onu kıskandıklarını bildiği için bir şey yapmalarından korkar. Bu yüzden çok **üzülür**, feryat eder:

*Dünye yügürdi yitüben çağıru
Eytdi varma yâ Yûsuf döngil diyü (3b:65)*

Belirsizlik sürecinde hissedilen kaygı, özellikle içinde bulunulan durum kötü ise, **üzüntü** duygusuyla daha iç içedir. Yusuf kuyuya bırakılıp yalnız kaldıktan sonra, bu tarz bir ruh hali içerisine girer. Yusuf'u, ne olacağını bilememenin endişesi ve korkusu sarar. Çaresiz bir haldedir. **Üzüntü** duymaya başlar. O esnada Cebrâ'il gelerek, kayırmamasını, muhakkak ki padişah olacağını, söyleyerek teselli verir:

*Cebrâ'il eydür yâ Yûsuf kayırma sen
Sen gerek kim pâd-şâlık ide-sin
Beyle didi Cebrâ'il gitdi işe
Kaldı Yûsuf gönli tolu endîşe (5b:126-127)*

Kaygı duygusunun artması halinde bir telaş, heyecan ya da korku durumu ortaya çıkar. Çocukları Yusuf'u götürdükten sonra Yakup, Yusuf'a bir şey olacağına dair endişesi arttığı için yerinde duramaz. Evden dışarı çıkıp onun yolunu gözlemeye başlar. Büyük bir ağacın altında kaygılı otururken seb'in (yetmiş) diye bir ses duyar. Yakup bu sesin ilahi bir ses olduğunu anlar. Bu yetmiş sayısının Yusuf'la kavuşacağı zamanı ifade ettiğini de bilmektedir. Daha sonra evine dönen Yakup, yetmişin gün, ay ya da yılı mı ifade ettiğini bilmediği için **kaygılı**, Yusuf'undan ayrılacağı için de **üzüntülü** bir şekilde gözlerinden yaş döker:

*Turdi evine gider ol kaygulu
Gözlerinden yaş töker tolu tolu (6a:137)*

Kaygı duygusunun **üzüntü** ile beraber yaşandığı bir başka durum, sonucu itibariyle hayal kırıklığı yaşamaktan korkmanın verdiği **kaygı anında yaşanan üzüntü**dür. Yakup çocuklarının Yusuf'u kurt yedi haberi getirmelerinin ardından, Yusuf'un gömleğini görmek ister. Gömleğin hiç parçalanmamış olduğunu görünce, Yusuf'u onların öldürmüş olabileceğinden **kaygılanarak üzülür**.

Yusuf'un bir Arap bedeviden babasının durumunun kötü olduğunu öğrendiğinde, babası için **kaygılanıp üzülməsi** (24a:676), yine Zelîhâ'nın Yusuf'u düşte görüp âşık olduktan sonra babasının onun için **kaygılanıp üzülməsi** (12b:331), sevilen birinin içinde bulunduğu kötü duruma **üzülüp kaygılanmanın** göstergesidir.

1.2. Özlem/Hasretle Birlikte Üzüntü

Özlem, sevilenden ayrı kalmanın verdiği **üzüntü**dür. Olumlu bir duygu olmasına rağmen özlemin içinde de **acı** vardır. Bunun kaynağı sevgidir. Sevgi duyulan kişi devamlı yakında olsun istenir. Ondan ayrı kalmak istenmeyen bir durumdur. Bu da kişide **üzüntü** yaratır. Bunun yanında uzakta olan sevgilinin kötü durumda olmasından endişelenilir. Bu durumda özlemin yanında hissedilen endişe duygusu da kişide **üzüntü** yaratır. Yukarıda da zikrolunan, Yusuf'un babasının kötü durumunu öğrendiğinde **üzülmesi**, babasına olan sevgisinden ve **özlemindedir**:

Çün Yûsuf işitdi atası hâlin

Agladı çok yüzine tutdı elin (24a:676)

Yine Yusuf'un kervancılardan tarafından götürülürken kaçıp annesinin kabri başında ağlayıp **üzülmesinde** (9a:236-237), içinde bulunduğu durumun yanında, annesine olan sevgisinin ve bir anneye olan **özleminin** de etkisi vardır.

Hûd peygamber, Şit peygamberin suhflarından Yusuf'un güzelliğini okur ve vasıflarına âşık olur. Onu görmeyi arzular. Allah'a yalvarır. Duası kabul olur ve Yusuf'un atılacağı kuyuya inip beklemesi vahyolunur. Hûd peygamber, bin iki yüz yıl sabırla, Yusuf'un güzelliğini görme **özlemiyle** bekler. Metindeki tabirle *gussasını yir*, onun için **üzülür**, endişelenir (5a:108-119). Yine Zelîhâ da canlı olarak görmediği, sadece rüyasında gördüğü Yusuf'a âşık olur. O derece âşık olmuştur ki *aşkından uyuyup yatamaz*. Bu nedenle Yusuf'u rüyasında tekrar görememektedir.

Sevgiliden bir an bile ayrı kalmak onu özlemek için yetmektedir. Zelhâ'nın bu **özlemi** onu, *dün ü gün ağlatır, üzer* (12b:330-331). Bir zaman sonra Zelhâ, Yusuf'u düşünde yine görür. Uyandığında yanında bulamayınca, *âh eder; ağlamağı, feryâdı artar* (12b:338). Bu yaşadıklarını Zelhâ, Yusuf'a da anlatır (17b:494-18a-501). Zelhâ, Yusuf'a kavuşmadan aşkın ve özlemin en üst noktasına ulaşmıştır. Mısır'a Yusuf'u bulma ümidiyle gelen Zelhâ, onu bulamayınca duygularını şu cümlelerle ifade etmektedir:

*Seni geldüm bulmadum oldum delü
Hasretünden inleyü oldum ölü* (18a:500)

Zelhâ'nın aşkının ve özleminin ifadesi olan bu beyit, aynı zamanda onun, **özlemden duyduğu kederin** ve elemin had safhaya ulaştığının da göstergesidir.

Yusuf zindandayken Zelhâ'nın ağlaya ağlaya gözlerinin görmez olması (30b-878) ve yine aynı şekilde Yakup'un da, Yusuf'un yokluğunda ağlamaktan görme yetisini kaybetmesi (23b:664), **özlemlerle, kederin** bir arada olduğunun ve ne kadar yoğun hissedildiğinin örnekleridir.

Babanın oğluna, aşığın maşuğa duydukları özlemin yanında, kardeşin kardeşe, Bünyamin'in Yusuf'a olan **özlemi** ve onun getirdiği **üzüntü** hali de mevcuttur. Bu durum, Bünyamin'in **hasret** ateşiyle yanmasına ve gözünden yaş eksilmemesine neden olur:

*Bir toyınca bakayım aghlayayım
Hasret ateşiyle cânım daglayayım
Hasret odı yandurdu içüm taşım
Ol sebebdan eksilmez akar yaşım* (37b: 1085-1086)

Bütün bunların yanında bir de annenin evladından ayrıldığı için yaşadığı **keder** vardır ki Yakup'un yaşadığı bütün sıkıntıların müsebbibidir. Yakup, Yusuf doğduğunda annesi öldüğü için bir karnak (cariye) alır. Yusuf'a daha fazla süt kalması için de cariyenin oğlunu satar. Cariye buna çok fazla **üzülür**, ağlar. Allah'a sığınıp, *sevdiğimden ayırdı Yakup beni, iniletdi ağlatdı dün ü gün beni*, diyerek âh eder (46a-1342). Duası kabul olur ve aynı acıyı Allah, Yakup'a yaşatır. Cariye

evladından ayrılmanın verdiği **üzüntü** ve **hasret** ateşini, bir başka yerde şu şekilde ifade etmektedir:

*Satdı Yakup anı yandurdu beni
Ağlaram andan berü düni günü (47a:1371).*

1.3. Pişmanlıktan Doğan Üzüntü

Acı, keder *vicdanen üzölmek*¹² demek olan pişmanlığın sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Pişmanlıktan ağlayıp üzölmek, pişmanlığın göstergesi, ifade edilmiş biçimidir. İç içe geçmiş iki duygudur üzüntüyle pişmanlık; fakat acı ana duygulardan biri olduğu için daha kapsayıcıdır.

Pişmanlık, yapılan bir davranış neticesinde vicdanın rahatsız olmasıdır. Yusuf Mısır'a giderken çeşitli şehirlere uğrar. Uğradığı şehirlerin çoğunda, herkes ona hayran kalmıştır. Bu da Yusuf'un kibirlenmesine neden olmuştur. 'Aris şehrine uğradığında ise, ona umduğu gibi davranılmaması sonrası *gönlü melûl olur* (11a-296), vicdanı sızlar. Hatasının farkına varır. Atından iner, secdeye kapanıp gözyaşı döker, **üzölür**:

*Yukarıdan ün geldi hâlünü bil
İn atundan tîz Çalaba secde kıl
Atdan indi secdeye kodı başın
Tevbe kıldı çok akıtdı göz yaşın
Eytdi i Kâdir Çalap döndüm sana
Tevbe kıldum bağışla suçum bana (11a: 297- 299)*

Bezirgan'ın Yusuf'u sattıktan sonra kim olduğunu öğrendiğinde âh edip ağlaması (14b:295), Kutayferin Yusuf'u satın almasının ardından hazinenin boşaldığını görünce pişman olup içinin yanması (14b:403), Yusuf'un Zelîhâ kendisini elde etmek istediğinde ona meyletmesinin ardından, "Allah'a döneceğiniz günden korkunuz (Bakara Sûresi 2/281)" ayetini görünce âh edip tövbe etmesi (18b:522) ve Yusuf'un zindandan çıkmak için sâkîden yardım istemesi üzerine ilâhi

¹² Ali Seyyar, *Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, BETA Yay., İst., Ağustos, 2003, s.323.

uyarının gelmesiyle Yusuf'un ağlayarak secdeye kapanması (23a:655-656) **pişmanlıktan doğan üzüntü**nün yaşadığı diğer örnek durumlardır.

1.4. Hayal Kırıklığı Neticesinde Üzüntü

Pişmanlık gibi üzüntü duygusuyla iç içe olan hayal kırıklığı, beklenmedik bir durumla karşılaşılması sonucu kişinin hüsrana, **üzüntü** ve elem içinde olmasıdır¹³. Hikâyede ümitlerin boşa çıkması anlamında yaşanan **hayal kırıklığına** örnek olarak Zelîhâ'nın Yusuf'u göreceği ümidiyle gittiği Mısır'da Kutayfer'le karşılaştığında âh edip **üzülmesi** ve düşüp bayılması verilebilir:

Zelîhâ görür burka' altından anı

Eydür uşbu kim durur sorun bunı

Kara-vaşlar idürler budur begün

Dilsüz olgil başuna dirgil ögün

Çün bulardan işidür uşbu sözi

Âh ider tahtdan düşer şol dem özi (13b: 360-362)

Yine buna benzer, Yakup'un çocuğunu sattığı cariye, duasının kabul olmasının ardından, hep Yakup'tan önce çocuğuna kavuşma ümidiyle yaşamış, kendini öyle teselli etmiştir. Tanrı'nın verdiği söze güvenmiştir. Fakat daha kendi çocuğuna kavuşmadan Yakup'a Yusuf'tan haber geldiğini öğrenince büyük bir **hayal kırıklığı** yaşayıp **üzülür** ve Tanrı'ya sitemde bulunur:

Ol 'avrat çün işitdi ol sözi

Âh kıldı agladı toldı gözi

Âh kıldı eydür kim yâ Rabbenâ

Va 'de kıldun itdünidi ben miskîne (47a: 1364-1365)

İmdi geldi uş Yûsufdan muştucu

Artdı derdüm içümden kopdı öçi (47a: 1367)

¹³ Ali Seyyar, a.g.e, s.173.

Hayal kırıklığı anında sadece hüsrarla **üzüntü** yaşanmayabilir. Hüsranın yerini şaşkınlık alabilir. Genellikle mevcut durum beklenmedik bir biçimde değiştiğinde bu durum ortaya çıkar. Tanrı'nın Yusuf'u İblis'in şerrinden koruduğunu bildirdiğinde, İblis'in yaşadığı şaşkınlık örnek verilebilir. Çünkü İblis'e kıyamete kadar insanları, peygamberlerin peygamber oldukları dönemler hariç, Hak yoldan saptırabilmek için uğraşabileceğine dair yine Allah tarafından icâzet verilmiştir. Yusuf'un da henüz peygamber olmadan böyle bir koruma altına alınması İblis'te hem şaşkınlık hem de **üzüntü** yaratmıştır:

İblis anda magbûn oldu agladı

Tanrı Yûsufi şerinden sakladı (18b: 511)

1.5. Üzüntü Duygusunun İşlenişi

Yûsuf u Zelihâ hikâyesinde, üzüntü duygusunun işlenişini, iki açıdan ele almak mümkündür. Biri ortaya çıktığı durumlar, diğeri duygunun kaynağı ve etkilediği şahıslar açısından.

Hikâyede yaşanan olaylara ve durumlara bakıldığında, trajik ve duygusal etkileyiciliği son derece yüksektir. Bunu sağlayan etkenlerin başında insan algısının tersi yönde cereyan eden olaylar vardır. Daha somut bir ifade edilecek olursa, örneğin sevgi duygusunun insan algısına göre, olması gerektiği yerde olmaması ya da olmaması gerektiği yerde ortaya çıkması veya çok fazla olmasıdır. Örneğin kardeşle kardeşin birbirini sevmemesi, onu öldürmeye varacak kadar zarar vermeye çalışması olağan dışı bir durumdur. O yüzden kardeşlerinin Yusuf'a yaptıkları, insan algısının tersine olan durumlardır. Bu da üzüntü duygusunu ortaya çıkarmakta ve hikâyenin etkileyicini arttırmaktadır.

Bunun dışında örnek olarak bir çocuğun küçük yaşta kardeşleri tarafından babasında ayrı bırakılması, bir annenin çocuğunun satılarak yavrusundan ayrılması ve bunun başka bir çocuk için yapılması ve dürüst, güvenilir bir insanın ihtiraslarına kurban bir kadının arzularına karşılık vermediği için yıllarca hapis yatması verilebilir. Hikâyede çoğunlukla üzüntünün keder boyutunda olduğu durumlar yer almaktadır. Üzüntünün kaynağı ve tezahür ettiği kişiler açısından bakılacak olursa, şahısların birbirine sevgi bağı kuvvetli olan kişiler görülmektedir. Baba-evlat, abi-

kardeş, âşık- maşuk gibi. Bu durum üzüntü duygusunun yoğun bir şekilde yaşanmasını sağlamaktadır.

Durum ve şahısların bu şekilde farklı ve *gerilim* oluşturacak şekilde kurgulanması ilk başta *duygu zeminini* kuvvetlendirmektedir. Duygu zemininin kuvvetli olması *duygu anında*, duygunun daha yoğun yaşanmasına ortam hazırlamakta, bu da okuyucu/dinleyicinin hikâyeden etkilenmesini sağlamaktadır. Üzüntü duygusunun bu açılardan başarılı olduğu söylenebilir. Ayrıca *duygu tesiri*, yani duygu anından sonraki aşamada duygunun insandaki tezahürleri ve başka duygulara tesiri noktasında üzüntü duygusunun iyi yansıtıldığı ve kurgulandığı söylenebilir.

2. Aşk:

Aşk felsefe, psikoloji, edebiyat, biyoloji gibi hemen her alanın inceleme konusu olmuş, ne olduğu/olmadığıyla ilgili fikirler öne sürülmüş, hakkında en çok söz söylenmiş duyguların başında gelir. Bu kadar geniş yelpazede inceleme konusu yapılması, kavramın kapsamını ve içeriğini çok fazla genişletmiştir. Kavram tesiriyle resim, müzik, edebiyat, minyatür gibi alanlarda aşk konulu birçok ürün ortaya konulmuştur. Sonuçta, sadece bu kavram etrafında **aşk kültürü** denilebilecek bir birikim oluşmuştur. Bu çok boyutluluk ve çok yönlülük nedeniyle, bu çalışmada aşk duygusu, eser üzerinden hareket edilmek suretiyle tanımı yapılmaya ve özellikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Kaynağını kutsal kitapların oluşturduğu bir aşk hikâyesi olan Yusuf ile Züleyha hikâyesi, aşkın hemen her halinin yer aldığı bir anlatıdır. Klasik şairler, ana olaylarda kaynaklara sadık kalmakla birlikte, aşkın ifadesi hususunda özgün anlatımlar ortaya koymuşlardır. Bu anlamda Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zelîhâ'sı, Yusuf ile Züleyhâ hikâyesini yorumlama anlamında, Klasik Türk edebiyatının ilk denemelerinden biridir.

Eserdeki aşk anlayışı, Klasik şairlerin aşk anlayışını yansıttığı için öncelikle, bu konuya değinmekte yarar vardır. Klasik edebiyatta aşk, hem ilâhi hem de mecâzî anlamıyla, ana temalardan birini oluşturur ve bu kavram etrafında geniş bir **aşk**

edebiyatı meydana gelmiştir¹⁴. Aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan tutkulara kadar çeşitli boyutlarıyla işlenmiştir¹⁵.

Aşk, âşık ile ma‘şûk arasında daha çok âşığı ilgilendiren bir durumdur. Sevende haddinden fazla, sevilende ise yok denecek kadar azdır. Aynı şekilde Yusuf u Zelîhâ hikâyesinde de **aşk**, Zelîhâ haddinden fazla bulunmakta, Yusuf’ta ise yok denecek kadar azdır:

Zelîhâ eydür Yûsuf işit beni

Yohsa zindana ururam ben seni

Sözümü tut bana nâz eyleme

Hâlûme bak sen muhâl söz söyleme (21b: 599- 600)

Sevgili olarak Yusuf, ona **âşık** olan Zelîhâ’ya sevgi duymadığı gibi ilgi de göstermez. Bu anlamda yine klasik edebiyattaki sevgili tipinin bir özelliğini sergilemektedir. Bununla birlikte, onun ilgisizliği sahip olduğu, vefâ, iffet, ismet gibi hasletler nedeniyledir. Yusuf’un Zelîhâ’ya olan ilgisizliğinin nedeni olarak, tefsirlerde yapılan bir yorum da, Allah’a olan **aşk**ı olduğu yönündedir. Bu, hem ilâhi hem de beşerî anlamda **aşk** için geçerli olan “aşığın gözü, maşuğundan başkasını görmez” görüşüne de uymaktadır. Nitekim Zelîhâ da, ne eşi Kutayfere ne de Mısırlı kadınların dedikodularına aldırış etmektedir. Burada şu hususu da belirtmek gerekir. Yusuf, klasik edebiyattaki sevgili tipine sadece sevgi duymama ve ilgisizlik noktasında benzemektedir. Aşığına zulmetme, onu küçük görme, kibirlilik, kan dökücülük gibi durumlar ve vasıflar bulunmamaktadır.

Yusuf’un Allah’a karşı olan **ilâhi aşk**ı¹⁶, O’nu devamlı hatırlamak, kalbinden aklından çıkarmamak, emirlerine itaat etmek şeklinde ve bela ve musîbetlere sabredip ümidini yitirmemek şeklinde eylemlerle varlığını hissettirmektedir. Yusuf, zindandan çıkmak için sâkîden yardım istediğinde, **aşk**ının ve sevgisinin gereğini

¹⁴ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay., İstanbul 2004, s. 11.

¹⁵ İskender Pala, a.g.e., s. 38.

¹⁶ Allah’a duyulan sevginin ifadesi olarak, Kur’an’da ve hadislerde “aşk”ın geçmediği, onun yerine “hub” kelimesi ve müştakları kullanıldığı için, özellikle 8., 9. ve X. yüzyıllar arasında âlimler ve mutasavvıflar arasında yoğun tartışmalar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Geniş bilgi için: Süleyman Uludağ, Aşk mad., *DİA*, C.4., İst. 1991, s.11-17.

yerine getirmemesi üzerine Allah, sitemini Cebrail vasıtasıyla şu cümlelerle ifade eder:

Cebrâ'il eydür yâ Yûsuf geldüm sana

Soraram bir kaç soru eytgil bana

Ya 'kûba kim sevdürdi eytgil bana

Kardaşlarından kim kurtardı eyt anı

Sıddîk kim eytdi anı sana

Yâ kuyudan kim çıkardı eyt bana

Ol Zelihâdan seni kim sakladı

Yâ Kutayfer seni kim bekledi

Ol genç oğlanı kimidi söyleden

Bu kamuyı kimidi sana iden (23a: 647-651)

Yusuf, emirlerine itaat etme hususunda **aşkını**, Zelihâ'nın kendisinden murad almak istemesi üzerine gösterir. O anda kendisi de Zelihâ'nın isteklerine meyiletmesine rağmen ilâhi uyarılar neticesinde bu isteğinden vazgeçer ve iffetini muhafaza eder. Aslında hikâyeye için Yusuf'un **ilâhi aşkının** en önemli göstergesi, yaşadıkları zor durumlar karşısında gösterdiği sabır ve hiç kaybetmediği ümididir.

Aşk, genel olarak lügatlerde “yoğun sevgi” olarak tarif edilmektedir. Bu anlamda Yakup'un Yusuf'a olan sevgisini, **aşk** olarak nitelemek mümkündür. Fakat onun **aşkı**, *Hak aşkıdan başka bir şey değildir*. Yusuf, Yakup'un Allah'a olan **aşkı** için bir vesiledir¹⁷. Yani Yakup'un sevgisi, aslında Yusuf'un cemâline değil, onun yüzünde bir cüz'ü bulunan Allah'ın cemâlinedir. Ayrıca Yakup'un Yusuf'a olan sevgisinde **aşkın** özelliklerini görmek de mümkündür. Yusuf'tan ayrıldığı andan itibaren onu aklından çıkarmaz, ona kavuşma ümidiyle bekler. Sevdüğinden ayrı kalmanın hasretiyle yanar tutuşur. Gözyaşı dökmekten gözleri görmez olur.

Yakup'un **aşkına** bir başka delil olarak Celal Settârî, Yusuf'un babasına verilmek üzere gönderdiği gömleğinin kokusunu, daha yoldayken almasını verir.

¹⁷ Celâl Settârî, *Züleyha'nın Aşk Derdi*, Hz. Yusuf Kıssası, İnsan Yay., İst. 2002, s.158.

Yakup'un da, Yusuf'tan ayrı kaldığı dönemde **aşkta** olgunlaştığını; bunun ispatı olarak evlerinin yakınında kuyudayken alamadığı Yusuf'un kokusunu, yıllar sonra o kadar uzak mesafeden alabilmesini gösterir. Zelihâ'nın **aşkından** farkını da Keşfü'l Esrar'dan yaptığı şu alıntı ile belirtir: “*Yusuf'un sevgisi için Yakup sinesi gerek. Çünkü Yusuf'un cemaline Yakup gibi bakacak göz gerek*”¹⁸. Bu durumlar onun evladına duyduğu **yoğun sevgi** nedeniyledir. Görüldüğü üzere hem Yakup hem de Yusuf, Allah'a karşı yoğun bir sevgi, yani **aşk** duymakta ve bunu gösterdiği sabır ve kaybetmediği ümidiyle göstermektedir.

Yakup ve Yusuf'un **ilâhi aşkının** yanında, Zelihâ'nın hem **beşerî** hem de **ilâhi aşkı**, ilkinden ikincisine geçiş şeklinde ikisini de yaşadığı görülmektedir. Zaten **aşk** duygusunun temsilcisi konumunda, hikâyede Zelihâ yer almaktadır. **Aşkın** ve **aşğın** tüm özelliklerini onda görmek mümkündür. Yukarıda da değinildiği üzere Zelihâ, Klasik edebiyattaki **âşık** tipine bir örnek teşkil etmektedir. En başta sevgilisinden **aşkına** karşılık görememe, onun ilgisizliğinden çok üzmemekte, bu durum günden güne sararıp solmasına neden olmaktadır:

Gün geldükçe eti teni sararur

'Aşk odı yakar anı sayru kılır (16a: 447)

Klasik edebiyattaki **aşk** anlayışında **aşk**, sevende haddinden fazla, sevilende ise yok denecek kadar az olduğuyla ilgili, ikinci bölümü temsil eden Yusuf'tan bahsedilmişti. Seven kısmı temsil eden Zelihâ'da, klâsik anlayışa uygun olarak **aşk**, haddinden fazladır. Hem **aşkın**ın fazla oluşu hem de karşılığının bulunmayışı, Zelihâ'nın acısını ve çilesini katlamaktadır.

Zelihâ'nın gönlüne **aşk** ateşi, Yusuf'u rüyasında ilk görüşünde düşer. O andan itibaren **aşkın**ın tezahürü olarak hasret ateşiyle de yanıp tutuşmaya başlar:

Zelihâ eydür düşde gördüm bir sûret

Gerek öldür beni gerek oda at (12b: 332)

İmdi yandım bu ilden ol il irak

Hasretünden ölürem eyle yarak (13a: 347)

¹⁸ Celal Settari, a.g.e., s.158.

Hikâyede, sevgilisinden ayrı kalmanın yarattığı, genelde şiirde kullanılan, farklı bir durum söz konusudur. Yusuf'u gördüğü günden beri Zelihâ, **aşkından** uyku uyamamaktadır:

*'Aşık olur bir nazarda sûrete
'Aşık olan nice uyuya yata (12a: 315)*

Leyla ile Mecnun hikâyesinde en belirgin örneği bulunan, âşığın çevresindekiler tarafından “deli” olarak nitelenmesi motifi, bu hikâyede de yer almaktadır. Zelihâ'nın babası, kızının **aşkından** ağlayıp feryat ettiğini görünce onun delirdiğini düşünerek bağlanılmasını ister:

*Âh ider artar anun 'aşkı odı
Artug olur aglamagı feryâdı
Atası eydür delürdi bağlan elin
Sözi azdı bilimez kendü hâlin
Zelîhâ eydür usluşam sensin delü
'Âşık olan delü mi i usdan alu (12b: 338-340)*

Son beyitte “deli”nin “akıl yoksunu” anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Kendisini deli olarak gören babasına Zelihâ, asıl delinin kendisi olduğunu söylemektedir. Bu noktada **âşık** Zelîhâ'nın hal ve hareketleriyle deli gibi görünmesi klasik **aşk** anlayışına uygun olmakla birlikte; onun karşı tarafı “akıl yoksunu” olarak itham etmesi, **aşkına** olan inancını göstermektedir.

Zelîhâ, klasik şairlerin **aşk** anlayışında olduğu gibi, sevgilisi Yusuf'un ismini dilinden düşürmez, her yerde onu görmeye başlar. Hatta herkesi, her şeyi Yusuf olarak görür:

*Ol Zelîhâ şöyle kim sevdi anı
Kanda varsa eydürdi Yûsuf kanı
Kamu nesnesin Zelîhâ unudur
Ne ki görse eydür uş Yûsuf budur
Tursa otursa Yûsufi söylenür
Kanda kim varsa anı zikr eylenür (15b: 428-429)*

Bu beyitler, Zelihâ'nın **aşkta** olgunlaştığının ifadesidir. Zelihâ'nın **aşkı**, artık dışarıdan fark edilecek derecede büyümüştür. Bunu ilk fark eden, tabip olmuş, onun ardından dadısı benzinin sararmasından bu durumu anlamıştır:

*Gördi hakîm Zelihâ gönlini târ
Bildi tabîb kim içinde 'aşk var (16b 450)*

*Gitdi tabîb geldi dâyesi göre
Zelihânun derdi nedür anı sora*

*Dâye eydür yâ kızum dön bir berü
Neden oldı göreyim benzün saru (16b:452-453)*

Beyitten anlaşıldığında göre “beniz sararması” **âşık** olmanın belirtilerinden biri olarak görülmektedir. Devamında dadı, **aşk**la ilgili bir takım tespitlerde bulunur, görüşler öne sürer:

*Dâye eydür 'aşk işi şöyle olur
'Âşıkun idu gidse risvâ olur*

*Sag teni bu 'aşk odı sayru kılur
Ol ki 'âşık olmadı ol ne bilür*

*'Âşık olan ögüde girmez olur
İki gözi örtülü görmez olur (16b: 456-458)*

Burada dadı, klasik **aşk** anlayışına göndermede bulunur. Buna göre âşık, **aşk** ateşiyle yanıp tutuşmak, acı çekmek ister. Çünkü çektiği acılar ölçüsünde, **aşkı** da artacak, **aşkta** derece atlayacaktır. Bu nedenle acısından kurtulmak, onun bitmesi istemek gibi bir düşüncesi yoktur. Devamındaki beyitte ise, âşığın çektiği acılardan dolayı hasta olabileceği, bunu ise yalnızca benzer durumu yaşayan **âşık** birinin anlayabileceği ifade ediliyor. Son beyitte ise **âşık** kişinin, **aşkından** ve sevgilisinden başka bir şey düşünmeyeceği, ona öğüt vermenin de faydasız olacağını söylüyor. Nitekim Zelihâ, Yusuf'tan murad almak istediğinde eşi Kutayfer'e yakalandığında ve bu olayın Mısır'da duyulması üzerine ne eşinin uyarılarına ne de Mısırlı kadınların dedikodusuna aldırmaz eder:

*Tanuklık virdürdi Hak Tanrı anı
Dahi tevbe kılmadun mı sen seni*

*Zelîhâ eydür nice tevbe kılayum
'Aşkıla bogdun cânım ol öleyim*

*Sana 'âşık eyledün beni sabâş
Mısr içinde beni 'aşkun kıldı fâş (20a: 566-568)*

Zelîhâ'nın dadısı ile sohbetine dönülecek olursa, **aşk**la ilgili düşüncelerini ifade ettikten sonra dadısı, Zelîhâ'ya Yusuf'un ilgisini nasıl çekebileceği ile ilgili tavsiyeler verir. Her tarafı değerli taşlardan bir saray yaptırmasını, içine Yusuf'la resimlerini yaptırmasını ve onu davet etmesini söyler (16b: 459- 17a: 474). Burada, özellikle **aşk** mesnevilerinde bulunan kahramana yardımcı, lala ya da dadı tipiyle karşılaşılmaktadır. Hikâyede metanetlilik ve bilgelik hasletine sahip biri olarak yer alan bu kişinin, yol göstericilik işlevi bulunmaktadır. Genelde bu kişinin verdiği öğütler işe yaramakla birlikte, bu hikâyede tersi bir durum söz konusudur. Hatta durumun daha da kötüleştiği söylenebilir. Zelîhâ istediğini elde edemediği gibi, Mısır içinde adı çıkmıştır.

Zelîhâ'nın **beşerî aşk**ında, **aşkın** içinde şart olmasa da bulunan, cinselliği de görmek mümkündür. Zelîhâ, Yusuf'un sadece zâhiri cemâline **âşık** olduğu için onu arzulamaktadır. Bu arzusuna kavuşmak için türlü planlar yapar. Kıymetli taşlardan ve mücevherlerden yaptırdığı sarayına Yusuf'u davet eder. Zelîhâ'nın böyle, maddi güzellikte bir saray yaptırması, Zelîhâ'nın **beşerî aşkın**ın göstergeleridir. Gösterişle Yusuf'u etkileyebileceğini düşündüğünün göstergesidir. Bunun yanında sarayın içine Yusuf'la resimlerini yaptırması ve bu şekilde Yusuf'un kendisini arzulacağını düşünmesi, yine beşerî aşkın bir göstergesidir.

Sarayda buldukları zaman zarfında Yusuf'un ona meyletmesi, bir beşer olarak Yusuf'u bunların etkilediğini göstermektedir. Fakat ilâhî koruma burada devreye girmiş, uyarılar neticesinde Yusuf'un gönlündeki tereddüt gitmiş ve iffetini korumuştur.

Aşkının bir göstergesi ve eylemle ifadesi olarak Zelihâ, Yusuf için birçok fedakârlıkta bulunmuştur. En başta onu satın alabilmek için bütün servetini fedâ etmiştir:

*Ne ki mâlum varısa virün ana
Satun alun getirün anu bana (14a: 375)*

Bunun yanında kölesine **âşık** olmakla gurunu, bunun Mısır içinde duyulmasından sonra, başkasının gözünde de olsa, şerefini, onurunu; ama en önemlisi belki de en büyüğü sevdiğini feda etmiştir. Yusuf, tüm ısrarlarına ve zorlamalarına rağmen **aşk**ına karşılık vermeyince onu zindana attırarak, sevdiğini feda eder. Şüphesiz Zelihâ'nın amacı, ondan vazgeçmek değildir. Kendi ifadesiyle “*severidüm eytdüm bolay ki döne*”. Yani asıl amacı **aşk**ına karşılık vermesini sağlamaktır. Fakat aldığı risk açısından, onu kaybetme ihtimali çok büyüktür. Çünkü Yusuf'un, sahip olduğu hasletler itibariyle, ucunda zindana atılmak bile olsa, **aşk**ına karşılık verme ihtimali çok düşüktür. Vermemesi halinde de, zindana girecek olan Yusuf'u Zelihâ, tamamen kaybedecektir. Nihayetinde öyle de olmuştur. Bu durumda Zelihâ, en son çare olarak bu yola başvurursa bile, onu kaybedeceğini bile bile bu çareye başvurması, onu feda etmeyi göze aldığını gösterir.

Zelihâ'nın **beşerî aşktan ilâhî aşka** geçişi, bu dönemde gerçekleşir. Yusuf'tan ayrı kaldığı dönemde, fakirleşen ve güzelliğinden de eser kalmayan Zelihâ'nın canından başka dünyalık hiç bir şeyi kalmamıştır. Sahip olduğu tek ve en değerli şey olarak, **aşk**ı kalmıştır. Onu kaybetmediği gibi, zamanla kaybettikleri oranında, **aşk**ı da büyümüş, olgunlaşmıştır. Yine geçen zaman içinde Yusuf'un Tanrı'sına da iman eden Zelihâ **aşk**ta olgunlaştığını Yusuf'la karşılaşmalarında şu şekilde gösterir:

*Zelîhâ benem biçara aşka esîr
Tımar eyle gör hâlüm oldum fakîr
Yoluna gitdiyise mâlum benim
Seni sever dün (ü) gün cânım benim
Yûsuf eydür ol su 'âlün nişânı
Nicedür göster görem bellü anı
Döndi eydür imdi bilgil anlayı*

Kamçunu vir göresin sen tanlayu

Sundi Yûsuf kamcı Zelihâ alup

Âh kıldı düşdi kamçı oda yanup

Anı gördi ol Yûsuf batdı tana

Zî ki 'aşk virmişidi Tanrı ana (31a:896- 31b: 901)

Görüldüğü üzere, Zelihâ'nın **aşkta** olgunlaştığının, **ilâhi aşka** ulaştığının göstergesi olarak kamçının yanması kullanılmıştır.

Aşkla ilgili bu özellikleri belirttikten sonra eserden yola çıkılarak, duygular da göz önünde tutulmak suretiyle aşkın tanımını yapılacak olursa, “güzellik” unsuruna sahip “nesne” görülüp kalpte sevgi duygusu oluştuğundan sonra, “özne”nin vuslata erişene kadar kalbinde sevgi ile birlikte acı, hasret ve ümit duymasıdır.

2.1. Aşk Duygusunun İşlenişi

Hikâyenin ana duygularından biri olan aşk, hem hikâyede yoğunluğu hem de ana karakterlerden biri olan Zelihâ'nın temel özelliği olarak büyük bir önem ve işleve hâizdir. Duygu zemini olarak sadece Zelihâ'nın Yusuf'u rüyasında görmesi, aşkı ortaya çıkarmıştır. Aşkın ortaya çıkışından sonra olay iki yönden gelişmeye başlamış, Zelihâ'nın Yusuf'la karşılaşmasıyla birleşmiştir.

Bu süre zarfında Zelihâ, duygu ânını yaşamaya başlamış, ona bu dönemde acı ve hasret duyguları eşlik etmiştir. Karşılaştıktan sonra da, aşkına karşılık bulamayan Zelihâ'nın duygularına öfke de katılmış ve olaylar farklı bir yöne doğru akmaya başlamıştır. Zelihâ'nın aşkı, Yusuf'u zindana düşürmüş ve Mısır azizliğine kadar götürmüştür. Hikâyenin sonunda ise Zelihâ hem ilâhi aşka hâiz olmuş hem de vuslata ermiştir.

Gerek beşerî gerek ilâhî anlamda aşkın örnekleri görülen hikâyede, genel olarak Klasik edebiyattaki aşk anlayışının yansıtıldığı görülmektedir.

3. Cesaret, Cür'et:

Cesaret korku ve çekinme olmaksızın *kişinin kendine güven duymasıdır*. Bu güvenin kaynağı duruma göre karakter, inanç, sevgi, öfke ve korku olabilir. Metinlerde bu duygu genellikle karakter özelliği olarak yer almakla birlikte, dini metinlerde daha çok inanç kaynaklı olarak işlenmektedir.

İnsanın doğru olan şeyi, her yerde ve her zaman korkmadan ve çekinmeden yapması, söylemesi bir karakter özelliğidir. Hikâyede Yusuf, Zelihâ'nın bütün ısrarlarına rağmen aşkına karşılık vermez. Nihayetinde Zelihâ'nın kölesidir. O dönem şartlarında efendisi ne isterse onu yapmakla mükelleftir. Fakat Yusuf karakterinin sağlamlığı nedeniyle, sahibinin şehvî duygularına karşılık vermeyi kabul etmemektedir. Sonunda bu baskılara dayanamayan Yusuf, *tutmazam hergiz sözüün, ne dilersen eyle bana kendözün* (21b:601) diyerek tepki verir. Yusuf'un konumu ve bu şekilde tepki vermesi halinde başına gelebilecekler düşünüldüğünde, bir **cesaret** örneği gösterdiği söylenebilir. Nitekim daha sonra zindana atılmıştır (21b:605).

Dini bir metin olan *Yusuf u Zelihâ* hikâyesinde **inanç kaynaklı cesaret** örnekleri de bulunmaktadır. Yakup'un Mısır azizine yazdığı mektupta oğlu Bünyamin'i serbest bırakmaması halinde beddua ile tehdit etmesi (43a:1254) ve Yusuf'un peygamberlik geldikten sonra inananlar için Mısır'ın yanına ayrı bir şehir kurduktan sonra Mısır yöneticisi Mâlik Reyyan'ın kendisiyle görüşmek istemesi üzerine, *kâfir olan buraya gelmesin, bu şehre girmesin* (51a:1492) şeklindeki cevabı, **inanç kaynaklı cesaret** örnekleridir.

Şiddetli öfke anında, aklın kontrolden çıkmasıyla kişi düşünmeden hareket ettiği için, **cesaret** örneği sayılabilecek bir davranışta bulunabilir. Yehûda'nın, kardeşi Bünyamin'in alıkonulmasından sonra kızarak *ok kılıç alalım, şehri uçtan uca yıkıp dökelim, ne yiğit koyalım ne koca, Bünyamin'i alalım, kim karşı geldi öldürelim* (40b:1176-1178) demesi, içinde bulunduğu durum itibarıyla, **öfke kaynaklı cesaret** örneği olarak düşünülebilir. Fakat metinde Yehûda'nın fiziksel portresine bakıldığında, zaten güçlü biridir. *Bir haykırışında bin kişinin ödü patlar* (40b:1179). Bu özelliği düşünüldüğünde ise gösterdiği bu **cesaretin** kendine güvenden kaynaklandığı da söylenebilir.

Cesaret ile korku aslında birbirinin zıttı duygulardır. Fakat aşırı korku halinde, korkunun bir tetikleyici unsur olmasıyla, bazen insanda **cesaret** duygusu uyanabilir. Kardeşlerinin Yusuf'a sultanlık verileceğini anladıkları anda onu öldürmeye karar vermeleri ve öldürmeye kalkışmaları kıskançlığın ve zalimliğin ne dereceye ulaştığının göstergesi olmasının yanında bir **cesaret** örneğidir (2b:41-43).

Karşıdaki kişi ne kadar güçsüz olursa olsun bir insanı öldürmek -özellikle de bu kişi kardeş ise- **cesaret** isteyen bir olaydır. Kardeşleri de hissettikleri kıskançlık ve kapıldıkları **korku** neticesinde bu **cesareti** göstermişlerdir.

3.1. Cesaret Duygusunun İşlenişi

Metinde cesaret duygusuna çok az rastlanılmaktadır. Buna rağmen yer aldığı noktalara bakıldığında -Zelîhâ'nın aşkına karşın Yusuf'un iffetini korumak adına ona karşı koyması; Zelîhâ'nın kocasını, kendi makamını, gururunu, hatta iffetini hiçe sayarak Yusuf'a âşık olduğunu her yerde ve herkese söylemesi; babanın evladı için hükümdarı tehdit etmesi ve abinin kardeşini kurtarmak adına tüm şehre meydan okuması- hikâyeye katkısı küçümsenmeyecek derecededir.

Çok fazla örneği olmamakla birlikte mevcut örnekler değerlendirilecek olursa *duygu zemininin* sadece Yusuf'la ilgili örnekte iyi oluşturulduğu söylenebilir. *Duygu ânına* bakıldığında ise, duygunun saman alevi gibi ortaya çıkıp hemen kaybolduğu görülmektedir. *Duygu tesiri* noktasında duygu anından sonra duygunun herhangi bir tezahürü ve başka duygulara tesiri bulunmamaktadır.

4. Güven:

İnsanda doğuştan itibaren güven arayışı vardır. Çocukluk döneminde ilk anneyle başlayan güven duygusu, insan toplumsallaştıkça yaşadıklarına bağlı olarak çoğalır ya da azalır. *Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma, bağlanma* olarak tanımlanan güven duygusu, güven beslemek, güvenini kazanmak, güven vermek, güveni sarsılmak, güveni olmak gibi deyimlerle desteklenmektedir¹⁹.

Güven duygusu günlük dilde daha çok 'inanma' anlamında kullanılmaktadır. Fakat bilimsel ve felsefi anlamda güven ile inanma birbirinden farklıdır. Bu anlamda inanma, içsel bir duygudur, iç huzuruyla ilgilidir ve içe dönüktür. Güvenme ise olaylarla ve kişilerle ilgilidir ve dışa dönüktür²⁰.

Güven duygusu başta sevgi olmak üzere, ümit, korku, kaygı, şüphe ve hayal kırıklığı gibi duygularla yakından ilgilidir. Bu duygularla ilişkileri açısından güven

¹⁹ TDK Türkçe Sözlük, s. 816.

²⁰ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *Her Halde İnsan*, Elips Yay., Ank. 2004, s. 17.

duygusu tanımlanacak olursa hayal kırıklığı yaşamama ümidiyle korku, kaygı ve şüphe duymadan karşı tarafa duyulan sevgidir.

4.1. Güven Sevgi İlişkisi

Güvenin kaynağında ‘sevme duygusu’ yatmaktadır. Kendini sevmekle başlayan bu sevgi, insanlığı sevmeye kadar devam eder. Kendini sevmeyen birisinin diğer insanları sevmesi, dolayısıyla başkalarına güvenmesi beklenemez. İnsanın mutlu ve huzurlu olması biraz da buna bağlıdır.

Sevgiyle doğru orantılı olarak **güven** duygusu da artar. Sevginin kaynağı ve en yoğun yaşandığı yer ailedir. Bu sayede **güven** duygusu en fazla aile bireyleri arasında bulunmaktadır. Hikâyede Yusuf, kardeşleri onu kıra götürmek istediklerinde, o babasının ve kız kardeşinin bütün uyarılarına rağmen onları **sevdiği** ve onlara **güvendiği** için gideceğini söyler:

Yusuf eydür dönmezem Tanrı hakı

Varuram bunlarunıla ben dakı (3b:66)

Yusuf kardeşlerine çok fazla **güvendiği** için onların art niyet besleyeceklerine ihtimal vermez. Hatta kardeşleri ona vurmaya başladıklarında dahi inanamaz. Fakat bütün kardeşlerine sığınmasına rağmen medet bulamayınca onların kastının öldürmek olduğunu anlar. **Güven**inin sarsılmasını şu cümlelerle dile getirir:

Bir sığıncak sandumdı içümde ben

Gelüriken sizünile bunda ben (4a:79)

Yakup’un Yusuf’u ve daha sonra Yusuf’la ilgili hayal kırıklığı yaşamasına rağmen Bünyamin’i çocuklarıyla göndermesi, **sevgi** ile **güven** duygularının bir arada bulunduğu diğer örneğidir.

4.2. Güven Ümit İlişkisi

Güven duygusuyla beraber ümit, geleceğe dönük beklentilerin gerçekleşmesi yönünde hissedilen inançtır. Bu noktada ortaya çıkan güven, çoğunlukla inanç anlamında güvendir.

Anlatıcı hamdele bölümünde günahların bağışlanması, cehennemi görmeme ve âhirette mükâfatlandırılma isteğini ifade ettiği beyitlerde, **ümidini** ve **güvenini** “Rahmân”, “Rahîm”, “Kerîm”, “Gufrân” gibi Allah’ın Esmâü’l-Hüsna’sından isimler kullanarak dile getirmektedir (1b:3-9):

Rahman durur bağışlaya kamusun

Rahîm durur göstermeye tamusun (1b:6)

Salâvat bölümünde de, yine günahların bağışlanması noktasında Peygamber Efendimizin şefaet edeceği **ümidini** yanında **güven** duyduğu da görülmektedir:

Hoş salavât virelüm Muhammede

Ol yazuk-lular güvünci Ahmede

Virürsevüz salavâtı arı

Töküle bizden günâh ne kim varı (1b: 10-11)

Rüyasını tabir ettiği sâkî zindandan çıkarken Yusuf ondan, mâlike kendisinden bahsetmesini ve suçsuz olduğunu söylemesini ister (22b:643-23a:645). Yusuf ile sâkî zindanda arkadaş olmuş, birbirlerine dertlerini anlatmış ve en önemlisi rüyasının tabirinde söylediği her şey gerçekleşmiştir. Bu yüzden ona **güvenmekte**, mâlikin en yakınlarından biri olması hasebiyle onun kendisini kurtarabileceğini ümit etmektedir. Bu durumda **güven** duygusu **ümitle** birlikte bulunmakta, fakat inanç değil gerçek anlamında kullanılmaktadır.

4.3. Güven Korku İlişkisi

Güven korku ile birlikte, iktidar, yani gücü elinde bulunduran ile yönetilen arasındaki ilişkide ortaya çıkar. Bu, güçlü olana itaat etme noktasında yapmacık bir güvendir. İtaatin iki çeşidi vardır. Birincisi gönüllü itaattir ki sevgiyle kalpten bağlılıktan doğar. Böyle bir ortamda güven kendiliğinden oluşur. İkincisi gönülsüz itaattir. Korkudan, zayıflıktan ve güç karşısında boyun eğmekten doğar. Bu durumda güce karşı yapmacık bir güven oluşturulur. Fakat güç elden gittiğinde, tehdit ortadan kalktığı için güven de itaat de kalmaz²¹.

²¹ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s. 81-82.

Yakup, oğlu Bünyamin hırsızlıktan alikonulunca Mısır azizi Yusuf'a mektup yazar. Mektubunda oğlunu çok sevdiğinden, bu duruma üzüldüğünden; ama olanlara inanmadığından, Bünyamin'in hırsız olamayacağından bahsettikten sonra mektubunu şu cümlelerle bitirir:

...

Sözümü tasdik-lesün kılsun kabûl

Oglumu virsün sözüme inanu

Gönlümi hoş eylesün ağırlayu

Yohsa du'â kıluram zarı-yıla

Allâhumdan 'azîze gelür belâ (43a:1252-1254)

Burada Yakup, sözlerine inanması için azizi tehdit etmektedir. Bunu da peygamberlik gücünü kullanarak yapmaktadır. Yakup'un **korkutma** yoluyla **güven** oluşturmaya çalıştığı düşünülebilir.

Güvenin korkuyla ilişkisi, **güvensizlik** ortamında daha belirgindir. **Güvenin** yok olduğu ya da zayıfladığı ortamda korku duygusu hâkim olur. Yakup çocuklarıyla beraber Yusuf'u göndermek istemediğinde söylediği, *siz varasız dümügesiz oyına, korkaram kim Yusufuma kurt yöne (3a:49)* cümlesi hem çocuklarına **güvenmediğinin** hem de Yusuf'a bir şey olabileceğinden duyduğu **korkunun** ifadesidir.

4.4. Güvenin Şüphe ve Kaygı ile İlişkisi

Güvenle bağlantısı noktasında, şüphe ve kaygı çoğunlukla iç içe olan duygulardır. Güvenin olmadığı ya da zayıf olduğu durumlarda ortaya çıkarlar. Güvenin tam anlamıyla oluşmadığının göstergesidirler.

Şüphe ve kaygının hissedildiği durumlarda kişiler, **güveni** sağlamak için çeşitli yollara başvururlar. Bunlardan biri yemin etmektir. Yusuf'u yediği söylenerek çocukları tarafından Yakup'a getirilen kurt, kendisine iftira edildiğini, yalan söylemediğini ve gerekirse and içebileceğini söyleyerek kendisine inanılmasını, **güvenilmesini** sağlamaya çalışır:

Eytdi yâ Ya 'kûb sen nebî-sin uyan

Peygamberlar kılmaya hergiz bühtân (6b:157)

Gerekise and içem kim yimedüm

Dogru eytdüm sana yalan dimedüm (6b:160)

Yakup Yusuf'un kanlı gömleğinde yırtık göremeyince bu işi çocuklarının yapmış olabileceğinden kaygılanır, şüphelenir. Emin olamadığı için kurdu getirmelerini ister. Çocukları kurdu getirmeden önce ağzına yüzüne kan sürerler (6b:153). Çocuklarının yaptıkları kandırmaca da kurdun yemin etmesi de karşı tarafın **şüphelerini** gidermek; kendilerine inanılmasını ve **güvenilmesini** sağlamak içindir.

Şart koşmak, **güvensizliğin** göstergelerindendir. Bezirgan Yusuf'a kim olduğunu sorduğunda o, kimseye söylememesi şartıyla açıklayabileceğini söyler. Bezirgan da Yusuf'un **güvenini** kazanmak için and içer (14b:391-393).

Sâkî, mâlike rüyasını yorumlayabilecek birini tanıdığını söylediğinde onun sadece sözüne **güvenmeyerek**, içinde küçük de olsa merakla birlikte **şüpheyi** de gidermek için, *kanda sinadun sen anı, neden bildün eyt bana ol oğlanı (25a:715)* der.

4.5. Güven Hayal Kırıklığı İlişkisi

Hayal kırıklığı, güvenin kaybolmasına, zayıflamasına neden olan duygulardan biridir. Yakup Yusuf'ta yaşadığı **hayal kırıklığından** dolayı, Bünyamin'i çocuklarına emanet etmekte tereddüt eder. Bu **güvenin** sarsıldığının göstergesidir:

Yitüre-siz bunı dahı iledü

Nitekim aldunuz Yusufı toladu (35a:1012)

Çocukluğunda dadısı, Yusuf'u yanında alıkoyabilmek için hile yapıp koluna boncuk takar ve Yusuf'un hırsızlık yaptığını söyler. Yusuf babasına boncuktan haberi olmadığını söylemesine rağmen babası boncuğu kolunda bulunca dadısının yanına iki yıl kölelik yapması için gönderir. Yakup'un bu durumda yaşadığı **hayal kırıklığı**, **güven** sarsılması metinde açıkça belirtilmese de yaşanan olay, bu duyguların ortaya çıkmasına neden olabilecek bir durumdur.

5.1. Güven Duygusunun İşlenişi

Güven duygusu diğer duygulardan farklı olarak geniş bir zaman zarfı sürecinde ortaya çıkan bir duygudur. Bu yüzden olay örgüsüne dayanan kurgusal metinlerde, özellikle *duygu zemini* oluşturulma sürecinde güveni ortaya çıkaracak bir takım olaylar ya da sevgi duygusu kullanılmaktadır. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde bu noktada sevgi duygusunun kullanıldığı görülmektedir. Aralarında sevgi bağı olan kahramanlar hikâyede yer almakta, bu sayede güven duygusu daha hikâye başında kendiliğinden bulunmaktadır. Bu şekilde *duygu zemini* hikâye öncesinde bulunduğu kabul edilebilir.

Duygu ânına bakıldığında yine diğer duygulardan farklı olarak güven duygusu, bir heyecan şeklinde değil, korkmama, emîn olma, huzur duyma şeklindedir. Hikâyede bu ânın da genel olarak çok kısa sürdüğü görülmektedir. Sadece Yusuf'a duyulan güven, özellikle Potifar'ın güveni hiç sarsılmamış, uzun sürmüştür.

Hikâyeye genel olarak bakıldığında güven duygusunun daha çok güvenden güvensizliğe geçiş süreci işlenmektedir. Ana şahıslar arasında yaşanan olayların bu yönde olduğu söylenebilir. Güvensizlik duygusunun güven duygusunda olduğu gibi, özellikle Yakup ile çocukları arasında ortaya çıkmasına rağmen, çok uzun sürmediği –bunda sevginin rolü büyüktür- görülmektedir. Güvenin kaybolması sürecinde yaşananlar, bu olayların yine sevgi bağı kuvvetli olan aile içinde gerçekleşmesi, kısaca güvenin olması gerektiği bir ortamda güvensizliğin ortaya çıkması, algının tersi bir durum olduğu için hikâyenin etkileyiciliğini arttırmaktadır.

5. Hasret, Özlem:

İnsanın en büyük özlemi kendisine duyduğu özlemdir²². Kişi kendisiyle ilgili olmayan, içinde kendisinin olmadığı hiçbir şeyi özlemez. Geçmişe duyduğu özlemde de, gelecekle ilgili özlemini çektiği her şeyin içinde de hep kendisi vardır. İçinde olmadığı bir hatıra; bulunmadığı bir hayal düşünülemez. Sevgiliyi özlerken dahi, aslında özlediği onunla birlikte kendisidir. Sılaya özlemde de aynı durum geçerlidir.

²² Z. Bengi Semerci, *Duyguların Şifresi*, Alfa Yay., İst., 2005, s.27.

Özlem duygusu genellikle geçmişedir, gelecek ise beklenir. Beklenen geçmiş olduğunda özlemler içinde yerini alır²³. İnsanın geçmişe duyduğu özlemde, içinde bulunulan anla ilgili genellikle mutsuzluk, memnuniyetsizlik söz konusudur. Bu yüzden geçmişteki mutlu anlara, özel anlara dönmek istenilir. Mutlu bir kişi mutluluğun ânı düşündürmeme ve zamanı unutturma özelliğinden dolayı geçmişi düşünmez.

Özlem, yaşanmakta olan hâl ile yaşanmamış olanın çelişkisidir. Bunda, artık sahip olamama (mahrumiyet) ya da sahip olma isteği (arzu) durumu vardır. Gelecekle ilgili olduğunda bu daha çok istek, arzu, beklenti şeklindedir. Daha iyi bir yaşam, daha çok para, daha yüksek bir mevki istenir, beklenir. İster geçmişle ister gelecekle ilgili olsun insanın duyduğu özlem hiç bitmez. Hayat devam ettikçe özleneceklerle yenileri eklenir ya da özlenen kavuşulduğunda yeni özlemler ortaya çıkar.

Edebiyatta özlem duygusu daha çok sevgiliye ve sılaya duyulan özlem şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle klasik şiirde sevgiliye duyulan özlem hiç bitmemektedir. Çünkü o ulaşılmayıdır. Ayrıca özlenen bu sevgili, öyle vasıflara sahiptir ki bilinen, duyulan, hissedilen olumlu, büyüleyici, olanaksız bütün vasıflar ona aittir. O muhteşemdir; çünkü o özlenen, kavuşulamayan, elde edilemeyen ya da yitirilendir. Sılaya özlemde ise, sıra sadece vatan değil, anne-baba, evlat, kardeş, dost, arkadaş ve ev demektir. Her insan yitirdiğinde ya da ayrı kaldığında bunlara özlem duymaktadır.

Özlem hissedildiği anda insana hüznün, acı; bittiği anda da mutluluk veren bir duygudur. Hissedilen acının sebebi, özlenen biri ya da biri şeye duyulan sevgi ve ona kavuşulup kavuşulamayacağı ile ilgili kaygıdır. Bunun yanında çok fazla fark edilmese de özlem, içinde ümit duygusunu da barındırmaktadır. Sevgi ve özellikle ümit, özlemin ortaya çıkmasını ve devam etmesini sağlayan iki duygudur. Bunlar tükendiği noktada özlenen, hatıralar arasında yerini almaktadır. Bu özellikleri itibarıyla özlemin bu duygularla yakın bir ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Diğer duygularla ilişkisi ve yukarıdaki bilgiler göz önüne alınarak özlem duygusunun tanımı yapılacak olursa: Sevgi ve ümitle arzu edilen biri ya da bir şeye karşı duyulan

²³ Z. Bengi Semerci, a.g.e., s.28.

istek anında, hissedilen hüznün ve kaygı; kavuşulması, elde edilmesi halinde yaşanan mutluluktur, şeklinde tanımlanabilir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Yusuf u Zeliâ hikâyesine bakıldığında özlem duygusunun hemen hemen tüm özellikleriyle yer aldığı görülmektedir. Hikâyede ayrıca özlem duygusunun karşılığı olarak “hasret”, “hasret odı” (ateşi) gibi tabirler kullanılmaktadır. Hasret duygusu, hüznün ve mutlulukla ilişkileri açısından iki başlık altında incelenecektir.

5.1. Hasret Hüznün İlişkisi

Yukarıda da bahsedildiği üzere özlem duygusu hissedildiği anda - hasretin bir ifadesi olarak- hüznle birlikte bulunmaktadır. Kişinin hissettiği hüznün aslında hasret duyduğuna olan sevginin ve ona kavuşacağına duyduğu kaygının ifadesidir. Bu bir sevgiliye olabileceği gibi sılaya karşı da olabilir.

Yusuf u Zeliâ’da **sevgiliye duyulan hasret**, Zeliâ’da anlamını bulmaktadır. Rüyasında daha ilk gördüğünde Yusuf’a âşık olan Zeliâ, onunla ilgili hiçbir bilgisi olmadığı için sadece aşkı yaşamakta, onun **hasretini** çekmektedir. Bu yüzden uyuyamayan, benzi sararıp solan, her gün ağlayan Zeliâ’nın durumunu gören babası, bunun sebebini sorduğunda Zeliâ’nın cevabı aşkının ve **hasretinin** ifadesidir:

Zeliâ eydür düşde gördüm bir sûret

Gerek öldür beni gerek oda at

‘Âşık oldum bakıcak ol sûrete

Bilmezem kanda-lığın anun ata (12b: 332-333)

“Bilmezem kandalığın” ifadesi, Zeliâ’nın Yusuf’un yerini bilmediğini anlatmasının yanında, bildiği takdirde onu bulup **hasretini** dindirmek, vuslata erişmek istediğinin de ifadesidir. Çünkü bir sonraki rüyasında Yusuf, Mısır’da olduğunu söylediğinde Zeliâ babasından hemen elçi göndermesini ister ve Yusuf’a olan **hasretini** babasına şu şekilde dile getirir:

*İmdi yandım bu ilden ol il irak
Hasretinden ölürem eyle yarak (13a:347)*

“Hasretinden ölmek” deyimini sevgiliye duyulan **hasretin** ve verdiği **hüznün** derecesinin güzel bir ifadesidir. Yine “hasretinden inlemek”, “hasretinden yanmak”, “hasret odıyla yanmak” deyimleri de özlemin ifadesi olarak metinde geçen tabirlerdir.

Hasret duygusunu ortaya çıkaran ayrılıktır. Zelîhâ, Yusuf’a âşık olup yıllarca ayrı kaldıktan sonra ona kavuştuğunda **hasretini** anlatır:

*Seni geldüm bulmadım oldum delü
Hasretinden inleyü oldum ölü
Elli yıldır yanaram hicrünile
Şimdi buldum uş seni düşdün ele (18a:500-501)*

Ayrılıktan doğan **hasretin** verdiği **hüznün** ifadesi olarak “hicrün ile yanmak” tabiri kullanılmıştır. Hikâyede ayrılıktan dolayı en büyük **hasreti** çeken Yakup’tur. Evladından yıllarca ayrı kalmış, onun **hasretinden** gözleri görmez olmuştur. Babasının bu durumunu Yusuf’a, bir Arap bedevî haber verir:

*Ken ‘ândan geldüm didi işit beni
Atan Yâ ‘kûb kayırur dün gün seni
Ağlamaktan görmez oldı gözleri
İrte gice Yûsuf oldı sözleri (23b:663-664)*

“Dün gün kayırur” ve “gece gündüz Yusuf oldu sözleri” ifadeleri, baba Yakup’un evladı Yusuf’a olan **hasretinin** ifadeleridir. “Ağlamaktan gözleri görmez olmak” da **hasretin** verdiği acının ne kadar fazla olduğunun göstergesidir. Yusuf’un ardından Bünyamin’den de ayrı kalan Yakup’un evlatlarına olan **hasreti** ve duyduğu üzüntü daha da artmıştır. Bu durum kendi dilinden dinlenilecek olursa:

Götürdi başını secdeden girü
Yâ esefâ alé Yûsufe²⁴ diyü
Yine eytdi i benüm gözüm nûrı
Kanda-sın i Bünyâmînüm gel beri
Cânum ârzûsı vü gönlüm yimişi
Görünmeyenüm i Bünyâmînüm işi
Yâ benüm körpe kuzum kurbân özüm
Sana olsun i benüm dürlü nâzum
Dilümden gitmez oldı Yûsuf adun
Bağrumı yandurdı dir seniin odun
Cihân içre hasretüm sen-sin benüm
Korkaram kim görmeyem seni cânum
Bunı beyle dir içinden sığınur
Yire düşer bir ugurda ugunur (42a: 1219-1225)

Yakup'un **hasretini** ifade ettiği bu beyitlerde, özlem duygusunun bütün özellikleri bulunmaktadır. İlk önce **hasretin** ifadesi olarak nidâ ile “Âh Yusufuma” diye bir iç çekilmiş, ardından **hasret** duyulanlara olan sevgiden bahsedilmiş, devamında “adını dilinden gidermemek“ ve “(hasret) ateşin bağıryanmak” deyimleri ile **hasret** duygusu dile getirilmiş, bunun akabinde kavuşup kavuşamamakla ilgili kaygı, ümit ifade edilmiş ve nihayetinde **hasretin** ortaya çıkardığı üzüntü durumu hâsıl olduğu belirtilmiştir.

Hikâyede Yakup'un bu ayrılık **hasretini** yaşamasının sebebi, neden olduğu başka bir ayrılık olarak gösterilmektedir. Cariyesini evladından ayıran Yakup, aynı acıyı kendisi de tatmıştır. Yakup bu acıyı tattıktan sonra yaptığından pişmanlığını şu şekilde dile getirir:

²⁴ “Âh Yusufuma” (Yûsuf Sûresi 12/84)

Ya 'kûb eydür bilmedüm firâk odın

Şimdi bildüm çünki taddum ben tadın (47b:1384)

Hasret duyarken özlenenle ilgili olan her şey insana hem acı hem de mutluluk verir. Onun acı verdiği bilindiği halde, yokluğunda onunla **hasret** giderilmeye çalışılır. Yusuf kardeşlerini sarayına davet edip yemek verdiğiğinde Bünyamin, abisi Yusuf'un resmini görür ve bu duygular içine girerek ağlamaya başlar. Yusuf bunu görüp nedenini sorunca şu şekilde cevap verir:

Ana benzer bir kardaşum varıdı

Bunlar eydürler kim anı kurd yidi

Bir toyınca bakayım aglayayım

Hasret odıyla cânım daglayayum

Hasret odı yandurdı içüm taşum

Ol sebebden eksilmez akar yaşum (37b:1084-1086)

Görüldüğü üzere **hasretin** verdiği üzüntüye örnek oldukça fazla ve bu açıdan hikâyede önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Cariyenin evladına, Hûd peygamberin Yusuf'a, Yusuf'un kardeşlerine ve babasına duyduğu **hasrette** de duygunun bu yönü bulunmaktadır.

5.2. Hasret Mutluluk İlişkisi

Hasret duygusu içinde mutluluk hasretin bittiği, hasret duyulana kavuşulduğu noktada ortaya çıkan bir duygudur. Çekilen acının, yaşanan kaygının derecesine göre yoğun ya da daha hafif şekilde ortaya çıkabilmektedir.

Hikâyede Yusuf'un kardeşlerine kimliğini açıklayıp onları affettikten sonra onlarla kucaklaşıp, sarılmak istemesi bu mutluluğun ifadesidir:

Yûsuf eydür suçunuz bağışladum

'Afv kıldum ben size hoş işledüm

Gelün imdi görüşelüm kocuşup

Oturalum söyleşelüm sevnışüp

Görüşdiler kamusu ol Yûsufa

Oturdılar kamunun gönli safâ (45b: 1321-1323)

Burada özellikle 1322. beyit Yusuf'un kardeşlerine duyduğu **hasretin** ve bunu gidermeye ne derece istekli olduğunun ifadeleridir. Ayrıca burada **hasreti** giderme yolları da bildirilmektedir. Bu yollar sarılma, oturup konuşma (sohbet etme) ve sevinmedir. Sevinme ile kasıt, hasret giderirken kavuşmanın verdiği mutlulukla **özlem**in artık hissedilmemeye başlanmasıdır. 1323. beyitteki "gönlü safâ olmak" deyişimi de **hasretin** sonundaki mutluluklarının ifadesidir.

Hasret duygusu hissedildiği anda, yukarıda da bahsedildiği üzere özlenenle ilgili bir şey görüldüğünde ya da duyulduğunda az da olsa mutluluk hissi uyanır. Bu özellikle **hasret** duyulana kavuşma ümidini arttırıcı bir şeyle, mutluluğun hissedilir derecede fazla olmasını sağlar. Yusuf kardeşleriyle barışıp görüştüktan sonra babasının gözlerinin açılması için kölesi Beşir'le, ona gömleğini gönderir. Beşir daha yoldayken Çalap kudretiyle rüzgârın Yusuf'un kokusunu Yakup'un burnuna getirir. Yıllarca **hasret** kaldığı evladının kokusunu alan Yakup gülümser, mutlu olur:

Çün Beşîr ol Ken'âna on gün kala

Destûe gelür Çalaptan şol dem yile

Yûsuf kohusın iledür Ya 'kûba

Kâsid bir kez güler Ya 'kûb baba (46b:1354-1355)

Beşir, gömleği getirince Yakup'un gözlerinin açılmasını da aynı sebebe bağlamak mümkündür. Ayrıca Beşir'i görünce sevinmesi de **hasret** kaldığı evladıyla ilişkili birisi olması hasebiyledir:

Bana geldün oglumı muştulayu

Ton getürdün bana sen hoş söyleyü

Çünkü sürdüm gözüme gördi gözüm

Seni görelî sevindi bu özüm (47b: 1380-1381)

Yakup'un tüm aileyi alıp Mısır'a, oğlu Yusuf'un yanına geldiğinde hikâyenin en mutlu anlarından biri olan bu durumdaki mutluluk, çok iyi yansıtılmamış birkaç beyitle ifade edilmiştir. Yusuf hizmetkârlarıyla hazır bir vaziyette karşılaşmış, kendi atından inip babasının atına yanına varmak suretiyle karşılaşmış ve bunu görenler şaşırılmış ve aynı zamanda da sevinip gözyaşı dökmüşlerdir:

Yusuf dahi karşı çıkdı menzile

Lekşer ü haşem bindi sag u sola

Atdan indi görüşdi atasına

Yürüdi yayan anun bilesine

Dayesi dahi görüşdi agladı

Anı gören kamu turdı tanladı

Mısra girdiler kamusu sevnüşü

Şükr kıldı hasretine kavuşu (48a:1406- 48b:1409)

Hikâyede vatana karşı hissedilen **hasret** duygusu da bulunmaktadır. Yakup Mısır'a geldikten sonra ölmeden önce vasiyet ederek vatanı Kenan'a gömülmek ister:

Ya 'kûb okur Yûsufi eydür cânım

Bu Mısır yirüm degül durur benüm (49b:1449)

5.3. Hasret Duygusunun İşlenişi

Hasret duygusunun ilk önce *duygu zeminine* bakıldığında hasretin sevgi bağı güçlü olan baba-evlat, âşık- ma'şuk, abi-kardeş gibi aile bireyleri arasında ortaya çıkması ve bunlar arasında yaşanan bir olay nedeniyle oluşması zemininin kuvvetli olmasını beraberinde getirmiştir. *Duygu ânının* çok uzun olup hikâye boyunca devam ettiği ve bu aşamada hasretle birlikte üzüntü ve kaygı duygularının yer aldığı görülmektedir. *Duygu tesiri* noktasında, yani duygu ânı sonrası yaşananlar ise mutluluk şeklindedir. Duygu hikâye sonunda bittiği için başka duyguları harekete geçirmemiştir.

Hikâyeye katkısına bakıldığında hikâyenin başında ortaya çıkışı, hikâyeye boyunca sürüşü ve sonunda mutluluğun ortaya çıkışında en büyük etkenlerden biri olarak yer alışı, kısaca hikâyenin her aşamasında yer alması açısından önemli duygulardan biri olduğu söylenebilir. Bu itibarla hikâyeye büyük etki ve katkısı bulunmaktadır. Ayrıca sevgi, ümit, mutluluk, hüznün, kaygı gibi duyguları içinde barındırması ve bunlar arasında bağlantıyı oluşturması önemini daha da arttırmaktadır. Duygunun sıradan insanlar değil, aralarında sevgi bağı güçlü olan aile bireyleri arasında ortaya çıkması duygusal etkileyciliği arttırıcı bir durumdur.

6. Hayal Kırıklığı:

İnsanın geleceğe yönelmesinde ve gelişmesinde hayalin büyük bir önemi vardır. Özellikle zihnin gelişmesi hayal kurmaya bağlıdır. İnsanın bu özelliğiyle doğru orantılı yaratıcılık özelliği de gelişir. Fakat insan hayal kurarken gerçeklikten de çok fazla uzaklaşmamalıdır. Aksi halde büyük hayal kırıklıkları yaşanabilir. Bu bağlamda hayal kırıklığı gelecekle ilgili bir beklentinin gerçekleşmemesidir. Bunun yanında mevcut durumun beklenmedik bir şekilde değişmesi halinde de hayal kırıklığı yaşanabilir.

Kısaca beklenmedik bir durumla karşılaşılması halinde kişinin gerilim, üzüntü ve hüsrân içinde olması şeklinde tanımlanabilir. Gerek ortaya çıkması noktasında gerekse yaşandığı anda, hayal kırıklığının ümit, güven ve üzüntü gibi duygularla bağlantısı bulunmaktadır.

6.1. Hayal Kırıklığı Ümit İlişkisi

Ümitle hayal her ikisi de geleceğe dönük kavramlardır. Bu bağlamda hayal kırıklığı yaşanmadan önceki durum, hem hayal kurma hem de hayallerinin gerçekleşmesinin ümit edildiği bölümdür. Ümit, hayal kırıklığının daha çok hayal kısmıyla ilintilidir. Hikâyede Zelîhâ Yusuf'a kavuşacağı **ümit**yle gittiği Mısır'da Kutayfer'le karşılaşınca ilk önce onun kim olduğunu sorar. Hizmetçiler, beyi olduğunu söyleyince, Zelîhâ büyük bir **hayal kırıklığı** yaşar:

Çün bulardan işidir bu uşbu sözi

Âh ider tahtdan düşer şol dem özi (13b:361)

Ümidin hayal kırıklığı ile neticelenmesine bir örnek de Yusuf'un kardeşleriyle eğlenmek maksadıyla gittiği yerde, öldürülmeye çalışıldığı andaki durumu verilebilir. Yusuf o anda, kardeşin kardeşe bunu nasıl yaptığını anlamadığını, ayrıca babalarına da söz verdiklerini söyler. İçinde yaşadığı **hayal kırıklığını** da şu şekilde dile getirir:

*Bir sığıncak sandumdı içümde ben
Gelüriken sizünile bunda ben (4a:79)*

Ümidin hayal kırıklığı ile sonuçlandığı bir başka olay, Yakup'un annesi öldüğü için Yusuf'u emzirmesi maksadıyla aldığı halayığın yaşadıklarıdır. Yakup Yusuf'a daha çok süt kalması için halayığın oğlunu satmasından sonra cariyesi, için için Allah'a sitem eder. Daha sonra hatiften, duasının kabul olduğu ve çocuğuna Yakup'tan önce kavuşacağına dair bir ses duyar. Bu **ümitle** yıllar boyu yaşar. Fakat kendisi daha çocuğuna kavuşmadan Yakup'a Yusuf'tan haber getiren kişiyi görünce büyük bir **hayal kırıklığı** yaşar. Metinde o an, şu beyitlerle ifade edilmektedir:

*Âh kıldı eydür kim ya Rabbenâ
Vâ'de kıldun itdünidi ben miskine
İlkin senün oglun irişdürürem
Andan sonra Yûsufı kavuşdururam
İmdi geldi uş Yusufdan muştucu
Artdı derdüm içümden kopdı öçi (47a:1365-1367)*

6.2. Hayal Kırıklığı Güven İlişkisi

Hayal kırıklığının güvenle ilişkisi, kişiler arası iletişimde güvenin sarsılması noktasındadır. Mevcut durumun beklenmedik şekilde değişmesi olarak değerlendirilebilecek güven sarsılması anında kişi hayal kırıklığı yaşayabilir.

Hikâyede bu anlamda güven sarsılmasını en bariz şekilde yaşayan Yakup ve Yusuf'tur. Yakup söz alıp **güvenerek** emanet ettiği Yusuf'u kurda kaptıran çocukları karşısında, Yusuf **güven** duyarak geldiği kardeşlerinin kendisini öldürmeye kalkışmalarıyla büyük bir **hayal kırıklığı** yaşamışlardır. Yakup yine çocuklarına

güvenerek emanet ettiği Yusuf'un kardeşi Bünyamin'de, aynı **hayal kırıklığı** yaşar.

6.3. Hayal Kırıklığı Üzüntü İlişkisi

Yaşanan hayal kırıklığı, büyüklüğüne göre üzüntü ya da keder şeklinde tezahür edebilir. Üzüntü bir bakıma hayal kırıklığının ifadesi, dışa vurumdur. O açıdan hayal kırıklığı ile üzüntü iç içe duygulardır.

Dilimizde **hayal kırıklığı** neticesinde yaşanan üzüntüyü ve acıyı ifade için **hüsran** kelimesi kullanılmaktadır. Hikâyede **hüsranı** en derin yaşayan Yakup'tur. Çocukları Yusuf'un ölüm haberini getirdiklerinde derin bir **üzüntü** duyar, düşer bayılır:

Eytdiler kim yâ baba Yûsuf kanı

Gâfil olduk kurd yidi âhir anı

Çün işitdi bunı Ya 'kûbun özi

Yaş toldı agladı iki gözi

Düşer Ya 'kûb ussı gider ugunur

Kardaşları kamu gögsün döğünür (6a: 140-142)

Yakup'un halayığı, ondan önce çocuğuna kavuşamadığını düşündüğü anda, yaşadığı **hayal kırıklığının üzüntüsünü**, kederini şu şekilde dile getirmektedir:

İmdi geldi uş Yusufdan muştucu

Arttı derdüm içümden kopdı öçi

Gelmedi oğlum benüm bunda özi

Yandı içüm işideli bu sözi (47a:1367-1368)

6.4. Hayal Kırıklığı İşlenişi

Duyguların metne yansıtılmasında dikkat edilmesi gereken en önemli husus, duygunun ortaya çıkmasına müsait ortamı, durumu oluşturabilmektir. Zelîhâ'nın yaşadığı hayal kırıklığından önce, Yusuf'u bir kaç rüyasında görmesi, ona âşık

olması, Yusuf'un Mısır'da olduğunu söylemesi vb. hayal kırıklığının hazırlık aşamasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu olaylar, hayal kırıklığının derecesini belirlemiştir. *Duygu zemini* oluşturma noktasında özellikle Zelhâ'nın yaşadığı hayal kırıklığında çok başarılı olduğu söylenebilir. Yakup'un yaşadığı hayal kırıklığında da aynı başarıyı görmek mümkündür. Zemini oluşturma noktasında güven, ümit ve kaygı duyguları yer almaktadır.

Duygunun yaşandığı andaki ruh halinin iyi yansıtılması gerekir. Hayal kırıklığının *duygu ânında* güven, kaygı ve ümit duygularının yerini üzüntü duygusu almaktadır. Bu anda yaşanan üzüntünün genellikle keder boyutunda olduğu görülmektedir.

Duygu tesiri noktasında *duygu anından* sonraki ruh hali ve duygunun diğer duygulara tesiri hususunda hayal kırıklığının hikâye içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Duygunun yaşandığı noktalara bakıldığında hikâyenin kırılma noktalarında yaşandığı görülmektedir. Bazı noktalarda olayların sonuçlanmasını geciktirmektedir. Bu açıdan hikâyenin akışını sağlayan ve hikâyeye yön veren duygulardan biridir.

7. Hayranlık:

İnsanda güzele karşı doğuştan gelen bir eğilim hep olmuştur. İnsan bu eğilimi güzeli beğenme ya da ona hayranlık duyma şeklinde gösterir. Beğenme, geçici bir duygu halidir. Fakat bazen hayranlık duygusunun da başlangıcını oluşturur. Çok beğenmek ise hayranlığın göstergesidir. Bu durum, ardından bağlanmayı getirebilir. Bu da hayranlığın derecesinin ifadesidir.

Yusuf u Zelhâ hikâyesi, bir bakıma güzelliğin hikâyesidir. Fakat diğer aşk hikâyelerinden farklı olarak burada, erkeğin güzelliği anlatılmaktadır. Hikâyenin ana karakteri Yusuf, güzellik timsâli bir erkektir. Görenleri kendisine hayran bırakır. Hatta kendilerinden geçirir.

Hikâyenin başında anlatıcı, Yusuf'u tasvir ederken "*sûreti hûb yogıdı anun gibi*" (2a:20) diyerek hem onun güzelliğini vurgulamakta hem de **hayranlık** duygusunun zeminini hazırlamaktadır.

Yusuf'u ailesinin dışında ilk görenler, kuyudan onu çıkartan kölelerdir. Güzelliği karşısındaki **hayranlıklarını** “*bir oğlandır kim yüzi bedr-i tamam*” (8a:199) diyerek dile getirirler. Anlatıcı ise onların duygularına tercüman olarak şunları söyler:

Kuyudan çıkdı sanasın ay durur

Yüzini gören kişi zî bay durur (8a:201)

Hayranlığın yoğun olarak yaşandığı noktalardan bir tanesi, Yusuf'un Mısır yolunda Beynan şehrine uğradığı andır. Güzelliği karşısında hayran olan halk, onu kimin yarattığını sorduktan sonra puta tapmaktan vazgeçip Yusuf'un tanrısına iman ederler:

Çünkü Yûsufı gördi bular

Seni kim yaratdı diyü sordular

Yûsuf eydür kim benüm bir Tanrım var

Ol yaradur dünyâda her ne ki var (10a: 259-260)

Kamu îmân getirüp oldı arı

Begendiler ol Yûsuf peygâmbarı (10a: 264)

Uğradığı bir diğer şehir Benlûs'ta halk, **hayranlığını** Yusuf'a benzer bir put yapıp ona taparak göstermişlerdir (10a:266-268). Mısır'a vardığında ise görenlerin akli başından gider (11b:304). O güzelliği bir kez daha görebilmek için halk can atmaktadır. Bunun için altınlarını verirler (11b:308-309).

Zelîhâ'nın aşkıyla birlikte Yusuf'a olan **hayranlığı**, tutku derecesinde bir **hayranlıktır**. Zelîhâ'nın yaşadığı gibi bu duygu *yoğun bir şekilde yaşandığı takdirde kişiyi gerçek yaşamdan uzaklaştırmaya başlar. Bütün duygusal ve düşünsel çabasını, enerjisini yoğunlaşan alana yöneltmesine sebep olur*²⁵. Nitekim Zelîhâ da bütün enerjisini Yusuf'un güzelliğine olan **hayranlığı** yolunda harcamıştır. Onu satın alabilmek için tüm malını fedâ etmiştir. Buna rağmen hiçbir ilgi göremeyen Zelîhâ, hastalanır, yatağa düşer (16a:447). Ne yapacağını bilememektedir. Dadısının önerisiyle her tarafı kıymetli taşlardan saray yaptırır. Orada Yusuf'la birlikte

²⁵ Hamdullah Aktaş, *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Palme Yay.,Ank. 2004, s. 149.

kocasına yakalandığında suçlu olduğu anlaşılmasına rağmen tutku derecesindeki **hayranlığın** etkisiyle aldırılmaz. Yanlış yaptığının farkında bile değildir. Gün geçtikçe yoğunlaşarak yaşadığı duygular ve getirdiği yanlış eylemler onun ruhsal ve bedensel yıkımına, toplumsal dışlanmasına neden olur. Herkesin diline düşer.

Zelîhâ Mısırlı kadınların dedikodusuna aldırış etmemektedir. Hatta hayran olduğu güzelliği onların da görmesini ister. Hepsini davet eder. Mısırlı kadınların Yusuf'un güzelliği karşısındaki **hayranlıklarının** tepkisi biraz farklı olur. Zelîhâ davette adet üzere yemekten önce herkese turunc ikram eder. Daha sonra, Yusuf'u karşılıklarına çıkarır. Onu görünce kadınların aklı başından gider:

Her biri aldı bıçağı eline

Ellerin togradı turunc yerine

Ellerin togradın bilmediler

Ne ho kesilen acısın tuymadılar

Eytdiler ol kamu "mâ-hêzê'l-beşer"²⁶

Didiler bir ferîştedür uşbu meger (21a:590-592)

Yusuf'un güzelliğinin bir başka etkisi, Potifar'ın rüyasından sonra Mısır'da ortaya çıkan kıtlık döneminde görülmektedir. Kıtlığın son dönemlerinde malı, mülkü ve yiyeceği kalmayan halk, Yusuf'un güzelliği ile doymakta, açlığı, susuzluğu o şekilde unutmaktadır:

Ayda bir kez bu halâyık göre seni

Toyup anun dinlene cânı teni

Yimegi vü içmegi unudalar

Çün senin yüzünü bakup göreler (29b: 840-841)

Güzelliğin yanı sıra yetenek de insanda **hayranlık** duygusu uyandırabilir. Zekice ya da olağanüstü yapılmış bir gösteri veya iş karşısında da yapan kişiye

²⁶ Şair bu beytini, Yusuf Suresinde ilgili bölümde Yusuf'u gören kadınların söylediklerini, bir kısmını iktibas yaparak bir kısmını da tefsirinden faydalanmak suretiyle oluşturmuştur. "Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir melek-i kerîm." (Yusuf Sûresi 31. Ayet) Elmalılı Hamdi, *a.g.e.*, s.75.

hayranlık duyulabilir. Yusuf, Zelîhâ'nın gözü önünde bir dudak hareketiyle, Allah'ın da inâyetiyle, onun inandığı putları parçalayıp tekrar birleştirir (16a:435-445). Bunun karşısında Zelîhâ'nın ona olan **hayranlığı** daha da artar.

7.1. Hayranlık Duygusunun İşlenişi

Hikâyede hayranlık duygusunun yer alışına bakıldığında, daha hazırlık aşamasında duygu zemini oluşturulurken duygunun etkileyciliğini arttırmak için kurgulanmış önemli noktalar vardır. Yusuf'un kuyudan çıkarılması esnasında iki köle ile Yusuf gibi güzel birinin karşılaştırılmasıyla, okuyucu/dinleyicinin hayal dünyasında köle imajı ile en güzel insan imajı karşılaştırılması amaçlanmış, bu sayede okuyucu/dinleyicide de hayranlık duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır.

Duygu anına gelince orada da genellikle bayılma, bakıp kalma, şaşırma gibi tepkiler görülmekle birlikte, Mısırlı kadınların tepkisi çok farklı olmuştur. Acı hissetmeyecek derecede kendilerinden geçmişlerdir. *Duygu tesiri* noktasında da farklı tepkilerle karşılaşılmaktadır. Tanrı değiştirme, hayran olunan kişinin benzerini yapıp ona tapınma gibi. Başka duyguları tetiklemesi sadece Zelîhâ'nın hayranlığında âşık olma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Hayranlık unsuru olan Yusuf'un güzelliği, biraz abartılı işlenmekle beraber dönem metinleri düşünüldüğünde bu şekilde kurgulanması son derece olağandır. Yazıldığı dönemde metnin dinleyiciye hitap ettiği düşünüldüğünde, etkileyici olduğu da bir gerçektir.

8. Heyecan, Teheyüç:

*TDK'da sevinç, korku, kızgınlık, üzüntü, kıskançlık, sevgi vb. sebeplerle ortaya çıkan güçlü ve geçici duygu durumu*²⁷ olarak tanımlanan heyecan duygusu, Ali Seyyar'ın eserinde *çok yoğun olarak hissedilen, organizmada gerginlik ve telaş meydana getiren müspet veya menfi olabilen hisler*²⁸ olarak tanımlanmaktadır. Tanımlara bakıldığında heyecan duygusunun özellikleri, olumlu veya olumsuz duygular neticesinde ortaya çıkabildiği, yoğun olarak hissedilen güçlü ve geçici bir

²⁷ TDK Türkçe Sözlük, s.882.

²⁸ Ali Seyyar, a.g.e., s.184.

duygu olduğu, vücutta gerginlik ve telaş meydana getirdiği, müspet veya menfi bir his olabildiği şeklinde sıralanabilir.

Olumlu ve olumsuz duyguların bir sonucu olarak ortaya çıkması itibariyle ele alınacak olursa, heyecan duygusunun aşk, sevgi, sevinç, korku ve üzüntü duygularıyla doğrudan bağlantılı olduğu söylenilebilir.

8.1. Aşk, Sevgi ve Sevinç Kaynaklı Heyecan:

Aşk duygusuyla birlikte hissedilen **heyecan**, sevgili kaynaklıdır. Bu tarz **heyecan**ın vücuttaki tezahürü çok şiddetlidir. Sevgiliyi daha görmeden hızlı hızlı atan kalp, görme anı yaklaştıkça yerinden çıkacakmışçasına atmaya başlar. Özellikle sevgilinin beklenmedik anda görülmesi, aşırı **heyecan**la birlikte gönülde, acı hissini doğmasına neden olur. Zelîhâ köle pazarına getirilen Yusuf'u köşkünde gördüğünde feryât eder, cânı yanar:

Zelîhâ köşkden bakar görür anı

Çagırur feryâd ider göynür cânı (13b: 374)

Aşk ateşiyle için için yanan Zelîhâ, sevgiliyi görünce ateşi, bir nevî hârlanmış, bu da gönülünde bir acı meydana getirmiştir. Kullanılan “cânı göynmek” ifadesi bunun deyim şeklinde güzel bir ifadesidir. Yusuf, kardeşleri Mısır'a ilk geldiğinde köşkten onları görünce **heyecanlanarak** bayılır. Bunun sebebi onlara duyduğu **sevgi**dir. Yusuf kardeşlerini her şeye rağmen sevmektedir. Onca yıldan sonra onları görmek, onu **heyecanlandırmış**, bayılmasına sebep olmuştur:

Yûsuf bakar köşkden anları görür

Yire düşer bir ugurda ugunur (33b:958)

Sevinç anında ortaya çıkan **heyecan** duygusu -bu daha çok coşku şeklindedir- insanın farklı tepkiler vermesine neden olur. Telaş bunlardan biridir. Hikâyede bu durum Zelîhâ'da ortaya çıkar. Zelîhâ Yusuf'u düşünce ilk gördüğünde âşık olur. Daha sonra Yusuf'u tekrar gördüğünde, kendisinin Mısır'da olduğunu ve oraya gelmesini söylemesi, Zelîha'da çok büyük bir **sevinç** yaratır. Sevinçten *benzi güler*. **Heyecan**la hemen babasının yanına giderek durumu anlatır. Yusuf'un hasretiyle ölüp bittiğini Mısır'a hemen birisini göndermesini ister:

Atasına eyidür baba düşüm

Girü gördüm bu gice geydür işüm (12b: 344)

Buradaki “geydür işüm” ifadesi **heyecan** kaynaklı telaşın göstergesidir.

8.2. Korku Kaynaklı Heyecan:

Korkunun neden olduğu **heyecan**, hissiyat olarak biraz farklı olmakla birlikte, tezahürü açısından **heyecan**ın ortaya çıktığı diğer durumlarla aynıdır. Örneğin korkuya kapılan kişi, mantıklı kararlar veremez veya korku anında titreyebilir, bayılabilir. Bu örnekleri metinde de görmek mümkündür. Kardeşleri Yusuf’un sultan olacağını duyduklarında, kardeşlerinin kendilerine zulmedeceğinden korktuklarından hemen, onu öldürmeye karar verirler. Bu karar, kapıldıkları aşırı **korkunun** neticesinde ortaya çıkan **heyecan**ın etkisiyle alınmış alelacele bir karardır.

Korku anında korku duyulan nesne, yakında olduğunda vücut titreme şeklinde tepki verir. Kardeşleri Yusuf’u kira götürüp dövdükten sonra kuyuya atarlar. Bir bezirgânın onu çıkarttığı anda kardeşleri bunu görüp onu kervancıya satmak için hemen oraya giderler. Yusuf onları karşısında tekrar görünce **korkusundan heyecana** kapılıp titremeye başlar:

Dillerinde korkudılar ol oğlanı

Korkusundan Yûsufun titrer cânu (8b:210)

Aynı durum, korkudan dolayı titreme, Yusuf kardeşlerine kimliğini açıkladığında, kardeşlerinde de hâsıl olur:

Çünkü görür bunlar Yûsuf yüzün

Âh iderler unudurlar kendözin

Heybetinden a'zâları titre-şür

Nidelüm kamu turdı söyleşür (45a: 1314-1315)

8.3.Üzüntü Kaynaklı Heyecan:

Üzüntüyle birlikte **heyecan**ın ortaya çıkabilmesi üzüntüyü ortaya çıkaran âmile bağlıdır. Eğer âmil kuvvetliyse **heyecan** duygusu ortaya çıkar. Aksi halde sadece üzüntü duygusu yaşanır.

Beklenmedik bir anda alınan çok üzücü bir haber, kişide üzüntüyle birlikte **heyecan** duygusunu ortaya çıkartabilir. Buradaki **heyecan**, korkudan kaynaklı **heyecanda** olduğu gibi, hissiyat olarak farklı, tezâhürü olarak aynıdır. Örneğin kişi ummadığı bir anda çok üzücü bir haber aldığında şok geçirip bayılabilir. Hikâyede Yakup, oğlu Yusuf'un ölüm haberini aldığında aklı başından gider, düşüp bayılır:

Çün işitdi bunı Ya 'kûbun özi

Yaş toldı ağıladı iki gözi

Düşer Ya 'kûb ussı gider ugunur

Kardaşları kamu gögsin dögünür (6a:141-142)

8.4.Heyecan Duygusunun İşlenişi

Heyecan duygusu güçlü ve geçici bir ruh hali olduğu için, özellikle *duygu zemini* ve *duygu ânı* noktasında, metne yansıtılması zor bir duygudur. Aynı şekilde okuyucuya/dinleyiciye hissettirebilmek de kolay değildir. *Duygu zemininin* iyi kurgulanması gerekir. Okuyucunun dikkati toplanmalı, merak duygusu harekete geçirilmeli, duygu grafiği aşağıya çekilip birden yükseltilmelidir.

Hikâyeye gelince nazım şekli bu duyguyu yansıtmaya pek uygun olmasa da olay kurgusunun iyi oluşu sebebiyle bir nebze başarı sağlandığı söylenebilir. Duygunun varlığının hissedilmesinde, betimlemeler çok önemlidir. Kişinin ruh halinin –titremelerin, kalp çarpıntılarının- iyi yansıtılması gerekir. Hikâyeye yine nazım şeklinden dolayı betimlemelerin çok kısa olduğu görülmekte, duygunun varlığı belli ifadelerle ve vücutta meydana gelen bazı değişimlerin belirtilmesiyle hissettirilmeye çalışılmıştır. Bunun için *câni titre-*, *azaları titre-*, *ussı git-*, *ugun-* gibi ifadelerle kullanılmıştır. Ayrıca duygunun hikâyede daha çok üzüntü, korku gibi diğer duygularla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktalarda varlığı daha fazla hissedilmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere duygunun ortaya çıktığı durumlar, olayların kırılma noktaları ve duygu grafiğinin en fazla yükseldiği safhalardır. Bu açıdan hikâyeye katkısı oldukça fazla olan ve duygusal etkileyciliği arttıran bir duygudur.

9. Kaygı, Endişe:

İnsan geçmişteki deneyimlerine göre yaşamına yön verir, buna göre tepkilerde bulunur. Geleceğini de bellekteki bilgileri nispetinde kurar. Korku ve kaygılarından bu bilgilerini kullanarak kurtulmaya çalışır. Aynı şekilde kaygıları ve korkuları da bunlara göre oluşur²⁹.

Einstein “Karşılaştığımız sorunlar, onları yaratan bilgi düzeyiyle çözülemez” der³⁰. Bilgisizlik ya da bilgi yetersizliği kaygı duygusunun oluşumundaki en büyük etkidir. Geleceğe ilişkin belirsizliğin yarattığı *korku ve gerilim* demek olan kaygıda, sınırlı bilgiyle geleceği kestirebilmek, karşılaşılan sorunları çözmek zordur.

İnsanın kaygısı sadece tehlikeye yönelik değildir. Aynı zamanda başarıya ulaşma, onu kovalama; daha iyiyi, daha güzeli üretme ve onlara sahip olma adına da insan kaygı duyar. Bu kaygıyı en fazla hisseden kesim, sanatçılardır. Bu açıdan sanat ve edebiyatın gelişmesinde de etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu tarz bir kaygı insanın mutlu olmasını, gelişmesini sağlar. Ölçülü olduğu takdirde kaygı duygusu, insanı gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı da uyanık olmasını sağlar.

*İnsan korku ile ümit arasında kaygısal bir varlıktır.*³¹ Bu açıdan kaygının korku ve ümitle ilişkisi bulunmaktadır. İnsanın kaygı duymasının temelinde, en başta kendini sevmesi yatmaktadır. Kendine bir zarar geleceği düşüncesi, insanın bu duyguyu hissetmesine neden olmaktadır. Yine sevdiklerine zarar gelebileceği düşüncesi insana aynı duyguyu hissettirebilir. Bu itibarla kaygı duygusunun sevgi ile de yakın bağı vardır.

²⁹ Hamdullah Aktaş, (2003) *a.g.e.*, s.109-110.

³⁰ Hamdullah Aktaş, (2003) *a.g.e.*, s. 113.

³¹ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s.44.

9.1. Kaygı Korku İlişkisi

Felsefe başta olmak üzere birçok alanda daha önce, kaygı ile korku karıştırılmıştır. Descartes, kararsızlık olarak gördüğü kaygıyı bir tür korku olarak yorumlarken, ilk defa Kierkegaard kaygıyı korkudan ayırmıştır. Kierkegaard'a ve onun takipçisi Heidegger'e göre kaygı ile korku birbirinden ayrı duygulardır³². Kaygıyı korkudan ayıran, içinde bulunan ümit duygusudur. Bu itibarla kaygı, korku ve ümitle olan ilişkileri düşünüldüğünde, geleceğe yönelik bir durumun ya da olayın olumsuz sonuçlanma ihtimalinden duyulan korku ve olumlu sonuçlanma ihtimaline beslenen ümittir, şeklinde tanımlanabilir.

Kaygıda korku ile ümit her zaman aynı derecede bulunmayabilir. Bazen korku, ümide galip gelerek insanı yanlışlara sürükleyebilir. Yûsuf u Zelihâ hikâyesinde buna örnek, Yusuf'un kardeşlerinin onun rüyasını öğrendiklerindeki hali verilebilir:

Eytdiler sultan olursa ol bize

Buyrug idiserdür kamumuza (2b:33)

Bunun düşü togru gelürse nide-vüz

Eytdiler gelün bunı öldüre-vüz (2b:42)

Görülüyor ki kardeşler Yusuf'un onlardan üstün duruma gelmesi halinde kendilerine eziyet edeceğini düşünmekte, bunu bir tehlike olarak addetmekte; bu yüzden de **kaygı**ya kapılarak ani ve yanlış karar almaktadırlar.

Bir başka örnek Bünyamin'le ilgili Yakup'un yaşadığı **kaygı** verilebilir. Mısır azizi, Yakup'un çocuklarından Bünyamin'i yanlarında getirmelerini, o takdirde kendilerine buğday vereceğini söyler. Çocuklar babalarına durumu anlattıklarında Yakup, daha önce Yusuf'u emanet ettiğinde onu koruyamadıkları için **korku ağırlıklı kaygı**ya kapılır:

Eytdi aldunuz Yûsufi vardunuz

İlet-dünüz yabanda kurda virdünüz

³² M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s.43-44.

Bunu dahı dilersiz kim iltesiz

İletüben yabanda eyle kıla-sız (35a:1010-1011)

Yakup'un **kaygı**sının sebebi geçmişteki deneyimidir. Onda yaşadığı acıyı bir daha yaşamaktan istememektedir. Bunu yaşama ihtimalinden de **kaygı** duymaktadır.

9.2. Kaygı Ümit İlişkisi

Kaygı duygusundaki belirsizliği oluşturan, ümit duygusudur. Ümit duygusu olmasa sadece korku ortaya çıkacak, bu da **kaygı** olmayacaktır. Yusuf kuyuya bırakıldıktan sonra **endişeli** beklerken Cebrâil gelip kayırmamasını telkin eder ve ileride padişah olacağını söyleyerek **ümit** verir (5b:126). Bu, korkusunu biraz azaltsa da içinde bulunduğu durum itibariyle Yusuf'un **endişesi** devam etmiştir:

Beyle didi Cebrâ'il gitdi işe

Kaldı Yusuf gönli tolu endîşe (5b:127)

Ayrıca Cebrâil'in bu şekilde ümit vermesi, yakın zamanda bir belirsizliği ortaya çıkarmıştır. Yusuf'un oradan nasıl kurtulacağı, ne zaman ve nasıl padişah olacağı gibi sorular metne yansıtılmasa da içinde bulunduğu durum itibariyle aklını meşgul etmektedir. Bu durum **kaygı** duygusunun yoğun bir şekilde hissedilmesine neden olmaktadır.

Bir başka örnek olarak Yusuf'u götürmelerinden sonra Yakup'un düşünceli bir şekilde onun yolunu gözlerken "sebîn" sesini duyduğundaki hali verilebilir. Burada da Yakup, Yusuf'un geri dönmeyeceği korkusuyla beklerken Yusuf'u tekrar göreceği zamanla ilgili **ümit** veren bu sesi duyduktan sonra **kaygılı** eve döner:

Ya 'kûb eydür bu seb'in yıl mı ola

Yâhud yitmiş gün mi Yûsufum gele

Bilmezem yitmiş yıl mı Yûsufum gice

Yâhud yitmiş gün aramızda giçe (5b: 134-135)

Turdi evine gider kaygulu

Gözlerinden yaş töker tolu tolu (6a:137)

Yûsuf'a kavuşacağı zamanla ilgili belirsizlik ve kavuşacağıyla ilgili **ümit** duygusu **kaygı**yı oluşturmaktadır.

9.3. Kaygı Sevgi İlişkisi

Sevgi, kaygının daha çok ortaya çıkış aşamasında etkili olan bir duygudur. İnsan, en başta kendisi olmak üzere, sevdiklerine karşı gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı **kaygı** duyar. Yusuf, babasına rüyasını anlattıktan sonra, babası rüyasını kimseye söylememesini; aksi halde ona zarar verebileceklerini söyler. Buradaki **kaygı**sı ona olan **sevgi**sinden kaynaklanmaktadır:

Döndi Ya 'kûb söyledi eytdi cânım

Sakla düşün sözümü işit benim

Olmaya kim söyleyesin dahıya

İşide düşüni sana kaşıya (2a:25-26)

Kutayfer'in, eşi Zelhâ'yı teni sararmış halde gördüğünde, tabip çağırıp onu muayene ettirmek istemesi de **sevgi kaynaklı kaygı**nın bir başka örneğidir:

Gün geldükçe eti teni sararur

'Aşk odı yakar anı sayru kılur

Kutayfer bir gün gelür anı görür

Varur oturur bir tabîbi getirür (16a:447-448)

Eşine olan **sevgi**si ve onun içinde bulunduğu kötü durum **kaygı**yı oluşturan durumlardır.

9.4. Kaygı Duygusunun İşlenişi

Hikâyede kaygının *duygu zeminini* oluşturan müsebbiplerine bakıldığında, içinde bulunulan durumlar, kişilerin karşılaştığı tehlikeler kaygıyı doğuracak güçlü âmillerdir. Yine bu noktada kaygıyı doğuran sevgi duygusu kahramanlar arasında zaten mevcuttur. Bunun üzerine bunlar arasında yaşanan olaylar kaygıyı ortaya çıkartacak niteliktedir.

Hikâyede kaygı duygusunun hemen tamamı Yusuf'a yöneliktir. Yakup'un ona bir şey olacağı ve ona kaybettikten sonra tekrar kavuşabileceğiyle ilgili duyduğu kaygı, Zeliha'nın yine ona kavuşabileceği ve birlikte olabileceğiyle ilgili hissettiği kaygı, kardeşlerin onun kendilerine eziyet edeceğiyle ilgili duyduğu kaygı ve Yusuf'un ailesinden ayrıldıktan sonra kendisinin hissettiği kaygı. Bunlardan sadece kardeşlerinki dışında –o kaygı hikâye sonunda Yusuf'un yaşadığını öğrendiklerinde tekrar ortaya çıkmaktadır- hepsi hikâye boyunca devam etmektedir. O açıdan *duygu ânının* hikâye boyunca sürdüğü söylenebilir. Fakat bu metinde çok fazla hissedilmez. Hikâyede sadece duygu başladığı anda duygunun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Duygunun başlaması noktasında, duygunun en yoğun yaşandığı noktalarda kahramanların hâlet-i rûhiyelerinin iyi yansıtıldığı örnekler bulunmaktadır.

Kaygı duygusunun ümit duygusuyla ilişkisi düşünüldüğünde, hikâye boyunca devam eden ümitle birlikte kaygı duygusu da sürmüştür. Hikâye sonunda mutluluk ve sevinçle sona eren ümitle birlikte sona ermiştir. O yüzden *duygu tesiri* noktasında duygunun başka duyguları tetiklediği söylenemez.

Hikâyeye katkısına bakıldığında baştan sona hikâye boyunca devam eden kaygının hem okuyucu/dinleyicide hem de kahramanlarda merak duygusunu canlı tutarak hikâyeye canlılık, ruh kattığı, bunun yanında içinde bulundurduğu korku ve ümit duygularıyla olayların ilerleyişini sağladığı söylenebilir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda kaygı duygusunun hikâye içinde büyük ve önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

10. Kıskançlık:

Toplumsal bir varlık olan insanda bu duygu, ilk olarak bebeklik döneminde anneyi, kardeşi kıskanma şeklinde ortaya çıkar. İlerleyen yaşlarda sevgi paylaşımının öğrenilmesiyle baskınlığını yitirerek kontrol altına alınır. Bu halin devam etmesi kişinin eğitim ve kültür seviyesine bağlı olarak değişebilir³³.

Kıskançlık, “yapıcı” ve “yıkıcı” olmak üzere ikiye ayrılabilir³⁴. Yapıcı kıskançlık, *gıpta* da denilen, başkasında bulunan bir güzelliğin, ona husumet

³³ Hamdullah Aktaş, a.g.e., s. 140-141.

³⁴ Nevzat Tarhan, (2006), a.g.e., s.177.

duymadan, kendinde de olmasını istemektir. Yıkıcı kıskançlık ise başarılı ve üstün görülen kişiyle rekabet edilemeyeceği anlaşılınca rekabetten vazgeçip ona zarar vermeyi düşünmektir. Buna da *haset* denilmektedir³⁵.

Kıskançlık, gıpta şeklinde olduğunda insana faydalı bir duygudur. Ulaşabileceği hedefler için çalışmayı ve fedakârlık yapmayı öğretir³⁶. Haset anlamındaki kıskançlıkta, akıl devre dışı kalır ve insanın olayları değerlendirme gücü yok olur. Bunun yanında sevgi, merhamet, sabır, hoşgörü gibi duygular yok olur. Yerini korku, kaygı ve üzüntü gibi duygular alır.

Buraya kadar bahsedilen kıskançlık, kişinin kendisindeki bir *eksiklikten doğan kıskançlık*tır. Bir de *varlıktan doğan kıskançlık* vardır. Kişinin sahip olduklarını paylaşmak istememesi demektir. Küçük bir çocuğun oyuncağını paylaşmak istememesi, aşığın sevgilisini kıskanması gibi. Âşık, sevgilinin tüm ilgisinin kendisine yönelmesini ister. Kendisinden başkasının ona dokunmasını, bakmasını, hatta konuşmasına dahi istemez. Klasik edebiyatta aşığın, sevgilisini rakiplerden devamlı kıskanması, ilginin hep kendinde olmasını istemesi, hatta onları köpeğe benzetmesi bu tarz bir kıskançlıktır. Sevgilinin rakip ve ağyar ile gülüp oynaması âşık için en büyük acıdır.

Yusuf u Zelîhâ hikâyesi, aşkın, **kıskançlığın** ve hüznün hikâyesidir denilebilir. Hikâyede, ibret verici bir biçimde yer alan **kıskançlığın** temsilcisi konumunda Yusuf'un kardeşleri bulunmaktadır. **Yıkıcı bir kıskançlığa** sahip kardeşler, Yusuf'u öldürmeye teşebbüs edecek derecede kıskanmaktadırlar. Bunun sebebi Yakup'un Yusuf'a olan fazla ilgisi, onu diğerlerinden üstün tutmasıdır. Bu ayrıca **eksiklikten doğan kıskançlık**tır. Yusuf'un gördüğü rüya, **kıskançlığın** had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu durum aynı sebeplere bağlanmaktadır. Fakat Tevrat'ta bu ikisine ek olarak, özellikle **kıskançlığın** nefrete dönüşmesi aşamasında Yusuf'un, kardeşlerinin her yaptığını babasına söylemesi de sebepler arasında gösterilmektedir³⁷.

³⁵ Hamdullah Aktaş, (2006) a.g.e., s. 142.

³⁶ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s.140.

³⁷ Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Tevrat Tekvin, Bap 37/2, s. 40.

*İnsan ya sevdiğini ya da nefret ettiğini kıskanır*³⁸. Kardeşin kardeşi sevmemesi, ondan nefret etmesi çok nadir rastlanan bir durumdur. Fakat kardeşleri Yusuf'u çok **kıskandıkları** için onu öldürmeye teşebbüs etmişler, ona zarar vermişlerdir. Kardeşin kardeşi kıskanması, Yusuf ile Züleyhâ hikâyesinin ibretlik bir hikâye oluşunun başlıca sebeplerindendir.

Kıskançlık içinde barındığı öfke nedeniyle sabrın ve aklın tahakküm gücünün yok olmasına neden olur. Kardeşlerin Yusuf'un rüyasını ve babalarının düşle ilgili yorumunu öğrendikten sonra, hemen öldürmeye karar vermeleri, sabır duygularının yok olduğunu ve olayları değerlendirme yetilerinin kaybolduğunu göstermektedir:

Bunun düşü togru gelürse nide-vüz

Eytdiler gelün bunı öldüre-vüz (2b:42)

Planları doğrultusunda babalarından izin alıp Yusuf'u ava götüren kardeşleri, orada onu acımasızca dövüp, çıplak bir şekilde kuyuya bırakırlar. Bu şekilde davranmaları, **kıskançlığın** tesiriyle merhamet, sevgi, hoşgörü gibi duyguların yerini nefret, merhametsizlik, zalimlik gibi duyguların aldığıın göstergesidir.

Yehuda adlı kardeşin pişmanlık gösterip Yusuf'a sahip çıkmasıyla öldürmekten vazgeçip onu bir kervana köle olarak satarlar. Bu şekilde Yusuf'tan kurtulurlar. Fakat aradan yıllar geçmesine rağmen Yusuf'a duydukları **kıskançlık**, kin geçmemiştir. Mısır'a buğday almaya gittiklerinde azizin, on birinci kardeşlerini sorması üzerine şu şekilde cevap verirler:

Kiçimüzi kurt yidi bil anlayu

Anı severdi atamız yigleyü (34a:974)

Kardeşlerin Yusuf'a olan ilgiyi **kıskandıkları** açıkça görülmektedir. Daha sonra aziz de bu durumu garipsemiş olacak ki babalarının peygamber olduğu halde evlatları arasında bu şekilde ayırım yapmasının uygun düşmeyeceğini söyler (34a:976). Bunun üzerine biraz itiraf biraz da savunma yapmaya başlarlar:

³⁸ Hamdullah Aktaş, a.g.e., s.142.

*Bunlar eydür bizden işit-gil bu söz
Siz dahı severdünüz görseydünüz (34a: 977)*

*Bir sebepten yigrelendük bize inan
Söyleridi atasına düşün yalan (34a:979)*

Bu iki beyitten anlaşılmaktadır ki kardeşleri Yusuf'un güzelliğini **kıskanmaktadır** ve onun yalan söylediğini düşünmektedirler. Aslında bunları söylemekle, kendilerini haklı göstermeye, vicdanlarını rahatlatmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca yaptıklarının doğru olduğuna kendilerini, inandırdıkları görülmektedir.

Yıllar geçmesine rağmen **kıskançlıkları** dinmeyen çocuklar, babalarının Yusuf'u unutmamasını, onun için üzülmemesini; hatta onun ismini dahi anmamasını isterler:

*Ümîdün kes Yûsufdan hiç anmagıl
Özüni öğüt-legil aglamagıl (42a:1227)*

Kardeşlerin bu **kıskançlığının** dışında hasedin bir örneği, Mısır'da Yusuf'u görmek için altını olmayanların duyduğu **kıskançlıktır**:

*Her ki virür bir altını görür anı
Altını yok hasedden çıkar canı (11b:306)*

Gıpta ve sevgiliye duyulan **kıskançlık** anlamında bu duyguya, hikâyede rastlanılmamıştır.

10.1. Kıskançlık Duygusunun İşlenişi

Hikâyede duygunun sadece haset yönünün işlendiği görülmektedir. Haset duygusunun sebepleri noktasında, duruma kardeşler açısından bakıldığında bir adaletsizlik olduğu, *babalarının açıkça bir yanılğı içinde olduğu ve Yusuf'tan kurtuldukları vakit babalarının sevgisinin kendilerine kalacağı*³⁹ düşüncesi hâkimdir. Kendilerine haksızlık yapıldığını düşünmektedirler. Yusuf'un da yalandan bir rüya ile bunu pekiştirdiği, bu haksızlığın artacağı düşüncesi uyanınca harekete geçilmiştir.

³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., s.68-69. Yusuf Sûresi, 11/8-9.

Kardeşlerin yaptıkları da bir nevî haklarını aramak, haksızlığı gidermek adınadır. Buna karşılık babanın, Yusuf'un yetim olması, yaşlılık döneminde dünyaya gelmesi, olağan üstü güzelliğe sahip olması ve rüyası dolayısıyla ona fazla ilgi göstermesi *fikir çatışmasını* oluşturmaktadır. Bir de bunların yanında bunların hiçbirinin farkında olmayan; fakat olaylardan doğrudan etkilenen küçük bir çocuk Yusuf bulunmaktadır.

Duygunun ortaya çıkması için uygun şartların iyi oluşturulduğu görülmektedir. Bu noktadan sonra *duygu anında*, kıskançlığın had safhaya ulaşmasıyla yaşananlar, duygunun içindeki bencilliğin, kibrin, sabırsızlığın, merhametsizliğin yansıtılmasında başarılı olduğu söylenebilir. Kıskançlığın diğer duygulara etkisi, duygu tesiri noktasında da kıskançlığın çoğu duyguyu kapsayıcı bir nitelikte olduğu görülmektedir. Diğer duygulara etkisi olumlu duyguları yok edip onları olumsuzlara tebdil etmesi şeklindedir.

Hikâyeye katkısına gelince, hikâyenin ana duygularından biri olduğu söylenebilir. Çünkü olayları başlatan, olaylara rotasını çizen bu duygudur. Hikâyeden çıkarıldığı anda bu durum daha anlaşılacaktır. Bunun yanında kıskançlığın etkisiyle Yusuf'a yapılanlar hikâyenin geneli düşünüldüğünde, duygusallığın en yoğun yaşandığı noktalar arasındadır. Bu durum duygunun iyi bir şekilde işlendiğinin delili olmasının yanında, hikâyedeki önem derecesini de göstermektedir.

Olayların aile içinde yaşanması, kardeşler arasında duygunun ortaya çıkması ve çatışma esnasında taraflar arasındaki güç dengesizliği, duygusal etkileyciliği ve gerilimi arttırıcı durumlar ve unsurlardır.

Sonuç olarak kıskançlığın gerek zemininin hazırlanması gerek etki-tepkileri noktasında iyi bir şekilde işlendiği söylenebilir.

11. Kibir, Gurur:

Kibrin ve gururun yaygın olarak kullanılan iki anlamı vardır. Biri onur, şeref; diğeri kendi arzu ve isteklerinden başka bir şeyi önemsememe, büyüklenme, kendini beğenmedir⁴⁰. İlk anlam genellikle “gurur” kelimesiyle karşılanırken, ikinci anlam

⁴⁰ TDK Türkçe Sözlük, s.801; s. 1179.

daha çok “kibir”le karşılaşmaktadır. Fakat birçok yerde, özellikle ikinci anlamda, birbirlerinin yerine kullanılabilmektedirler.

Kibir iki çeşittir. İlki *iç kibir*, kişinin üstün olduğunu düşünmesi sonucu kalbinde oluşan sevinç ve gurur demektir. Bu her insanda ortaya çıkabilen bir durumdur. Diğeri *dış kibir* ise kalpteki kibrin tutum, davranış veya konuşma şeklinde dışa vurmasıdır⁴¹. İç kibir kalpte duygu olarak yer alırken, bunun dış kibre dönüşüp sıklıkla dışa vurulması, duygu olarak yaşanan kibri, haslete dönüştürebilir. İslâmiyet’te kibir, yalnız Yaratan’ın sıfatı olarak kabul edilir, kul tevazu sahibi olmalıdır⁴².

Kibir sevgi duygusunu yok ettiği gibi, yerine kıskançlığı doğurabilir. Hikâyede, Yakup çocuklarının hepsini sevmekte fakat Yusuf’a daha fazla ilgi göstermektedir. Yusuf’un rüyasıyla bu ilgi daha da artar. Bu durum kardeşlerinin Yusuf’u kıskanmalarına sebep olmuştur. Kardeşleri Yusuf’un rüyasını öğrendiklerinde, kendilerinin hem ondan büyük hem de üstün olduklarını düşünerek sultanlığın kendilerine değil, Yusuf’a verilmesini **gurur** meselesi yaparlar. Sevgi duyguları da yok olan kardeşleri, Yusuf’u öldürmeye kadar giden bir kıskançlığa kapılırlar.

Kibir, kıskançlığın ve öfkenin etkisiyle, nasihat ve uyarıları da etkisiz kılar. Yakup çocuklarına Yusuf’u kendileriyle göndermeden önce nasihat ve uyarılarda bulunmuş, fakat bu onları etkilemediği gibi tam da babalarının uyardığı şekilde, Yusuf’u kurda kaptırarak onu kaybetmişlerdir.

11.1. Kibrin Haset ve Kinle İlişkisi

Kin beslemek ve haset duymak kibrin işaretlerindedir⁴³. Kibrin haslete dönüştüğü kişi, bu duygusunu tatmin etmek uğruna, başkalarına zarar vermeyi göze alabilir⁴⁴; hatta bir müddet sonra başkalarına verdiği acıdan, ıstıraptan pişmanlık

⁴¹ Ali Seyyar, (2003) a.g.e., s. 261-262.

⁴² Ali Seyyar, (2003) a.g.e., s. 262.

⁴³ Ali Seyyar, a.g.e., s.262.

⁴⁴ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamuran Şipal, SAY Yay.,8.bs., İst., 1998, s. 214.

duymamaya başlar. Bu durum, sevgi, merhamet ve hoşgörü duygularının yok olduğunun işaretidir⁴⁵.

Yusuf'u, özellikle gördüğü rüyadan sonra, kardeşleri çok kıskanmaya başlamışlardır. Sultanlığın ona verilmesini kabullenememekte, onu küçük görmektedirler. Kıskançlık ilk önce kibir duygularını uyarmış ve bu duygunun tatmin edilememesi neticesinde öfke ve devamında kin ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu kardeşlerine duydukları sevgi tamamen yok olmuş ve onu öldürme noktasında kadar gelmiştir. Sevgisizlik merhametsizliği doğurmuş, kıra götürdüklerinde hiçbirisi Yusuf'un ağlamalarına, yardım isteğine karşılık vermemiş, hatta ona vurmak suretiyle mukâbele etmiştir:

Götürmüşken vurdular anı yire

Ussı gitdi turdılar kamu yöre

Ussı geldi başına açdı gözün

Rûbil dapa sığındurdu kendözin

Rûbil dahı urdı yüzine

Şöyle urdı kim ne diyem ben size

Şem'ün dahı kasd ider öldürmaga

Öldürüben dönüp eve varmaga

Kaçup Yûsuf ol birine sığınur

Ol dahı şöyle urur kim ugunur

Yine döner yalvarur ol birine

Ol dahı urur ne benzer birine (3b:69-74)

Kardeşlerden Yehuda bu zulme daha fazla dayanamamış, pişman olup Yusuf'u kardeşlerinin elinden kurtarmıştır. Fakat öfke, kıskançlık diğer kardeşlerin gözlerini kör etmiştir. Yine Yusuf'u öldürmek istemişlerdir. Yehûda'nın yaşça büyük ve kuvvetli biri olmasının etkisiyle, diğer kardeşleri en azından öldürmekten

⁴⁵ Ali Seyyar, (2003) a.g.e., s. 261.

vazgeçip kuyuya bırakmaya karar vermişlerdir. Şem'un, kardeşi kefen olarak kalmasını istediği halde zorla Yusuf'un elbiselerini alıp beline bağladıkları ipi de keserek onu kuyuya bırakmıştır:

Geldi Şem'un Yûsufı urdı yüze

Tîz çıkargıl tonunu virgil bize

Yûsuf eydür ana i katı yürek

Ölürem tonı koy kefen gerek (4b: 96-97)

Yûsufın var tonını çıkardılar

Dahı biline bir ipi takdılar

Bırakdılar Yûsufı derin kuyu

Kesdiler urganını ölsün diyü (4b: 100-101)

Bütün bu merhametsizliklerin, hoşgörüsüzlüğün, sevgisizliğin, pişmanlık duymayışın sebebi, **haset** ve **kibir** duygularıdır.

11.2. Kibir Hırs İlişkisi

Her insan beğenilmek, kabul görmek ve değer verilmek ister. İnsanın hayattan zevk alması ve mutlu olması biraz da buna bağlıdır. Beğenilme arzusu her insanda vardır. Fakat kibirli insanlarda bu arzu, daha fazladır. Kendisinin en iyi, en başarılı, en akıllı, en güzel vb. olduğuna inanan kibirli kişi, olduğunu var saydığı bu özelliklerinden dolayı, zaten kendisini beğenmektedir. Bir de çevresindekileri buna inandırmak ve bunu herkese tasdik ettirmek ister. Ayrıca kibirli kişi, ilgi alakanın devamlı üzerlerinde olmasını beklerler. Bu noktada hırs, o insanları besleyen temel duygudur⁴⁶.

Âşık insanda da beğenilme arzusu bulunur. Sevdiği tarafından beğenilmek, ondan güzel bir söz duymak, ilgi, alaka görmek seven insanın en büyük arzusudur. Bu arzusunu doyurabilmek için elinden geleni yapar. Kibirli ile âşık, kendini beğendirmek açısından benzer olsa da âşığın tek amacı kendisini maşuğuna beğendirmektir.

⁴⁶ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul 2006, s. 150-151.

Yusuf u Zelîhâ hikâyesinde Zelîhâ, Mısır hükümdarı Potifar'ın karısıdır ve çok zengindir. Hazinesinin tamamı karşılığında köle olarak satın aldığı Yusuf'a âşıktır. Fakat aşkına karşılık bulamamaktadır. Zelîhâ, dadısının tavsiyesiyle Yusuf'un dikkatini çekebilmek için her tarafı değerli taşlardan bir saray yaptırır ve içine Yusuf ile resimlerini çizdirir. Yusuf'u sarayına davet eder. Zengin olan Zelîhâ'nın bu şekilde kıymetli eşyalar sunarak ve saraylar yaptırarak kölesi Yusuf'u elde edebileceğini düşünmesi, beşerî olan aşkının yanında, **kibrinin** de göstergesidir. Sarayına çağırdığı Yusuf'a sahip olmak isteyen Zelîhâ, reddedilince **kibri**, arzusu ve **hırsı** en üst dereceye çıkar:

Çünkü Yûsuf ol işe sabr eyledi

Ol Zelîhâ delürdi gör neyledi

Turu geldi ol dem ü kocdı anı

Neylesün 'âşık durur göynür cânı (19a: 530-531)

Yûsuf'un gönlü, ona bir anlık meylettiyse de bundan tekrar vazgeçince Zelîhâ, muhakeme yeteneğini kaybederek Yusuf'a saldırır ve gömleğini yırtar:

'İsmet kapusın Çalap ana açar

Fâhiş işden yıglinur Yûsuf kaçar

Yûsufi Zelîhâ komaz kapuya degi

Yitti tutdı yırtılır ard ete-gi (19b: 546-547)

Zelîhâ'nın hırsı bu kadarla bitmemektedir. Gömleğin yırtılması olayında suçlu olduğu ispatlanmasına rağmen kocasını hiçe sayarak, tekrar Yusuf'tan aşkına karşılık vermesini ister. Yine reddedilince elbiselerini çıkarttırıp, Melik Reyyan'a götürür ve onu zindana attırır:

Zelîhâ eydür Yûsuf işit beni

Yohsa zindâna ururam ben seni (21b: 599)

Yûsuf eydür tutmazam hergiz sözün

Ne dilersen eyle bana kendözün

Zelîhâ kakır Yûsufa şol dem busar

Yûsufin kuşağın şol dem şeşer

Hem tonın dahı Yûsufin çıkarur

Alur anı Melik Reyyâna varur (21b: 601-603)

Bütün bu davranışları sergilenmesinde Zelîhâ'nın Yusuf'a olan aşkının rolü çok büyüktür. Aşk ve **kibri**, arzu ve **hırs**la birleşince, gözü kararan Zelîhâ, Yusuf'tan başkasını görmez olur. Onu elde etmek için malını, mülkünü, onurunu her şeyini feda eder. İstedliğini elde edemeyince **kibri** ve **hırsı** aşkına galip gelir ve sevdiği Yusuf'u zindana attırarak onu dahi, fedâ etme noktasına gelir.

11.3. Kibir Bencillik İlişkisi

Bencillik hasleti ile kibir duygusu “ben”i merkez alması açısından birbirine çok yakındırlar. Bencil kişiler, kibirlilerde olduğu gibi, kendilerine düşkün oldukları için, faaliyetlerini sadece şahsî menfaatleri doğrultusunda yerine getirirler. Bu duygu ve haslete sahip kişi, karşı tarafın iyiliğini düşünmez. Karşı tarafta devamlı bir üstünlük kurma çabasıdadır. En büyük payın kendilerinin olması gerektiğini ve her şeyin en iyisine layık olduklarını düşünürler. Aksi bir durum gerçekleştiğinde öfkelenir ve haset duymaya başlarlar.

Yusuf'un üvey kız kardeşi Dünye Hatun babasıyla Yusuf'un rüya ilgili konuşmalarını duyar ve kardeşlerine söyler. Kardeşleri ilk önce şaşırırlar:

Çün işitdiler bular bu düşü

Acaplaşur tanlaşurlar bu işi (2b:32)

Daha sonra bunu teyit etmek adına Yusuf'a gidip, düşünüyü ve babalarının onu nasıl yorumladığını öğrenirler. Doğru olduğunu öğrenince Yusuf'u öldürme planları yaparlar. Kardeşlerinin ilk önce gösterdikleri şaşkınlık, sonrasında Yusuf'u öldürmek istemeleri, kıskançlığın yanında **bencillik** ve **kibrin** göstergeleridir. Bu kıskançlığın sebebi, babaları Yakup'un Yusuf'a çok fazla sevgi duyması ve ilgi göstermesi; Yusuf'u öldürdükleri takdirde babalarının ilgilerinin kendilerine yöneleceğini düşünmeleridir. Rüya, çocukların öfkesinin ve kıskançlığının fiile dönüşmesinin

sadece tetikleyicisi olmuştur. Nihayetinde kardeşlerin yaptıklarında, **bencillik** ve **kibir** duygusunun etkisi büyüktür.

11.4. Onur Şeref Bağlamında Gurur

Gururun yaygın olarak kullanılan diğer anlamının, onur, şeref olduğu zikredilmişti. Bu bağlamda gurur, *insanın kendine duyduğu saygı, haysiyet, izzetinefistir*⁴⁷.

Gururlu, onurlu kişilerin en belirgin özelliği güzel ahlak ve edep sahibi olmalarıdır. Her şartta ve koşulda bu özelliklerinden taviz vermezler. Hikâyede Yusuf, kardeşleri tarafından köle olarak satıldıktan sonra, kervancılar tarafından da kötü muamele görmesine rağmen, ne kendini satan kardeşlerini gammazlamış ne de bezirgâna babasının peygamber olduğunu söyleyerek yardım dilemiştir. İsteddiği takdirde, durumu anlatır, babasının yanına dahi dönebilirdi. Nitekim bezirgân da Yusuf'u Potifar'a sattıktan sonra durumu öğrendiğinde şaşkınlık ve üzüntüsüyle beraber bunu diler getirir:

Ol kişi çünkim işitdi bu sözi

Âh kıldı ağladı iki gözi

Eytdi nişe dimezidün sen bana

İledürdüm seni atan anana

Döndi eydür ol seni satanları

Nen olurdu eyt bana anları

Yûsuf eydür gammâzlık işüm degül

Gammâz olan kişiler işüm degül (14b: 395-399)

Zelîhâ, Yusuf'u saraya davet edip ondan murat almak istediğinde, Yusuf'un Potifar'a karşı vefalı davranıp karşılık vermemesi, daha sonra yine ondan aşkına karşılık vermesini istediğinde zindana atılmayı tercih etmesi, onun **gururlu**, onurlu birisi olduğunun bir başka delilidir.

⁴⁷ TDK Türkçe Sözlük, s.1505.

Gururlu olmak bir haslettir. Bu haslete sahip kişi, *kendi şahsiyetine karşı saygınlık duygusuna sahiptir. Özel değerlerinin ve ahlaki niteliklerinin başkaları tarafından tanınmasını ister*⁴⁸. Potifar, rüyasını doğru yorumlayan Yusuf'u zindandan çıkartmakla mükâfatlandırmak isteyince Yusuf bunu kabul etmemiş, epeyce zaman geçip her şey unutulmasına rağmen ilk önce suçsuzluğunun ispatlanması için Zelhâ'nın ve diğer kadınların geçmişte olanları doğru olarak anlatmasını istemiştir:

Yûsuf eydür ben bu yirden gitmeyem

Tâ ki suçum mâlike eydürmeyem

Ol Mısır hatunların dirsün melik

Zelîhâ dahı hâzır olsun hünâlik

Suçumu benüm bulardan iste-sün

Ellerin niçün togradı-lar söylesün (26a: 737-739)

“İnsan onuru ve gururu için yaşar” diye halk arasında bir söz vardır. İstenilen, ideal olan budur. Fakat kişi bazı durumlarda **gururunu** hiçe sayabilir. Sevdiği, evladı, anne-babası için; aşkı uğruna, açlıktan ölmek vb. durumlarda bundan taviz verebilir. Zelhâ, Mısır hükümdarının karısı, çok zengin, saygın bir aileden gelen bir kadın olmasına rağmen, kölesine duyduğu aşkı için birçok şeyden sonra, **gururunu**, onurunu feda etmiştir. Eşi dâhil aşkını kimseden saklamayan, hiç kimsenin öğrenmesinden utanç duymayan Zelhâ, Mısırlı kadınların gözünde aşkı için **gururunu**, onurunu hiçe sayan biri haline gelmiştir:

Sana âşık eyledün beni şabâş

Mısr içinde beni 'aşkun kıldı fâş (20a:568)

Aslında Zelhâ **gururunu**, onurunu hiçe saydığının farkındadır; ama bunda haklı olduğunu, Yusuf'un bu kadar fedakârlığı hak ettiğini düşünmektedir. Bu görüşünü de Mısırlı kadınlara, verdiği davette Yusuf'u gösterdikten sonra şu cümlelerle dile getirir:

⁴⁸ Ali Seyyar, (2004) a.g.e., s. 386.

*Zelîhâ eydür gördünüz mi siz anı
 Budur âhir yanduran dün gün beni
 Bir kez kim bakup yüzini gördünüz
 Elünüz kesildügin tuymadunuz
 Ben ‘acab mı ‘âşık oldumsa buna
 Gördünüz yüzini batdunuz tana
 Kulını sever diyü ta ‘ne urdunuz
 Sevdüğüm budur ki şimdi gördünüz (21a:593-596)*

Kadınlar Yusuf’u gördükten sonra Zelîhâ’nın haklı olduğunu, *lâyık imiş sevmek-lige, cânı buna fedâ kılmak-lige* diyerek ifade etmişlerdir (21a:598).

Son olarak kibirle ilgili dikkat çeken bir özelliğe değinilecek olursa, olumlu bir karakter olmasına rağmen -hatta bir peygamber- Yusuf’ta kibir duygusunun hikâye boyunca ara ara ortaya çıkmaktadır. Fakat her defasında Yusuf, ilahi bir uyarı ile karşılaşmakta ve tövbe edip af dilemektedir. Bunun bir örneği Yusuf, Mısır’da sokakta atıyla gezerken bir fakir gördüğünde gerçekleşir:

*Çıkar şehrden Yûsuf görür bir garîb
 Tonı yırtuk kendüsi sayru garîb
 Yûsuf eydür bu yaramaya bu bize
 Sag degüldür güci yok gele söze (30a: 862-863)*

Bu esnada Cebrail gelip Yusuf’u uyarır:

*Şimdi sen begenmedün Yûsuf bunu
 Tevbe kıl hil ‘at geydür hoş tut anı
 Görklü hil ‘at geydürür Yûsuf ana
 Tevbe kılur döner Tanrıdan yana (3a: 866- 30b: 867)*

Buradan çıkan ilk sonuç Yusuf'ta kibrin bir haslet olarak değil, bir duygu olarak bulunduğudur. İkinci sonuç ise her insanda kibir duygusunun var olduğu ve her zaman ortaya çıkabileceğidir.

11.5. Kibir ve Gurur Duygusunun İşlenişi

Kibir ve gurur, duygu olarak ortaya çıkmaktan ziyade bir haslet olarak metinde yer almaktadır. Hikâyede olayların başlamasını ve gelişmesini, sağlayan temel duygular aşk ve kıskançlıktır. Bu duyguların temsilcileri, aynı zamanda ana şahıslar olan Yusuf, Zelihâ ve Yusuf'un kardeşleridir. Gurur ve kibir duygusu bu şahıslar ve temel duygularla bağlantılı bir şekilde işlenmiş, bu kişilerin bir hasleti olarak ortaya çıkmaktadır. Zelihâ, aşkı için gururunu hiçe saymıştır. Kardeşleri, kıskançlıkla beraber kibri yoğun olarak yaşarlar. Yusuf, aşkın temsilcisi olmasının yanında, onur anlamında gururun da temsilcisidir. Hikâyede ayrıca kibrin temsilcisi olan kardeşlerin karşısına, tevazu sahibi Yusuf konularak kibir duygusunun daha belirgin olması sağlanmıştır.

Aynı zamanda gurur ve kibir, ana duyguları kuvvetlendirici etkiye sahiptir. Kıskançlığı harekete geçiren, kuvvetlenmesini sağlayan kibir duygusudur. Aşkın anlatılmasında bir nevî araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Aşkın olduğu yerde gururun olmaması, sâde sevgiden başka bir şey değildir. Gururun feda edilmesi, yani 'ben'liğin hiçe sayılması aşkta en üst mertebelerden biridir. Bu, Zelihâ'nın bir özelliğidir.

12. Kin, Nefret:

İnsanın geçmişte yaşadığı travmalar beyne işlenir ve kişinin iradesi dışında sürekli düşünceler üretir. Unutmamak, hatırlamayı sürdürmek, sürekli geçmişte yaşamayı getirir⁴⁹. Unutulmayanlar olumlu şeylerse mutluluk verici olabilir. Ama yine de o güzellikler geride kaldığı için onlara duyulan özlem, acı verebilir. Eğer olumsuzsa unutulmayanlar, onları tekrar hatırlamak suretiyle insanın tekrar üzülmesine, öfkelenmesine neden olabilir.

⁴⁹ Nevzat Tarhan, Kadın Psikolojisi, Nesil Yay. İstanbul 2009 ,s.66.

Geçmişte yaşamak, sorgulamayı ve devamında suçlamayı getirir. Suçlama, kişiyi meselenin sorumluluğunu başka birinde aramak gibi ilkel bir savunma mekanizmasına götürür. Öfke ve gerginliğe bir hedef bulunduğu için kişi kendi eksikliğini sahiplenmekten kurtulur. Artık bütün öfkesini hedefe yöneltir. İlk başta bunu *gizli düşmanlık* şeklinde, muhatabına yansıtmadan yapar. Fakat içinde sürekli karşı tarafa bedel ödetme isteği vardır. Biriken öfke ilk önce nefrete, zamanla da kine dönüşür⁵⁰.

Hikâyede **kin** duygusunun sadece Yusuf'un kardeşlerinde olduğu gözlemlenmektedir. Babalarının ona olan ilgisini kıskanmakta, buna öfkelenmektedirler. Öfkelerinin **kine** dönüştüğünün ilk kanıtı, Yusuf'u bezirgâna satarken kâğıda yazdıklarıdır:

Hem kaçakdur hem yalancı gey sakın

Hem ugrıdur koymagıl mâlun yakın (9a:226)

Beyle diyüben bitiye yazdılar

Her biri kardaşlıgından bezdiler (9a:228)

Kin duygusu uzun zaman zarfını kapsayan bir duygudur. Aradan zaman geçmesine rağmen süren öfke ara ara dile getirilir. Yusuf'tan kurtulup aradan yıllar geçmesine rağmen ona besledikleri **kinin** için için sürdüğü babalarının Yusuf aklına gelip ağlarken, ona söylediklerinden anlaşılmaktadır:

Ümîdün kes Yûsufdan hiç anmagıl

Özüni öğüt-legil aglamagıl (42a:1227)

Babalarından Yusuf'un ismini dahi anmamalarını, onun için artık üzülmemesini istemeleri **kinin** derecesinin göstergesidir.

12.1. Kin Duygusunun İşlenişi

Uzun süreli öfke olan kin, uzunca bir zaman zarfını kapsadığı için metne yansıtılması diğer duygulardan farklıdır. Diğer duyguların birçoğunun ortaya çıkışı

⁵⁰ Nevzat Tarhan, a.g.e., s.191.

ve yoğun olarak hissedildiği zaman dilimi çok kısadır. Fakat kin gerek ortaya çıkışı gerek hissetme anı uzun bir zaman dilimini gerektirir. Öfkenin içselleştirilmiş hâli olduğu için oluşma aşamasında öfkeyi doğuracak ve arttıracak birçok sebep olmalıdır. Biriken öfke aynı zamanda, nöbetler şeklinde tekrar tekrar ortaya çıktığı takdirde bu duygu kin olmaktadır. Olay örgüsüne dayanan metinlerde anlatıcı öfke duygusunu ortaya çıkardıktan sonra, belli aralıklarla öfkenin devam ettiğini hissettirmelidir.

Yûsuf ile Zelîhâ'da kin duygusu yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere sadece Yusuf'un kardeşlerinde görülmektedir. Kinin *duygu zemini* noktasında fazla sebep bulunmamakla birlikte, güçlü bir neden olduğu görülmektedir. Bu, sevgi kıskançlığıdır. Kardeşleri babalarının adaletsiz sevgi dağıtımını yaptığını düşündükleri için bu sevgiden en büyük payı alan Yusuf'a öfke duymaktadırlar. Bu öfke zamanla birikmiş, Yusuf'un rüyasını babasına anlatmasından sonra babalarının ona olan ilgisi daha da artınca kine dönüşmüştür. Çünkü kardeşleri Yusuf'un babasının ilgisini üzerine çekmek için yalan söylediğini düşünmektedirler. Bu, öfkelerini kine taşıyan adım olmuştur. Duygu diğer duygulara tesiri noktasında kıskançlıkla beraber yer aldığı, onu arttırıcı bir duygu olarak yer aldığı söylenebilir.

Hikâyeye katkısına bakıldığında ise duyguların, olayların etkileyciliğini arttırdığı söylenebilir. Bunun yanında duygunun kardeşler arasında ortaya çıkması duygunun tesiri noktasında önemli bir noktadır. Sevgi olması gereken yerde ortaya çıkması, yine algının tersi bir durumdur.

13. Korku:

Evrensel bir duygu olan korku, nesnelere değişmekle birlikte insanlığın yaratılışından bu yana var olagelmiştir. İlkel insanlar, anlayamadıkları, denetleyemedikleri doğa olaylarından korkmuşlar; daha sonra doğa ile barışık yaşamaya alışmış, bu sefer içlerindeki güçlü olanlardan, krallardan, büyücülerden korku duyar olmuşlardır. Modern zamanda ise insan doğayı büyük ölçüde denetimi

altına almış, somut korkuların yerini soyut olan başaramama, iletişimsizlik, yalnızlık gibi korkular almıştır⁵¹.

Korku, insanın huzur ve güven içinde yaşama isteğinden kaynaklanır. Bunu engelleyecek bedensel, ruhsal tehdit ve tehlikelere karşı tepkilerde bulunur. Korku, insanın bunlara karşı koyamayacağı hissine kapıldığı andaki duygu halidir⁵². Korku insanın tabiatında var olan bir duygudur. Bunun ortaya çıkması uyarıcı bir unsura bağlıdır. Bu, unsurun kuvvetine göre şiddetli veya zayıf ölçüde korku ortaya çıkar. Ölçülü bir korku insanın varlığını, toplumsal rolünü koruması ve toplumla uyumu için gerekli bir duygudur. Korkunun fazla olması halinde yok olmak, küçük düşmek gibi sonuçları olabilir.

Bilimsel açıdan korku *nesne* ve *durum* kaynaklı olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Nesne korkuları kedi, köpek ve böcek gibi nesnelere; durum korkuları karanlık, hastalık ve ölümden duyulan korkulardır⁵³. Bir de nesnesi kişide kişiye değişen, mantıken açıklanamayan öznel bir korku olan *fobi* bulunmaktadır⁵⁴. Asansör, yükseklik korkusu, karanlık gibi...

İnsan için gerekli ve doğal olan korku duygusunun sanata ve edebiyata yansımaması düşünülemez. İlk başta akla gelen günümüze kadar ulaşmış masallara, mitlere, efsanelere bakıldığında doğaüstü olaylardan yaratıklara, devlerden vampirlere korku unsurunun yer aldığı birçok örnekle karşılaşmak mümkündür.

Yûsuf u Zelîhâ hikâyesinde **korku** birçok özelliğiyle yer almaktadır. **Korkunun** özelliklerinden biri, güçsüzlüğün verdiği etkinin sonucu **korku** anında kişinin sığınabileceği bir yer ya da birini aramasıdır. Kardeşleri ava götürüp vurmaya başladıklarında kendinden geçen Yusuf, kendine gelince hemen kardeşi Rûbîl'e sığınır. O sığınmasına izin vermeyince diğer kardeşi Şem'un'a sığınır. Fakat o da yardım etmez. Bütün kardeşlerinden tek tek yardım ister. Fakat hep hayal kırıklığına uğrar. Bu süreçte **korkusu** devam etmiştir. En sonunda kardeşlerinin niyetini anlayınca, **korkusu** geçer ve *duygu boşalması* sonucu gülmeye başlar:

⁵¹ Hamdullah Aktaş, a.g.e., s.125-126.

⁵² Hamdullah Aktaş, a.g.e., s.124.

⁵³ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s.40.

⁵⁴ Hamdullah Aktaş, a.g.e., s.128.

Ussı geldi başına açdı gözün
Rûbîl dapa sığındurdu kendözin
Rûbîl dahı Yusufı urdı yüze
Şöyle urdı kim ne deyem ben size (3b: 70-71)
Kaçup Yûsuf ol birine sığınur
Ol dahı şöyle urur kim ugunur
Yine döner yalvarur ol birine
Ol dahı urur ne benzer birine
Bildi Yûsuf bunların nittüğini
Öldürmek kasdın bunlar itdüğini
Bu kez ansuzdan güler Yusuf Nebî
Gülmedi 'ömrinde hiç anun gibi (3b: 73-76)

Korkunun belirtilerinden bir diğeri, korkan kişinin telaş içinde olmasıdır. Yusuf'u yiyen kurdu getirmelerini isteyen kızgın babaları karşısında çocuklar, **korkuya** kapılıp telaşlanırlar. Babalarının işledikleri suçu öğrenmelerinden çekinmektedirler. O telaşla hemen bir kurt yakalayıp ağzına burnuna kan sürerek getirirler. Yusuf'u yiyen kurt budur, derler. Çocukların telaşlanmaları, çekinmeleri babalarından duydukları **korkunun** sonucudur:

Vardılar avladılar birin tutdılar
Kanı ağzı yöresine sürtdiler
Boynu baglu Ya 'kûba getürdiler
Yûsufi yiyen bu kurddur didiler (6b: 153-154)

Korku duygusunun en belirgin ve yaygın tezahürü titremedir. Kardeşleri Yusuf'u kuyuya bırakıp satmak için tekrar çıkardıklarında *korkusundan Yusuf'un titrer cânı* (8b:210). Buna mukâbil yıllar sonra Yusuf, kendisini satarken yazdıkları kâğıdı kardeşlerine gösterdiğinde, *benzi solar kamu korkar titreşür* (37a:1070).

İnsan bazen sevdiği biri ya da bir şeyi üzmekten, yitirmekten **korkabilir**. Yakup çocuklarıyla Yusuf'u ava göndermeden hem bu **korkusunu** hem de gördüğü düşle ilgili kaygısını şu şekilde dile getirir:

İmdi korkaram düşümden girü görem

Gördüğüm düşden dahı kaygu yirem

Siz varasız dümügesiz oyuna

Korkaram kim Yûsufuma kurt yöne (3a:48-49)

İnsan gelecekte kendisini neyin beklediğini bilemez. Bu kaygı özellikle içinde bulunulan durum kötü ise **korkuya** dönüşebilir. Yûsuf zindandayken Melik'in şarapçısı ile kilercisinin rüyalarını tabir eder, gelecekle ilgili haberler verir. Kilercinin rüyasını tabir ederken, onun üç güne kadar hapisten çıkacağını; fakat asılacağını ve kuşların beynini yiyeceğini söyler. Yusuf'un söyledikleri karşısında kilerci **korkar** ve böyle bir düş görmedim, yalan söyledim (22b: 637- 639) diyerek **korkusunu** gizlemeye çalışır. Bir başka örnek, Yusuf'un kuyudaki hali verilebilir. Kuyuda beklerken geleceğin belirsizliğinin yarattığı kaygının yanında **korku** da duymaktadır (5b:127).

Bütün bunların yanında **korku** duygusu kullanılarak insanın eylemleri engellenebilir ya da yönlendirme yapılabilir. Hikâyede engelleme amacıyla, hissediliş olarak beşerî, kaynağı itibariyle ilâhî olan **Allah korkusu** kullanılmıştır. Allah'ın gazabından, kudretinden ve cehennemden **korkutma** şeklinde yer alan bu **korku**, en başta *hamdele* bölümünde anlatıcı tarafından dinleyicide uyandırılmak istenmektedir:

Görü turur her ne kılsavuz günâh

Ger kılavuz ol günâha bir kez âh (1b:5)

İnsana Allah tarafından cezalandırılacağı hatırlatılmak suretiyle karşı tarafta **korku** uyandırarak eylemlerinden vazgeçirilmeye çalışılabilir. Bunun örneği, Yusuf'un kardeşi Yehuda'da görülmektedir. Yehuda pişman olup Yusuf'u öldürmekten vazgeçince, kardeşlerine nasihat verir. Günah işledikleri takdirde nasıl cezalandırılacaklarını anlatarak onları **korkutmaya**, vazgeçirmeye çalışır.

Ger kılursanız bunu siz dünyâda

Bırğa Tanrı sizi yarın oda

Kalasız tamu dibinde siz ebed

Kılmaya hergiz size kimse meded

Tevbe kılun bu işe gelün yola

Yoksa Tanrıdan gelür size bela (4a:88-4b:90)

Karşı tarafta **korku** uyandırmanın bir başka yöntemi de, sahip olunan güçten faydalanmaktır. Yusuf aziz olmanın verdiği iktidar gücünü kullanarak kardeşlerinde **korku** uyandırmıştır. Kardeşleri ağlayarak ve yalvararak **korkularını** dışa vurmuşlardır:

Yusuf emr itdi buları bağladur

Öldürün dir kamusını agladur

Agaca asun buları kim öle

Yalvardılar kamusu zarı kıla (45a:1307-1308)

13.1. Korku Duygusunun İşlenişi

Hikâyede genel olarak korku duygusunun klasik özellikleriyle işlendiği görülmektedir. Korkuyu ortaya çıkaracak nesne ya da durum ve neticesinde farklı tezahürleriyle yer alan korku, son derece olağan bir durumdur. Fakat Yusuf'un kardeşleri karşısında yaşadığı korku ve neticesinde ortaya çıkan *duygu boşalması* korku örnekleri içinde en dikkat çeken ve duygusallığın had safhaya ulaştığı bir andır. Kardeşlerin adeta canavarlaşarak yaptıkları zulüm ve Yusuf'un üzüntüsü, korkusu; ayrıca okuyucu/dinleyicide uyandırmayı amaçladığı acıma ve öfke hissinin de ortaya çıkmasını sağladığı söylenebilir.

Hikâyenin bütününe bakıldığında örneklerin genellikle somut nesnelere kaynaklı korku olduğu görülmektedir. Olay kurgusu içerisinde korkunun kıskançlıkla birlikte, harekete geçirici (kardeşlerde Yusuf'u öldürmeye karar vermeleri) bir işlevi bulunmaktadır.

14. Merhamet, Acıma, Şefkat:

Merhamet duygusunun bir beşerî, bir de ilâhî boyutu bulunmaktadır. Beşerî boyutu, yani insandaki merhamet, *herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma, acıma duygusu*⁵⁵ şeklinde tanımlanabilir.

Tanımda da ifade edildiği üzere merhamet, hem cinslerine olduğu kadar diğer canlılara, hayvanlara ve bitkilere yönelik de olabilmektedir. Bununla birlikte duygunun ortaya çıkması, duygunun öznesinin dışında bir üzüntü durumunun hâsıl olmasına bağlıdır. Bu durumda, duygudaşlık (empati) davranışı devreye girmeli ve özne, kendisini nesnenin yerine koyarak onun üzüntüsünü vicdanen hissetmeli ve duyguya ortak olmalıdır. Son olarak, bu hissiyatı davranışa dönüştürmek, duygunun nesnesine yardım etmek gerekmektedir. Bu ise, Ali Seyyar'ın merhameti tanımında söylediği gibi sevgi gösterme, koruma, kurtarma, bağışta bulunma ve affetme⁵⁶; hiçbirinin yapılamadığı durumlarda, kalben acıma ve dua etme⁵⁷ gibi çeşitli tutum ve davranışlarda olabilmektedir.

Schopenhauer, ağlama eyleminin insanın kendisine merhamet duyması olduğunu söyler. İnsanın acı hissettiği anda, önce geçmiş bir acısını hatırladığını, daha sonra kendisini bir başkasıymişçasına, bir yabancı gibi algılayıp ona acıma hissiyle yöneldiğini, -bu durumda duygunun hem öznesi hem de nesnesi kendisi olmaktadır- devamında acının dönüp dolaşıp kişiye tekrar yönelmesiyle, acıyı kendisi tadarak kasılma ile ağlamaya başladığını savunur⁵⁸.

Toplumsal bir varlık olan insan, doğuştan merhamet duygusuna meyillidir. Bunu J.J. Rousseau'nun şu sözlerinden de anlamak mümkündür: *İnsan kalbi kendisini, kendisinden daha mutlu birinin yerine koymayı nedense başaramaz. Oysa insan kendini, kendisinden mutsuz olan bir başka kişinin yerine rahatlıkla koyabilmektedir*⁵⁹ ” Bu durum düşünüldüğünde merhametin yaratılış itibarıyla

⁵⁵ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2014.

⁵⁶ Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s. 292.

⁵⁷ Mustafa Çağrı, İslam Ansk. Merhamet mad., T.D.V. Yay., Ankara 2004, 29.c., s. 185.

⁵⁸ Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, Dergah Yay., İst. 2007, s. 54-55.

⁵⁹ Arthur Schopenhauer, a.g.e., s. 76.

insanın tabiatında var olduğu da düşünülebilir. İslam dinindeki, *merhametin kaynağı bizzat Yaratan'dır*, inancı da bunu destekler niteliktedir⁶⁰.

İlâhî boyutuyla merhametin Allah'ın Esmâü'l-Hüsna'sından Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla bağlantısı bulunmaktadır. Bu sıfatlarla aynı kökten gelen merhamet bu anlamda, *Allah'ın bütün yaratılmışlıklara yönelik lütfu ve ihsanlarını ifade etmektedir*⁶¹. Yine aynı kökten gelen rahmetin de anlamı budur. Fakat Türkçe'de rahmet sadece Allah'a nispet edilirken, merhamet, hem Allah'a hem insanlara nispet edilerek kullanılmaktadır.

Yusuf suresinde Allah'ın merhametinin genişliğine şu ayetle vurgu yapılmaktadır: “(Yusuf) dedi ki: Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.”⁶² Bu meyanda Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet bulunmaktadır. Yine bu meyanda, “Allahü Teâlâ rahmetini yüz parça yaptı da, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar birbirlerine acırlar...”⁶³ şeklindeki hadis-i şerif, hem Allah'ın rahmetinin genişliğine hem de beşerî merhametin ilâhî merhametin bir cüz'ü olduğuna delil olarak gösterilebilir. Nitekim Yusuf u Zelfihâ hikâyesinde de merhametin ilâhî yönüne sık sık değinilmektedir.

Merhametin vicdanî bir duygu olduğu söylenebilir. “Vicdanı körelmiş” birinin, karşısındakine acıma duygusuyla yaklaşması beklenemez. Buradaki deyim, merhametin doğuştan var olduğunu; ama beslenmediği takdirde sonradan kaybedebileceğini de göstermektedir. Merhametin, vicdanen bir rahatlama hissettirdiği ve manevî bir doyuma ulaştırdığı gerçektir. Bununla birlikte bu duygu sayesinde kişi, acımacak bir hale gelmiş, bir felakete uğramış veya benzeri hallere düşmüş, ıstırap çeken bir insana acıyarak, o insanın çektiği ıstırapı kendi yüreğinde hissetmesi, ıstırapını paylaşması kişiye, onun başına gelen olaydan ıstırap çekerek

⁶⁰ Ali Seyyar, (2003) a.g.e., s. 292.

⁶¹ Mustafa Çağrı, a.g.m., s. 184.

⁶² Ali Özek ve diğerleri..., *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Hâdimü'l- Hameyni'ş-Şerîfeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine-i Münevvere, 1992, s.245.

⁶³ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtif'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sahîh Tercümesi ve Şerhi*, Mütercim ve Şarihi: Kâmil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk., Ankara 1973, 6.c., s. 126.

edindiği deneyimi -aynı olayı yaşamasına gerek kalmaksızın- edinme olanağı sağlayabilir.

Merhametin bir özelliği, merhametin azlığı ya da çokluğunun özne ile nesne arasındaki, durum farkına göre değişmesidir. Merhamet duyan kişinin durumu, acınılan kişinin durumundan ne kadar iyiye, o denli büyük merhamet duyulmakta; aksi durumda ise daha az acıma hissi uyanmaktadır⁶⁴. Bu durumun aynı zamanda, yardım şeklini de belirlediği söylenebilir. Örneğin fark çok ise, bağış yapma, sıkıntısını giderme; az ise sevgi gösterme veya sadece acıma şeklinde yardım yapılabilir. Tabii burada merhamet edenin durumu daha önemlidir.

Merhametin sevgi ile birleşmiş, hatta *olgunlaşmış hali*, şefkat duygusudur. Bunda karşı tarafın illa zor durumda olması gerekmez. Bir koşulsuzluk söz konudur. Aradaki tek fark merhamet bir eğilimken, şefkat sevgi nesnesi belli bir histir⁶⁵. Art niyetsiz, saf sevgi de denilen şefkat, insana özgü bir duygu olup küçüklere, bakıma muhtaç insanlara, yetimlere, kimsesizlere, hatta sahipsiz hayvanlara karşı ortaya çıkabilecek bir histir. Ama en belirgin anne, babada ortaya çıkıp evlada karşı beslenmektedir. Yusuf u Zelîhâ hikâyesinin ilginç bir özelliği de, diğer birçok klasik hikâyelere göre babanın ön planda olduğu bir hikâye oluşudur. Hatta Şeyyad Hamza'nın eserinde olduğu gibi, annesinin kabrini ziyaret ettiği bölüm, sonradan hikâyeye girmiş, müellifler tarafından eklenmiştir.

Yusuf u Zelîhâ'da **merhamet** duygusunun hem beşerî hem de ilâhî boyutuyla yer aldığı görülmektedir. Hamdele bölümünde Allah'ın **merhamet**inden söz edilerek hikâyeye başlanması dolayısıyla, kronolojiye uyularak ilk önce ilâhî yönünün hikâyede nasıl yer aldığı açıklanacaktır. Bu bölümde **merhametle** ilgili, yukarıda da değinilen, Allah'ın sıfatları “Rahman”, “Rahîm” ve “rahmet” kelimelerinin hepsi yer almaktadır:

Tanrı adın anuban girem söze

Tâ ki ine Tanrıdan rahmet bize (1b:1)

⁶⁴ Arthur Schopenhauer, a.g.e., s. 78.

⁶⁵ Nevzat Tarhan, (2006), a.g.e., s. 97.

Dahi bir adı anun Rahmân durur

Şol kula kim buyrugına buluna

Rahmân durur bağışlaya kamusın

Rahîm durur göstermeye tamusın (1b: 3-4)

Comarddur vire size yüce sarây

Rahîmdür hûrî vire degmesi ay (1b: 8)

Bu beyitlerde Allah'ın **rahmeti** ümit edilmekle birlikte, onun genişliğinden bahsedilmekte, hatta sadece günahların affı konusunda değil, ayrıca hediyeler de talep edilmektedir. Yine hikâyenin sonunda anlatıcı, bu eseri yazmanın mükâfatı olarak günahlarının affını istemektedir:

Buni koşana Çalap tutma günâh

Yazugın bagıslagıl i Pâdişâh (52a: 1526)

İkinci mısradaki ifade, eser sonlarında söylenmesi adet olan “*sürç-i lisân ettiyse affola*” anlamına benzer, padişaha atfen söylenmiş, bir tevazu cümlesidir. Fakat bu cümlede mecâzî anlamının yanında anlatıcı, gerçek anlamını da düşündürecek şekilde kullanmıştır, her ihtimale karşı padişahın **merhamet** dilemeyi de ihmal etmemiştir.

Allah, rahmetinin genişliği nispetinde kullarına **merhamet** ettiği gibi, insan da, ondan aldığı cüzî **merhameti**yle başka bir insana **merhamet** gösterebilmektedir. Beşer olanlar içinde **merhameti** en geniş olanlar, şüphesiz peygamberlerdir. Yusuf u Zelihâ hikâyesinin ana şahısları Yusuf ile Yakup, birer peygamber olup onlarda, bu duyguyu peygamberlere has haliyle görmek mümkündür.

Yakup ve Yusuf'a geçmeden, sıradan bir insan olan Yusuf'un abisi Yehûda'nın kardeşine gösterdiği **merhametten** bahsedilecek olursa, beşerî **merhametin** onda tam olarak tezahür ettiğini görmek mümkündür. Yehûda ve diğer kardeşleri Yusuf'u ava götürüp dövmeye başladıklarında pişman olan Yehudâ'nın vicdanı rahatsız olur. Ona acır ve yardım elini uzatarak kendisine sığınmasına izin verir:

Çün işitdi Yehûda uşbu sözi

Âh kıldı Yusufa göndi özi

Berü gel dir Yûsufa korkma dahı

Öldürmeyem ben seni Tanrı hakı (4a: 82-83)

“Özi gönmek” ifadesi Yehûda’nın duyduğu acıma ve **merhametin** ifadesidir. Vicdanının el vermediği bu durumdan kardeşini kurtarması ve koruma altına alarak yardım etmiş olması, yine **merhametinin** bir göstergesidir.

Bu olayda Yehûda’nın dışındaki kardeşlerde **merhametin** yok olduğu, yani **merhametsizlik** görülmektedir. Acıma duygusunun azaldığı, şiddet ve saldırganlığın ortaya çıktığı **merhametsizlikte**, zalimlik ve intikam duygusunda olduğu gibi karşı tarafa acı çektirme hissiyatı vardır. Nitekim kardeşlerin Yusuf’u ava götürdüklerinde onu ilk önce dövüp sonra kıyafetlerini çıkartıp kuyuya atarak gösterdikleri zalimlik, **merhametlerinin** yok oluşundandır.

Hikâyede kardeşlerin yaptıklarının dışında, Zelihâ’nın aşkına karşılık vermediği için Yusuf’u suçsuz yere zindana attırması da merhametsizlik olarak görülebilir. Fakat kardeşlerin kıskançlık gibi bir sebebe dayalı iken Zelihâ’nın yaptığı aşkı içindir.

Yusuf’u zindana atarak **merhametsizlik** gösteren Zelihâ, Yusuf’un makam, mevki sahibi olmasından sonra ondan **merhamet** umar hale gelir. Yusuf’un devamlı geçtiği yol üzere bekleyip onun kendisini fark etmesini ve acıyarak düştüğü sıkıntılı durumdan kurtarmasını ister:

Bolay ki âhum göre esirgeye

Özi göyne bana bir kez söyleye (30b: 879)

Merhametin ortaya çıktığı bir diğer şahıs Yakup, bir peygamber olmasına rağmen evlatlarının Yusuf’a yaptıkları karşısında hemen **merhamet** göstermez. Ancak bu, **merhametsizlik** şeklinde değildir. Sadece affedip **merhamet** göstermesi geç gerçekleşir. Çünkü içindeki üzüntü çok büyüktür. Yusuf’un yaşadığını

öğreninceye kadar süren bu durum, Yusuf'un gömleğinin kendisine ulaşması ve çocuklarının yaptıklarını itirafından sonra mutluluğa dönüşür. Nihayetinde çocuklarının af talebine **merhametle** karşılık verir:

Eytdiler biz Yusufı aldığımızı

Kul diyüben biz anı sattığımızı

Sultan kılmış Mısrda Çalap anı

Uş getürdük biz sana haberini

İmdi bize suçumuz bağışlagıl

Suçlu olduk yüzümüze urmagıl

Ya 'küb eydür suçunuz bağışladum

Şefakat kıldum size hoş işledüm (48a: 1398- 1401)

Babalarından suçlarının bağışlanmasını ve yüzlerine vurulmamasını isteyerek **merhamet** dilendikleri bu beyitlerde, Yakup'un bu söylenenleri yapmaması ve affetmesi, **merhamet**in bir başka yardım şeklidir. Ayrıca Yakup'un, işledikleri bu suç sebebiyle çocuklarına bunca zaman hiçbir ceza vermemesi ve hemen affetmesi, onlara beslediği şefkat dolayısıyladır.

Merhametin sadece duygu olarak değil, **merhametli olma** şeklinde haslet olarak bulunduğu, bu anlamda hikâyenin timsâli olan şahıs, Yusuf'tur. Bunun en büyük göstergesi, kardeşlerinin sergilediği **merhametsizliğe**, **merhametle** cevap vermiş olmasıdır. Uzunca bir zaman baba, aile hasreti çekmesine, köle olarak satılmasına, zindanlara düşmesine, sonuçta büyük üzüntüler yaşamasına sebep olmalarına karşılık, elinde de büyük bir güç bulunmasına rağmen yine de onları cezalandırmamış; bilakis onları bağrına basmış, onları da sarayına alarak mükâfatlandırmıştır.

Merhamet eden kişi Yusuf'da olduğu gibi, vicdanı rahatlayıp ve manevi doyumuna ulaştıktan sonra, kendi kendisini takdir eder⁶⁶:

⁶⁶ Arthur Schopenhauer, a.g.e., s. 78

Yusuf eydür suçunuz bağışladum

'Afv kıldum ben size hoş işledüm (45b: 1321)

Görühdiler kamusı ol Yûsufa

Oturdılar kamunun gönli safâ (45b: 1323)

Yusuf'un **merhametli** olduğuna bir başka örnek Yusuf'un zindan arkadaşlarına özgürlüklerini kazanmalarını sağlayarak gösterdiği **merhamet** verilebilir. Malik Reyyan, Zelihâ ve Mısırlı kadınları sorguya çekip Yusuf'un suçsuz olduğunu öğrendikten sonra hediyelerle zindana gidip Yusuf'un oradan çıkmasını ister. Bu lütfü, ikramı gören zindandaki diğer mahkûmlar, ağlayıp üzülmürler. Yusuf'un Malik'e söylemesi halinde kendilerinin de oradan çıkabileceğini düşünerek Yusuf'tan yardım isterler. O da onların bu üzüntüsü karşısında merhamet gösterip bu dileklerini Malik'e iletir. Zindandakilerin tümü Yusuf sayesinde azat olup kurtulur:

Zindan ehli çün görür ol 'izzeti

Ağlaşurlar Yûsufa karşı katı

Eytdiler Yûsuf bizi dahı dile

Bolay ki mâlik sözün kabul kıla

Yûsuf diler bunları gönli safâ

Bağışlar mâlik buları Yûsufa (26b: 752- 754)

Merhametin hayvanlar da dâhil bütün canlılara yönelik olabileceği yukarıda zikredilmişti. Hikâyede bunun örneğini de görmek mümkündür. Yusuf'a babasından haber veren 'Arap bedevî, devesini oturtmak için bir ağaç parçasıyla Yusuf'un gözü önünde ona vurmaya başlayınca onu, yapmaması konusunda uyarır:

Beyle didi çökdi zindân önine

Ol 'Arap bir ağaç aldı eline

Devesini döğdi gey yaturu

Yûsuf eydür döğme anı gel berü (23b: 665-666)

Yusuf'un küçüklükten itibaren **merhametli** olma hasletini hâiz olduğunu kardeşlerinin şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

Bir kavulda dahı gelmişdür haber

Ta'am yirken Yûsuf alurdu meger

Gizleridi virüridi yohsula

Yidürürdi yokluya hem varluya (40a: 1164-1165)

Yusuf'un yemeğini yoksul zengin herkesle paylaşması, aynı zamanda bunu gizli yapması, gerçek bir **merhamet** duygusuna sahip olduğunun göstergesidir.

14.1. Merhamet Duygusunun İşlenişi

Duygunun zeminin oluşturulmasında ilk önce *durum farkının* ortaya çıkartıldığı görülmektedir. Bu durum farkı, bir tarafın *muhtaç*, diğer tarafın *muktedir* hale getirilmesiyle sağlanmıştır. Taraflar arasındaki ilişkinin olumlu ya da olumsuz oluşuna göre duygu ortaya çıkmaktadır. Olumlu olduğu durumda merhamet, olumsuz olduğu takdirde ise zalimlik, merhametsizlik hâsıl olmaktadır. Bunlar arasında özellikle merhametsizliğin harekete dönüştüğü noktada pişmanlık devreye girip, merhamete geçiş olabilmektedir. Yehuda örneğinde olduğu gibi.

Merhamet hissedilmeye başlandığı *duygu ânında*, acıma duygusu ortaya çıkartılıp muktedirin gücünü kullanarak muhtaca yardım etmesi sağlanmaktadır. Yardım şekilleri yukarıda değinildiği üzere farklı olabilmektedir. Duygunun mutluluk, sevgi gibi farklı duygulara da tesir ettiği görülmektedir.

Hikâye katkısı anlamında merhametin, Yehuda'nın Yusuf'u öldürülmekten kurtarması ve Yusuf'un kardeşlerini affı olaylarında hikâyenin gidişatını etkileyici bir rol üstlendiği; bunların dışında kahramanların psikolojik tasvirlerine ve olumlu şahıslar olarak algılanmasına katkıda bulunucu bir duygu olarak yer aldığı söylenebilir.

15. Merak:

Bir şey hakkında bilgi sahibi olmak isteyen birinin, bilgilenerken bir tatmin ve mutluluk yaşaması ve böylece, bilmek ile bilmemek arasındaki gerilimin ortadan kaldırılması eyleminin başlangıç noktası merak olarak tanımlanabilir.

İnsanın bilme ve öğrenme isteği, bilimsel bilginin ortaya çıkışındaki en önemli itici güçtür. İhtiyaçlar piramidi teorisinin en son basamağında merakı giderme (hakikati bulma) ihtiyacı bulunmaktadır⁶⁷.

Sanatın ve sanatsal çeşitliliğin doğuşunun da merak sayesinde gerçekleştiği öne sürülebilir. Merak duygusu önce bir dürtü olarak ortaya çıkar. İnsan bir şeyle karşılaşır, ilgisini çekmişse merak geliştirir ve sonunda tatmin olacak kadar o şeyi öğrenir. İçgüdüsel olarak sürekli öğrenme eğiliminde olduğu için insan, arzusunu daha da büyütebilir ya da başka alanlara yöneltebilir. O yüzden bazı insanlar bütün arzusunu, enerjisini bir alana yönelterek o alanda derinlemesine bilgi sahibi olurlar. Bazıları da meraklarını farklı alanlara yayarak her şeyden biraz bilmeyi tercih ederler.

Olay ve olguların arka planını bilmek, görmek ve idrak etmeye yönelik çalışma dürtüsü olan merak, insanın sorular sormasını, bu sayede de gelişmesini sağlar⁶⁸. Hikâyede duygunun yer almasına ve kullanımına bakıldığında en dikkat çekici özelliklerden bir tanesi, en başta anlatıcının bu duyguyu kullanmasıdır. Dinleyicinin ilgisini canlı tutmak adına, aralarda sorduğu çeşitli sorularla **merak** duygusunu uyandırmaktadır. Yazıldığı dönem, hikâyenin yazılış amacı ve anlatmaya yönelik bir metin olduğu düşünüldüğünde olağan bir durum olmakla birlikte, **merak** duygusunun kullanılışı açısından son derece ilginçtir.

Anlatıcı dinleyicinin hikâyeden kopmaması, dikkatini toplaması ve arada kendisinin de soluklanması için özellikle hikâyelerin geçiş yerlerinde, aralara girerek bir takım *sözde soru cümleleri* sormaktadır. Bunun yanında olayları çıkmaza sokmak suretiyle de, **merak** duygusu uyandırmaktadır. Örnekle açıklanacak olursa, hikâyenin başında anlatıcı kardeşlerinin Yusuf için yaptıkları öldürme planını açıklar. Ardından

⁶⁷ Ali Seyyar, (2004), a.g.e., s.483.

⁶⁸ Ali Seyyar, (2004) a.g.e., s.484.

Yusuf'u kardeşleriyle ava göndermeden Yakup'un ona sevgisinden ve onunla ilgili kaygısından bahseder. Olayın istikametini vahim bir yöne çevirmiş, dinleyicide merak uyandırmayı başarmıştır. Dinleyici olaylarla ilgili olumsuz bir beklenti içindedir. Tam o esnada *imdi ne kılur işit Hak kudreti* (3a:55) diyerek hem olumsuz olay akışının olağanüstü bir durumla bozulacağına işaretini verir hem de dinleyicinin daha fazla dikkat kesilmesini sağlar.

Yusuf'un kuyuda bulunması olayında da anlatıcı yine ilk önce merak duygusunun zeminini hazırlamak için Yusuf'un kuyuya bırakılmasını, ordayken yaşadıklarını, onu kurtaracak olan kervan sahibinin kuyuyla olan bağlantısını uzun uzun anlatır. Dinleyicide Yusuf'un kurtulacağı ümidi hâsıl olmakla birlikte nasıl olacağı noktasında **merak** had safhadadır. Burada da yine anlatıcı devreye girerek, *imdi dinle ol bâzîrgân neyleye* (7a:178) diyerek dinleyicide heyecan ve **merak** uyandırmaktadır. Buna benzer *gör kim nider* (7a:177), *işit imdi ne kerâmet gösterir* (10b: 277), *gör ne kılur* (43b:1269), *imdi dinle* (49a:1426) gibi ifadeleri anlatıcı hikâye boyunca kullanmıştır.

Ara hikâyelerden birinde **merak** duygusunun yıllar süren örneği, Hûd peygamberde görülmektedir. Hûd peygamber, Şît peygambere gelen suhufları okuyarak Yusuf'un güzelliğinden haberdar olmuştur. O noktada kendisinde Yusuf'un güzelliği ile ilgili büyük bir arzu ve **merak** uyanmıştır. Onu görebilmek için ettiği dua kabul olunduktan sonra bin iki yüz yıllık bir bekleyişin sonunda Yusuf'u görebilmiştir:

Allâhumdan diledüm seni görem

Bin iki yüz yıl gussanı yirem (5a:119)

Bir kitâbda okumuşdum ben anı

Ârzûlardum görmege dün gün seni (5b:120)

Yusuf'un güzelliğini duyan Mısır halkı da büyük bir **merakla** Yusuf'u görmeye giderler:

Mısır ehli kamusu işitdiler

Cümlesi Yûsufa karşı gitdiler (11b:302)

Zelîhâ, düşde sadece sûretini görüp âşık olduğu Yusuf'la ilgili büyük bir **merak** içindedir. Ara ara düşüne girdiği Yusuf'un kim olduğu, nerde olduğu gibi sorular aklını devamlı meşgul etmekte, aşkının yanı sıra kafasındaki bu sorular dolayısıyla uyku uyuyamamaktadır. Aşkından dün ü gün ağlayan Zelîhâ'yı gören babası da kızının bu halinin sebebini **merak** etmiştir:

Benzi sarardı dün ü gün ağlayu

Atası sorar ana noldun diyü (12b:331)

'Âşık oldum bakıcak ol surete

Bilmezem kanda-lığın anun ata (12:b333)

Merakı o derece artmıştır ki üçünce kez düşünde gördüğünde nerde olduğunu sorar. Mısır'da olduğunu öğrenince **merakı**, kaygısı giden Zelîhâ, mutlu olur.

Üçüncü yıl yine gördü sûreti

Kanda olursın dir ü sorar katı (12b:341)

Uyanu gelir Zelîhâ uyhudan

Benzi güler emîn olur kaygudan (12b:343)

Bünyamin, abisinin yaşadığını öğrendiğinde çok heyecanlanır. Onu görmek için sabırsızlanmakta ve **meraklanmakta**; bu yüzden telaşla art arda sorular sormaktadır:

Tîz beni kavuşdur ana görem yüzün

Yâ kanda-dur dir bana eytgil sözün (38a:1105)

İnsanın en büyük **merakı** geleceğe yöneliktir. Beklenti eğer olumsuzsa bu durumda **merak** duygusuna kaygı eşlik eder. Yakup, Yusuf'u çocuklarıyla ava gönderdikten sonra gördüğü rüyadan dolayı ona bir şey olacağına kaygılıdır. Bu yüzden geri dönüp dönmeyeceğini **merak** etmekte, hatta evin yanındaki ağacın altında yolunu gözlemektedir:

Yolda meger varıdı bir gey agaç

Ya 'kûb anda oturmuşdı susuz aç

İ'acab kaçan gele Yûsuf diyü

Yukarudan ün geldi seb'in diyü (5b:132-133)

Yusuf, babasından ayrıldıktan sonra bir daha haber alamamıştır. Onun için, en büyük **merakı** babasının durumudur. Kardeşlerine kimliğini açıkladıktan sonra hemen babasının durumunu sorar:

Yûsuf eydür nitedür babam hâli

Nice oldı ol benden ayrıralı (38b:1112)

15.1. Merak Duygusunun İşlenişi

Merak duygusu, kimi örneklerde kuvvetli kimilerinde daha zayıf hissedilmekle birlikte, ilgili beyitlerin fazla oluşu dolayısıyla tüm duygular içinde en büyük orana sahip duygulardan birisidir.

Örneklerin geneline bakıldığında, duygunun yer aldığı beyitlerde daha çok soru kelimelerinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Özellikle anlatıcının, dinleyicinin merakını canlı tutmak adına bu yöntemi kullandığı görülmektedir. Olay örgüsü içinde merak duygusunun yer almasına bakıldığında iki tür merak duygusuyla karşı karşıya gelinmektedir. Bunlar olumlu bir durum karşısında telaş ve heyecanla birlikte merak ile olumsuz bir durum karşısında kaygıyla birlikte merak duygusudur. Her ikisinin başarılı örneklerini görmek mümkündür.

Dinleyici/okuyucuda uyandırılmak istenen merak duygusunun duygu zeminini oluşturma noktasında başarılı olduğu söylenebilir. Bunun zeminini hazırlarken ilk önce başkahraman Yusuf'a sevgi duyulmasını sağlamıştır. Ardından onu çıkmaza sokarak akıbeti noktasında merak duygusu uyandırmaya çalışılmıştır.

Merak duygusunun duygu anının zamana yayılabileceği gibi, yoğun olarak hissedildiği anlar da olabilmektedir. Hikâyede daha çok ikinci durum mevcuttur. O anların yansıtılmasında da özellikle Bünyamin ve Yakup'un hissettikleri merak duygusunda ruh halinin iyi yansıtıldığı söylenebilir.

Duygunun diğer duygulara tesiri ve onlarla ilişkisi anlamında, onları sadece kuvvetlendirici etkisi bulunmaktadır. Fakat hikâyenin okuyucu/dinleyici ile ilişkisi hususunda ise çok önemli bir işlevi olduğu söylenebilir.

16. Mutluluk/ Neşe/ Saâdet/ Sevinç:

Felsefeciler, psikologlar eski çağlardan bu yana mutluluk kavramı üzerinde düşünmüşler ve çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Çoğu, mutluluğu “haz” kavramıyla ilişkilendirmiştir. Farklı olarak Demokritos (İ.Ö. 460-370) insanın mutluluğunu iki duruma bağlamıştır. İlki “euthymia” (ruhun iyi durumda olması), diğeri “ataraxia” (bedenin ıstıraptan kurtulması)’dır⁶⁹. Bu durumda Demokritos’a göre mutluluk, ruhun ve bedenin iyi olması; acı içinde olmamasıdır, şeklinde tanımlanılabilir.

Epikuros’un mutluluk anlayışı da yine bununla benzerlik arz etmektedir. Aslında o da mutluluğu haz kavramıyla ilişkilendirir; fakat “haz”zı, Demokritos’un mutluluk tanımına benzer şekilde, vücudun acıdan kurutulması ve ruhun huzursuzluk duymaması şeklinde tanımlar⁷⁰.

Mutlu ve neşeli anlar ruhun enerji kaynağıdır. Birçok bilim insanı, sanatçı ve filozofun ilham kaynağı bu enerjidir. Üretmenin verdiği mutluluk, haz başka üretimlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır⁷¹. Bu açıdan insan için önemli bir duygudur.

Schopenhauer mutluluğu, mutsuz olmaya neden olan durumun ortadan kalkması halinde, içinde bulunulan ruh hali olarak tanımlar. Çünkü mutluluk ile mutsuzluğun devamlı bir devinim halinde olduğu düşüncesindedir. Bu durumun edebiyatta kullanılmasını şu cümlelerle ifade eder: “*Büyük bir mutluluğun hatırlattığı yegâne şey, ardından gelecek olan mutsuzluk yığındır...Bu sebeptendir ki, yazarlar kahramanlarını önce çıkmazlara sokarlar. Amaçları önce çıkmaza sokup, sonra da bu çıkmazdan kurtarmaktır. Dramlar ve epopeler de bu nedenle sadece savaşılanları, acı çekenleri, acı çektirenleri anlatır. Bu sebeplerdir ki, her romanın içinde korkutulan insanın mide krampları, yürek çarpıntıları vardır.*”⁷²” Yazarların bu

⁶⁹ Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s.341.

⁷⁰ Ali Seyyar, (2003) a.g.e., s.341-342.

⁷¹ Nil Gün, İçimizdeki Şaman, Duyguların Simyası, Kuraldışı Yay., İst. 2004, s. 215.

⁷² Arthur Schopenhauer, a.g.e., 12-13.

şekilde önce çıkmaza sokup kahramanı mutsuz ettikten sonra; çıkmazdan kurtararak mutlu etmeleri *duygu karşıtlığını* ya da *duygusal gerilimi* oluşturmaktadır. Bu noktada mutluluk- mutsuzluk, sevgi- nefret, korku- cesaret, aşk- ihanet gibi birçok zıt duygular arasında iletişim kurulabilmektedir.

Yusuf u Zelihâ hikâyesi, *duygu karşıtlığının* çokça görüldüğü ve *duygusal gerilimin* açıkça hissedildiği etkileyici bir hikâyedir. Hikâyedeki ana kahramanların hemen hepsi **mutluluk-mutsuzluk** gerilimini yaşamaktadırlar. Kardeşleri yüzünden ailesinden yıllarca ayrı kalan Yusuf, sonunda ailesine kavuşur. Yıllarca evladının hasretini çeken baba, yıllar sonra tekrar oğluna kavuşur ve oğlunun hasretinden ve üzüntüsünden görmez olan gözleri açılır. Hikâyeyi başlatan, kardeşlerin Yusuf'a duyduğu kıskançlığın ortaya çıkardığı **mutsuzluktur**. Yusuf'tan kurtulunca onlar da **mutlu** olurlar. Yine Zelihâ'nın uzun bir süre Yusuf'a olan karşılıksız aşkından duyduğu **mutsuzluk** ve arkasından aşkına karşılık bulduğunda yaşadığı **mutluluk** da bu karşıtlığın Zelihâ'daki tezâhürüdür. Görüldüğü üzere **mutluluk-mutsuzluk** karşıtlığı hikâye boyunca her kahramanda ayrı ayrı ortaya çıkmıştır.

İnsanın mutlulukla olan ilişkisi, edebiyatta çokça işlenmiştir. Gerçek hayatın bir yansıması olarak, devamlı onun peşinden koşma; ona kavuşmak uğruna ruhların satılması, fedakârlıkların yapılması; bulunduğu sanıldığında ona sarılma ve her an kaybetme korkusu, şiir, roman, tiyatro gibi türlerin hepsinde konu olarak çokça ele alınıp işlenmiştir⁷³.

Yusuf u Zelihâ hikâyesine bu açıdan bakıldığında ilk iki durum olan devamlı **mutluluğun** peşinden koşma ve onu elde etmek için ruhların satılması noktasında örnek olarak Yusuf'un kardeşleri verilebilir. **Mutsuzluklarına** sebep olarak gördükleri Yusuf'tan kurtulmak ve mutlu olmak için kardeşlerini öldürmek istemişlerdir. **Mutluluğu** elde etmek için fedakârlıkta bulunmaya örnek ise Zelihâ verilebilir. O da Yusuf'la **mutluluğu** yakalayabilmek adına malını, mülkünü, gururunu ve onurunu feda etmiştir. Yakup ve Yusuf'un **mutsuzluğu**, sahip olduklarını -babanın evladını, evladın da babasını- yitirmekten kaynakladığı için onların **mutluluğu**, kaybettiklerini kazanmakla olmuştur.

⁷³ Nil Gün, a.g.e., s.211.

Neşe, saadet ve sevinç mutlulukla küçük nüans farklılıkları bulunmakla birlikte birbirlerine çok yakın duygu durumları olup **mutluluğun**, bunların hepsini kapsadığı söylenebilir. Farklı olarak **sevinç** duygusunun diğerlerine nazaran çok anlamlık, kısa zaman dilimini kapsayan bir duygu olduğu ve yoğun bir **mutluluk** hali olduğu söylenebilir. Zelihâ'nın Yusuf'u rüyasında gördüğünde verdiği tepki hissettiği **sevinç** duygusunun tezahürüdür:

*Uyanu gelür Zelihâ uyhudan
Benzi güler emîn olur kaygudan (12b: 343)*

Bünyamin, abisi Yusuf'un yaşadığını öğrendiğinde bayılır, **sevinç** çılgınlıkları atar ve duyduğu **sevinç** ve **mutluluktan** telaşlanarak Yusuf'un oğlunu soru yağmuruna tutar:

*Bunu işidir düşer şol dem yire
Çıgırur örü turur 'aklın dire
Söyler eydür kanı ol gözüm nûrı
Ölmişidüm uşbu gün oldum diri
Tîz beni kavuşdur ana görem yüzün
Ya kanda-dur dir bana eytgil sözün (38a: 1103-1105)*

Mutluluk beklentilerin, isteklerin gerçekleşmesi durumunda yaşanan hoşluk duygusudur⁷⁴. Hikâyede Hûd peygamber Şit peygamberin suhuflarından haber aldığı Yusuf'un güzelliğini Allah'tan görmeyi diler ve yıllar sonra isteği gerçekleştiğinde şükreder, Yusuf'u öpüp sarılır (5b:120-124). Yine Yusuf'un ailesi Mısır'a gelip Yusuf'u tekrar gördüklerinde **mutluluk** gözyaşı döker, sevinirler:

*Dâyesi dahı görüşdi agladı
Anı gören kamu turdı tanladı
Mısra girdiler kamusı sevnışü
Şükr kıldı hasretine kavuşu (48b: 1408-1409)*

⁷⁴ Hamdullah Aktaş, a.g.e., s. 153.

Beklenmedik bir anda gerçekleşen güzel bir olay da insanda **mutluluk** ve **sevinç** yaratır. Melik büyük bir miktar ödeyerek Yusuf'u satın aldıktan sonra haznedarı hazinenin durumunu öğrenmesi için gönderir. Haznedar hazinenin dolu olduğunu görünce büyük bir **sevinçle** gelir:

Yügürür gelür muştular eydür hoca
Hazne tolmuş mâlîla uçdan uca (15a: 406)

Hikâyede **mutluluk-mutsuzluk** karşıtlığının tekrar **mutluluğa** döndüğü nokta, Yusuf'un kardeşlerine kimliğini açıklayıp onları affettiği andır. Burada **mutluluk** kavramının tam karşılığının görüldüğü söylenebilir:

Gelün imdi görîşelüm kocuşup
Oturalum söyleşelüm sevnîşüp
Görüşdiler kamusı ol Yûsufa
Oturdılar kamunun gönli safâ (45b:1322-1323)

Beyitteki “gönli safâ olmak” **mutluluğu** tam anlamıyla karşılayan bir tabirdir. Durum düşünüldüğünde kardeşlerin hepsi yaptıklarından pişman ve affedilmenin verdiği rahatlık, iç huzuru; aynı zamanda Yusuf da kardeşlerine kavuşmanın sevinci ve onları affetmenin, onlara gösterdiği merhametin verdiği iç huzuru, **mutluluğu** oluşturmuş, yazar da kahramanların bu durumunu anlatmak, duyguyu dinleyici/okuyucuya aktarmak için “gönli safâ” deyimini kullanmıştır.

Mutlulukla ilgili son olarak dikkati çeken nokta, **mutlu**, neşeli olmanın mizaç, haslet sonucu olabileceği ki bunu hikâyede Yakup'ta ve Yusuf'ta görmek mümkündür. Fakat bu haslet daha çok **mutlu** ve neşeli olma şeklinde değil, bu hasletin bir sonucu ortaya çıkan iyimserlik ve olaylar karşısında umudunu yitirmeme şeklinde gözlemlenmektedir.

16.1. Mutluluk Duygusunun İşlenişi

Yusuf u Zeliâ hikâyesi genel olarak mutluluğun olmadığı durumlar olan üzüntünün, acının, hasretin, hikâyesi olmakla birlikte bunların anlam kazanması bu duyguların karşıtı olan mutluluk duygusu düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca Schopenhauer'un dikkat çektiği mutluluk- mutsuzluk karşıtlığı bağlamında da, özellikle mutsuzluk bölümünün işlenişinde hikâyenin başarılı olduğu söylenebilir. Hikâyenin büyük bir bölümünü oluşturan bu bölümde yaşanan olaylar, Yusuf'un atlattığı merhaleler -kuyuya atılması, köle olarak satılması, iftiraya uğraması, zindanda kalması- mutsuzluğun hissedilebileceği durumlardır. Bu açıdan kurgunun da son derece başarılı olduğu söylenebilir.

Mutluluk duygu zeminini hazırlama noktasında bu duygunun karşıtı olan mutsuzluk duygusu kullanılmıştır. Bu durum mutluluğun daha kuvvetli hissedilmesini sağlamıştır. Ayrıca duyguya hazırlık aşamasında hikâyenin büyük bir bölümünün kullanıldığı söylenebilir. Zaten hikâyede daha çok mutsuzluk durumu hâkimdir. Fakat bu noktada şunu da belirtmek lazımdır. Mutsuzluk bölümünde asıl amaç sondaki mutluluğa zemin hazırlamak değildir. Sondaki mutluluk, kahramanın girdiği çıkmazlardan kurtulup sonunda her şeyin yoluna girmesi neticesinde doğal olarak oluşan mutluluk duygusudur. Schopenhauer'un yine dediği gibi mutsuzluk halinin ortadan kalkmasıyla oluşan mutluluktur.

Mutluluk duygusu, hissedildiği anda çok fark edilen bir duygu değildir. O yüzden duygu anının hikâyeye yansıtılması da zordur. Fakat aşırı heyecan olan sevinç duygusu daha çok metinde yer alır. Bu açıdan *duygu ânının* hikâyede sadece sevinç anlarında örnekleri bulunmaktadır.

Duygunun diğer duygulara tesiri, çok hissedilmese de çoğu olumlu duygunun altında mutluluk duygusu vardır. Ya sebep noktasında ya da sonuç olarak diğer duygularla ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin aşk, sevgi gibi duygularla birlikte hissedilir. Özlem, ümit duygusunun olumlu sonuçlandığı takdirde sonuç olarak ortaya çıkabilir. Bunların örneklerini hikâyede görmek mümkündür.

Mutluluğun ve mutsuzluğun bulunmadığı bir hikâyeye düşünülemez. Dolaylı ya da doğrudan mutlaka bu duygunun olayların içinde yer aldığını görülür. Yusuf u Zeliâ hikâyesi zaten daha çok mutsuzluğun hikâyesidir. Ana duygulardan bir olduğu için mutluluk, hikâye için büyük öneme haizdir. Dikkat çeken bir diğer husus, mutsuzluğu gerek yaşayanların gerekse buna sebep olanların sıradan kişiler olmayıp aralarında sevgi bağları olan aile bireyleri olmasıdır. Bu durum, olayları hayal

gücünde yaşayan okuyucu/dinleyicinin hikâyeden daha fazla etkilenmesini sağlamaktadır.

17. Öfke, Kızgınlık:

İnsana doğuştan, kendini savunmak, tehlikelere karşı durabilmek adına verilmiş bir güç vardır. İnsan olumlu ya da olumsuz amaçlar için bu gücü kullanabilir. Aşağılandığını, önemsenmediğini veya haksızlığa uğradığını düşündüğü anlarda vücudun beyne gönderdiği algılar neticesinde bu gücün vücutta aşırı biriktiği, bazen de kontrol edilemez bir hal aldığı görülür. Bu durumdaki ruh haline öfke, hiddet; bu ruh halinin karşı tarafa yansıtılmasına da saldırganlık denir⁷⁵.

Öfkenin ortaya çıkışı ve dışa vurumu farklı şekillerde olabilmektedir. Buna göre öfkeyi sınıflandırmak gerekirse *yüzü kızartan* ve *yüzü sarartan* öfke olarak ikiye ayrılabilir. Descartes bunu şu şekilde vurgulamaktadır: “*Öfkeyle yüzleri kızaran kimseler, sararan kimselerden daha az tehlikelidir. Bu da iki türlü öfkeyi birbirinden ayırt etmek gerektiğini haber veriyor. Birincisi pek anidir ve kuvvetle dışa vurur; fakat buna rağmen az tehlikelidir ve yatıştırılabilir. Ötekisiyse ilkin kendini pek açığa vurmaz; fakat yüreği fazlasıyla kemirir ve etkisi pek tehlikelidir.*”⁷⁶

Buradan anlaşılmaktadır ki yüz kızartan öfke “saman alevi gibi” olmakta aniden ortaya çıkıp hemen sönmektedir. Yüz sarartan öfkede ise kişi olanları içe atmakta, biriktirmekte ve tetikleyici bir unsura bağlı olarak ortaya çıktığında ise şiddetli ve uzun süreli olabilmektedir. Öfkenin dışa vurumunun bir başka çeşidi *pasif direniştir*. Yeterince güçlü olmayanların öfkesi denilebilecek pasif direnişte kişi yine gücünün yettiğince tepkisini göstermektedir; fakat yöntem açısından diğer tepkilerden farklıdır. Karşı tarafı duymazlıktan gelme, verilen işi ağırdan alma, selamı kesme, çılgınca araba kullanma bu tepkilerden bazılarıdır. En uç örneği belki de kafa sallayarak acı acı gülümsemedir⁷⁷.

Sanat ve edebiyatta öfkenin her ayrıntısı işlenmiştir. Sert bakışların ardından şefkat sunan “Ömer öfkesi” gibi öfkeler övülmüş; kalbi karartan, çirkinleştiren,

⁷⁵ Nevzat Tarhan, (2003), a.g.e., s.184-185.

⁷⁶ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s.48.

⁷⁷ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s.48.

sesleri anlamsız gürültülere çeviren öfkeler yerilmiştir⁷⁸. Bu duygu aşırı bir şekilde ortaya çıktığında insanın sağlıklı düşünmesini engellemesinin yanında, kontrol edilebildiği takdirde hızlı karar almasını sağlayabilir.

Hikâyede öfkenin yer almasına bakıldığında birçok farklı örnekle karşılaşmak mümkündür. İstedğini elde edememekten doğan öfke, olumsuz bir durum karşısında öfke, haksızlıktan dolayı öfke gibi. Bunları diğer duygularla ilişkileri bağlamında düşünmek suretiyle üç açıdan incelemek mümkündür. İlki olumsuz bir durum karşısında diğer duygulardan bağımsız doğal öfkedir. Bunun örnekleri verilip geçilecek ayrıca bir başlık açılmayacaktır. Diğerleri sevgi ile ilişkisi bağlamında öfkedir. Bir diğeri de öfke cesaret ilişkisidir.

Doğal öfke, olumsuz ya da istenmeyen bir durum karşısında gösterilen tepkilerdir. Mâlik'in, rüyasını mu'abbirlerden hiçbiri tabir edemeyince verdiği tepki gibi. Bu durumda Mâlik **öfk**esini şiddetli bir şekilde tepkiye dönüştürmüş, mu'abbirlerin bir kısmını öldürtmek, dövdürmek suretiyle cezalandırmış, bir kısmını sürdürmüştür:

Mâlik Reyyân ol kamuya kakıdı

Kimini sürdi kimini tokdadı (25a:710)

Yusuf zindandan çıkacağı vakit Mâlik'ten Zelîhâ ve diğer Mısırlı kadınların şahitliğini ister. Zelîhâ'nın yaptığı haksızlıkları, zulmü açık açık, çekinmeden anlatması üzerine, Mâlik'te **öf**kenin insandaki farklı bir tezahürü ortaya çıkar, gözleri kan dolar:

Melik Reyyân çün işitdi bu sözi

Kakımdan kan tolar iki gözi (26a:747)

Öfkelenen insanın sergilediği en yaygın davranış, bir şeyleri kırıp dökmektir. Zelîhâ, Yusuf'u zindana vurdurup ayrılmalarından sonra yıllar geçer. İyice yaşlanmış ve fakirleşmiştir. Yusuf ise kıdem, mevki sahibi olmuş, epeyce zenginleşmiştir. Bir gün Zelîhâ, hizmetindekilerle kalabalık bir şekilde yoldan geçen Yusuf'tan yardım

⁷⁸ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s.47.

ister. Fakat Yusuf onu duymaz. Bu duruma çok içerleyen Zelhâ hem üzgün hem de çok **kızgın** bir şekilde evine döner. Hiddeti o derece fazladır ki Tanrı diye taptığı putuna kızıp bağırır ve sonunda **öfkesine** hâkim olamayıp onu yere vurup kırar:

Gönlü yavuz ağılayu geldi evine

Çok sokrandı kakıdı sanemine (31a:885)

Beyle didi sanemin urdı yire

Hurd uşatdı tagıldı kıldı para (31a:889)

Öfkenin fazla birikmesi sonucu gözleri kararan kişi, sağlıklı düşünemediği gibi saldırgan bir tutum takınarak zarar verici bir duruma gelebilir.

17.1. **Öfke Sevgi İlişkisi**

Öfkenin bir özelliği, yoğun hissedildiği anda hem gerçek hem de mecâzi anlamda “gözün kararması” denilen durumun ortaya çıkmasıdır. Gerçek anlamda gözün kararmasıyla, düşünmeden verilen tepkiler, mecâzi anlamda ise diğer olumlu duyguları yok etmesi kastedilmektedir. Sevgi, bunlardan en önemlisidir.

Kızgınlık anında kişi kendini kontrol edemeyebilir. Karşısındaki sevdiği biri dahi olsa ona ölçsüz davranışlar sergileyebilir. Ona karşı sesini yükseltebilir, ona saldırabilir. Çocukları Yakup’a Yusuf’u kurt yedi, dediklerinde Yakup, ilk önce üzüntüden kendinden geçer. Kendine gelince de çocuklarına *Kesin sesinizi! Yusuf nerde?* diyerek **öfkesini** dışa yansıtır:

Çün işitdi bunı Ya ‘kûbun özi

Yaş toldı agladı iki gözi

Düşer Ya ‘kûb ussı gider ugunur

Kardaşları kamu gögsin döğünür

Ussı geldi başına açdı gözün

Eytdi kanı Yûsufum kesün sözün (6a: 141-143)

Çocukları Yakup'a Yusuf'u kurdun yediğini söylediklerinde, onu yiyen kurdu yakalayıp getirmelerini; aksi halde beddua ederim, hepiniz helak olursunuz, şeklinde tehdit eder:

Varun avlan tutun getirün kurdı bana

Yûsufî yidimi sorayım ben ana

Yohsa getirmezsenüz ol kurdı siz

Du'â kılâm kamu helak olasız (6b:150-151)

Bir babanın **öfke**yle, çocuklarına beddua edip onları helak etmeyi düşünmesi, **öfkenin** şiddetini gösterir. Ayrıca bu kişi, duası kabul olan bir peygamber olduğu düşünüldüğünde, bu durum **öfkenin** derecesini göstermesinin yanında Yakup'un peygamberlik yönüyle insanî yönünün ne kadar iç içe olduğunun delilidir.

Zelîhâ aşk ateşinin iyice sarmasıyla daha fazla ağlayıp feryât etmeye başlar (12b:338). Bu durumu gören babası “delürdi bağlan elin, sözi azdı bilimez kendü halin” (12b:339) der. Buna karşılık sinirlenen Zelîhâ “usluşam sen-sin delü!, ‘âşık olan delü mi i usdan alu (akıl yoksunu, akılsız)” diyerek babasına tepki verir.

17.2. Öfke Cesaret İlişkisi

Öfke anında akıl devre dışı kaldığı için insan bir nevî deli gibidir. Gözü karardığı için sadece karşısındakine zarar vermeyi ya da içinde bulunulan durumdan kurtulmayı düşünür. Güçsüz bile olsa “deli cesareti”yle saldırır veya karşı tarafa rest çekmek suretiyle tepkisini dile getirir.

Hikâyede Zelîhâ Yusuf'u elde edebilmek için her türlü yola başvurmuş, fedakârlıklar yapmış, komplolar kurmuştur. Yusuf bütün bunlara rağmen karşılık vermemiş, olanlar karşısında sabır göstermiştir. Fakat Zelîhâ'nın zindana atmakla tehdit etmesi üzerine dayanamayarak efendisi Zelîhâ'ya rest çeker:

Yusuf eydür tutmazam hergiz sözün

Ne dilersen eyle bana kendözün (21b: 601)

Bunun üzerine Zelîhâ da **öfkelenerek** Yusuf'un kıyafetlerini çıkartıp onu zindana attırır:

Zelîhâ kakır Yusufa şol dem buşar
Yusufun kuşagını şol dem şeşer (21b: 602)

Zelîhâ zindâna urur Yûsufi kor gider
Yatsun anda dir ol cevr ider (21b:607)

Yûsuf'un hiyerarşinin çok katı olduğu bir dönemde, efendisine o şekilde tepki vermesi, sahip olduğu erdem, vefa gibi hasletlerin yanında hissettiği **öfkenin** ve **cesaretin** sonucudur. **Öfke** cesaret ilişkisi bağlamında bir diğer örnek Yehûda'nın, kardeşleri Bünyamin'in aziz tarafından alıkonulması üzerine kardeşleriyle Mısır'ı kırıp dökmek, yakıp yıkmak istemesi verilebilir:

Bâzâra girelüm alalum ok kılıç
Kıralum bu şehrlüyi kalmaya hîç

Kıralum bu şehrlüyi uçdan uca
Ne yigit koyalum içinde ne koca (40b:1176-1777)

17.3. Öfke Duygusunun İşlenişi

Hikâyede öfke duygusu, özellikle tepkiye dönüşmesi noktasında ilginç özellikler göstermektedir. Mâlik'in öfkesinin dışa vurumu çok abartılıdır. Bunun yanında Zelîhâ'nın aşkına karşılık vermeyen Yusuf'a duyduğu öfke, sevgisini yenmiş, sabrını tüketmiştir. Yine Zelîhâ'nın öfkelenip Tanrı olarak taptığı putunu kırması isyan derecesinde bir öfkedir. En dikkat çekici olanı ise Yakup'un öfkesidir. Peygamber olan Yakup, evladını kaybetmenin acısıyla beklenmeyecek derecede öfkelenmiş, insanî yönü ön plana çıkmıştır.

Duygunun hazırlanışı genellikle olumsuz bir durumla karşı karşıya kalınmasıyla sağlanmıştır. Yakup'un evladını kaybetmesi, Yusuf'un Zelîhâ'nın aşkına karşılık vermemesi ve ilgi göstermemesi gibi olumsuz durumlar öfkeye sebep olmuştur. Ayrıca buralarda üzüntü duygusunun ortaya çıktığı da görülmektedir.

Duygu ânında, duygunun varlığı genellikle *kakı-* ve *sokran-* kelimeleriyle belirtilmiştir. Bu kelimelerin dışında duygu neticesinde ortaya çıkabilecek, kırıp dökme, bağırıp çağırma gibi tepkilerle duygu ânının mevcudiyeti hissettirilmiştir.

Duygunun diğer duygulara tesiri, duygu ânında diğer olumlu duyguları yok etmesi ve olumsuz duyguları harekete geçirme noktasındadır.

Öfke duygusu ana duygulardan olduğu söylenemez. Hikâyenin gidişatını çok fazla değiştirdiği söylenemez. Bazı noktalarda olayların akışını değiştirmekle beraber genellikle hikâyenin duygusal etkileyciliğini arttırıcı bir görev üstlenmektedir. Ayrıca olaylar düşünüldüğünde, olumsuz durumların bir sonucu olarak, olağan bir şekilde ortaya çıkmaktadır. O nedenle çok büyük bir önem arz ettiği söylenemez.

18. Pişmanlık, Nedâmet:

Pişmanlık, sözlükte ⁷⁹ *yaptığı iş veya davranışın sonucunu beğenmeyip hayıflanma, pişman olma, nedâmet*; pişman olmak ise, *yaptığı işin yanlış sonuç verdiğini görerek üzülmek, hayıflanmak, esef etmek* şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlamalarda duyguyu ortaya çıkartan amel ile onun sonucunda ortaya çıkan durumlar belirtilmiş, fakat aradaki bağlantıyı kuran *suçluluk duygusu* eksik kalmıştır. Onu da hesaba katmak suretiyle pişmanlık tanımlanacak olursa, kötü bir iş ya da davranış neticesi duyulan suçluluk duygusu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan üzüntü, hayıflanma ve utanma halidir, denilebilir.

Bu tanımdan yola çıkılarak, ilk önce pişmanlık duygusunun, sebebi itibariyle geçmişe dönük bir duygu olduğu görülmektedir. Duygu geçmişte yapılan, sonuçları itibariyle kötü ya da suç niteliğinde bir davranışla başlamaktadır. İlk duruma örnek, birine güven duyulduğunda arkasından hayal kırıklığı yaşanıp pişman olunması verilebilir. Birine güvenmek bir suç değil; aksine doğru bir davranıştır. Fakat sonuçları itibariyle kötü olabilir. Bu durum aslında beklenenle ümit edilenin çelişmesinin doğurduğu hayal kırıklığıdır. Suç olduğu farz edilen davranışlar ise, kültürler arası farklılıklar gösterebilmektedir. Bunda din, dünya görüşü, gelenek ve görenekler belirleyici olabilmektedir. Fakat sonucunda yaşanan pişmanlık, evrensel bir duygudur.

İster kötü sonuçlu ister suç niteliğinde bir davranış olsun her iki durumda ortak olan, insanın içinde oluşan suçluluk duygusudur. Bu açıdan pişmanlığın temelini bu duygunun oluşturduğu söylenebilir. Suçluluk duygusunda, vicdan esastır.

⁷⁹ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2513.

Vicdan süzgecinden geçmeyen bir davranış sergilendiği, vicdana aykırı hareket edildiği takdirde bu duygu, uyarı mekanizması olarak devreye girmektedir.

Suçluluk duygusu beraberinde üzülmeyi getirmektedir. Üzülmek, bir bakıma pişmanlığın göstergesidir. Duygu anında ortaya çıkan bir ruh halidir. Üzüntüyle birlikte, pişman olunan davranışla ilgili hayıflanma, yani yapılan davranıştan dolayı için için kendine kızma durumu ortaya çıkabilir. Bununla birlikte eğer yapılan davranış suç niteliğindeyse utanma, hâsıl olabilir.

Yusuf u Zelihâ hikâyesinde **pişmanlık** duygunun hemen bütün özellikleriyle yer aldığı görülmektedir. Hikâyede **pişmanlığı** ilk yaşayan kişi Yusuf'tur. Yusuf, kardeşlerine güvenip onlarla ava gittiğinde kendisini öldürmeye kalkışmaları üzerine, hayal kırıklığına uğrayıp **pişman** olur. Bu **pişmanlığını** hayıflanarak şu şekilde dile getirir:

Yusuf eydür şol vakit kim babam size

Ismarladı ne didi kamunuza

Bir sığınca sandumdı içümde ben

Gelüriken sizünile bunda ben

Kişinin kim bunca kardaşı ola

Ya anun bunca bunca bile işi ola

Eytdüm kardaş kardaşa nite kıya

Bu hayal giçdi içümden i uya (4a:78-81)

Yusuf, kardeşlerine güvenin sonucu, hayal kırıklığına uğramıştır. Bu noktada **pişmanlık**, hayal kırıklığı ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Yusuf'un kardeşlerine güvenmesi olağan bir durumdur. Fakat bu doğru davranışı, **pişmanlıkla** sonuçlanmıştır. Burada **pişmanlığı** doğuran, Yusuf'un kardeşlerine güveni değil, kardeşlerinin vefasızlığıdır.

Bu noktadan sonra ağabeyi Yehûda'nın yaptıklarından duyduğu **pişmanlık** başlar:

Çün işitdi Yehûda uşbu sözi

Âh kıldı Yûsufa göndi özü

Berü gel dir Yûsufa korkma dahı

Öldürmeyem ben seni Tanrı hakı (4a:81-82)

Burada Yehûda'nın âh etmesi, o anda yaşadığı üzüntünün göstergesidir. Bunun yanında Yusuf'u koruma altına alması, **pişmanlığının harekete dönüşmesidir**. Yehuda'nın **pişmanlığının** nesnesi konumundaki Yusuf, Yehûdâ'nın kardeşi olduğu için bu durum, **pişmanlık**la birlikte merhameti de doğurmuştur. Ayrıca kendisinin hissettiği ve kardeşlerinde uyandırmak istediği **suçluluk** duygusu, devamında söylediği şu sözlerden anlaşılmaktadır:

Döndi eydür bize bu iş hoş degül

Kardaşını öldüren kardaş degül (4a:87)

Bir başka örnek Yusuf'u Mısır'a götüren bezirgânın, kaçıp annesinin kabrine gittiği için Yusuf'u dövdükten sonra yaşadığı **pişmanlık** verilebilir. Yalnız bezirgân hatasını, başlarına gelen felaketten sonra anlar:

Yûsuf bir kez âh iler inileyü

Bir kara bulut kopar gök gürleyü

Kar yagar yagmurıla heybet tolu

Seyl suyıla yazı olur toptolu

Feryâd ider ol hoca bilin eger

Suç kılmış var durur bunda meger (9b: 243- 245)

Yusuf, Mısır'a giderken uğradığı şehirlerin hepsinde büyük hayranlıkla karşılaşır. Bu onun gururunu okşamış, bu yüzden *iç kibir* duymaya başlamıştır. 'Aris şehrine geldiğinde ise oradakiler hayranlık göstermedikleri gibi, beğeni de duymazlar. O anda hatasını anlayan Yusuf, vicdânen bundan rahatsızlık duyar ve **pişman** olur. Yusuf, dünya güzeli bir erkektir. Bu tarz bir kibir, sıradan biri için olağan bir durumdur. Fakat hikâyede ona yüklenen hasletler –tevazu sahibi olma- ve peygamberlik yönü düşünüldüğünde böyle hissetmesi ondan beklenmemektedir:

'Arîs ehli çün begenmedi anı
Eyle sankim Yûsufun yandı cânı
Çünkü Yûsuf nazar itdi ol işe
Gönli melul oldu kıldı endîşe (11a: 295-296)

Yusuf **pişmanlığını**, atından inip başını secdeye koyarak ve gözyaşı dökerek gösterir:

Atdan indi secdeye kodı başın
Tevbe kıldı çok akıtdı göz yaşın (11a: 298)

Kutayfer, Yusuf'u bütün hazinesini verip satın alır. İlk başta, eşi Zelihâ istediği için bunu yaptığından mutlu olsa da bir müddet sonra **pişmanlık** duyar:

Peşîman olur Yûsufı aldugına
İç göynür hazne boş kaldugına (14b: 403)

Pişmanlığın ardından Kutayfer'in yaşadığı üzüntüsünün ifadesi olarak "içi göynmek" deyimini kullanılmıştır. Ayrıca bu deyim, **pişmanlığın** hissettirdiği vicdânî rahatsızlığa dikkat çekmesi açısından kullanımı yerinde olmuştur. **Pişmanlığın** en büyük göstergesi, yapılan fiil sonucu içteki vicdani rahatsızlığın üzüntü şeklinde dışa vurumudur. Bunun yanında kişinin bir daha o fiili işlemeyeceğini düşünmesi ya da söylemesi, **pişmanlığın** bir diğer göstergesidir. Yusuf, Zelihâ onu saraya kapatıp murad almak istediğinde onun güzelliğine dayanamayıp gönlü ona meyleder. İlâhî uyarı üzerine Yusuf, **pişman** olup tövbe eder; fakat her defasında bir müddet sonra tövbe bozup o arzuya tekrar kapılır (18a: 505-19b: 546):

...

Yûsufun Zelihâya gönli olur
'Aşık olur Yûsuf ana azılı
Bir el gördi ayasında yazılı
Ve't-tegû yevmen türce 'ûne fî-hi ilallah
Anı göricek Yûsuf eyledi âh

Tevbe kılır Yusuf anda sabr ider

Zelîhâ görür anı feryad ider (18b: 520- 523)

Zelîhâ'nın yalvarmalarına, söylediklerine dayanamayan Yusuf, tövbesini ve **pişmanlığını** unuttur:

Çünkü bu sözi Zelîhâ söyledi

Girü Yusuf Zelîhâya kasd eyledi (19a: 527)

Zelîhâ'ya tekrar meylettikten sonra, bu kez babası Yakup'un suretine benzer bir suret görür. Onun uyarısıyla tekrar **pişman** olur, utanır:

Ol suretten utanur döner girü

Zelîhâ eydür kişi tur gel berü (19b:539)

Utanma, **pişmanlık** göstergelerinden bir diğeridir. Suçluluk duygusundan kaynaklanan utanma, özellikle işlenen suç niteliğindeyse ortaya çıkabilir. Utanmada yüzün başka yöne çevrilmesi, gözlerin kaçırılması **pişmanlığın** göstergeleridir. *Fizyolojik bakımdan utanma, periferdeki damarların genişleyerek aşırı bir kanlanmaya yol açmasıyla kendini belli eder. Bu aşırı kanlanma çoğunlukla yüzde görülür*⁸⁰. Utanma dâhil **pişmanlığın** bütün özellikleri, Yusuf'un kardeşlerinde görülür.

Yusuf daha kimliğini açıklamadan, kardeşlerini sarayına davet eder. Sarayın duvarlarına kardeşlerinin kendisine yaptıklarını yazdırır. Onlar saraya gelip bunları görünce korku, şaşkınlıkla birlikte **pişmanlık** da yaşarlar:

Kaçan bakup görürler onlar anı

Âh idüben kamunun göynür cânı

Eydürler bizim ol yavuz fi'lümüz

Bunda yazulu Yûsufa kıldugumuz

Ol dem kim bunlar sûrete bakışur

Benzi solar kamu korkar titreşür (37a: 1068- 1070)

⁸⁰ Alfred Adler, a.g.e., s.308.

Bu noktada pişmanlığın bir çeşidiyle karşılaşmaktadır. Bu, **korku kaynaklı pişmanlıktır**. **Pişmanlık**la ve bu durumla ilgili Descartes şunları söylemektedir: “*Pişmanlık, kendinden memnunluğa doğrudan doğruya zıttır. Bu, herhangi bir kötü hareket yapmış olduğunu sanmaktan gelen bir tür keder ve hüznün halidir. Sebebi içimizde olduğundan bu hal pek acı yaşanır. Bu yüzden suçluluk duyduğumuz fiil kötü olduğu ve bu kötülük hakkında kesin bir bilgimiz bulunduğu zaman pişmanlık çok faydalı bir duygudur. Çünkü gelecek defa bizi iyi hareket etmeye yönlendirir. Yalnız çoğu zaman karşılaşılan şudur ki, zayıf ruhlar yapıklarının kötü olduğunu kesinlikle bilmez ve korkulduğu için pişmanlık duyulması gerektiğine inanırlar. Bu onların eksikliğidir*⁸¹.”

Burada Descartes, **pişmanlığın** üzüntü verdiğini, vicdanî rahatsızlık yönünü, ve **pişmanlığın** faydasına değindikten sonra korku boyutuna dikkat çekmektedir. Kardeşlerin **pişmanlığının korku kaynaklı** olduğu, ileride daha açıktır. Yusuf, kimliğini açıklayacağı zaman bunların yaptıklarını onlara tek tek anlattıktan sonra onları öldüreceğini ve astıracağını söyleyerek korkutur:

Yusuf emr itdi buları bağladur

Öldürün dir kamusunu agladur

Agaca asun buları kim öle

Yalvardılar kamusu zarı kıla (45a: 1306-1307)

Bu noktadan sonra hepsi korkudan ağlayıp yalvarmaya başlarlar. Ortaya çıkan **pişmanlıklarının** göstergesi olarak utanıp başlarını önlerine eğerek af dilerler:

Heybetinden a'zâları titreşür

Nidelüm kamu turdı söyleşür

Yusuf eydür benem Yûsuf belgülü

Sultan kıldı Hâlikum beni ulu

Çün söyledi ol Ya 'kûb oğlu siddik

Kardaşunuz benem dir bilün tahkîk

⁸¹ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s. 169.

*Aşaga oldu kamunun başları
Önlerine geldi fâsid işleri*

Eytdiler suçumuzu 'afv eylegil

Bagışlagıl bize eyü söylegil (45a: 1315- 45b: 1319)

Descartes'in da dikkat çektiği, **pişmanlığın** bir özelliği olan kötü fiilin tekrarlanmaması, kardeşlerde mevcuttur. En küçük kardeşleri Bünyamin kendilerine emanet edildiğinde kardeşler, Yusuf'a yaptıklarından **pişman** oldukları için; aynı zamanda babalarının güvenini tekrar kazanmak maksadıyla çok dikkatli davranırlar. Mısır azizi onu alıkoyunca, kendilerinin onun yerine köle olarak kalabileceğini söylerler. Bu kabul edilmeyince kardeşlerden Şem'un Mısır'da kalır. Diğerleri babalarına durumu izah için geri dönerler. Ayrıca hikâyenin sonunda yine **pişmanlıklarının** göstergesi olarak babalarına suçlarını itiraf ederler:

Oglanları geldiler atasına

Oturdılar atası yöresine

Eytdiler biz Yûsufı aldugıdı

Kul diyüben biz anı satduğıdı (48a: 1397-1398)

Görüldüğü üzere ilk başta korkuyla dahi olsa kardeşler, yaptıklarından **suçluluk** duymakta, üzülmekte, hatalı oldukları kişilerden af dilemekte ve suçlarını itiraf etmektedirler.

18.1. Pişmanlık Duygusunun İşlenişi

Gerek Doğu gerekse Batı edebiyatlarında erdemli, ahlaklı insan olmayı tavsiye ve telkin noktasında pişmanlık duygusu, çokça kullanılmıştır. Çünkü hata yapmak insanın doğasında vardır. Önemli olan yapılan hatadan pişman olma, ondan ders çıkarma ve aynı fiili tekrar etmemektir.

Edebi metinlerde sadece bu amaçla değil, hikâye için kullanıma çok uygun bir duygu olması sebebiyle de epeyce işlenmiştir. Olay örgüsüne dayanan hemen bütün edebî metinlerde olaylar, olağan gidişatı bozan sıra dışı bir olay, devamında o olayın gelişimi yönünde yaşananlar ve olayların çözülmesiyle ilk baştaki olağan

duruma dönüş şeklinde kurgulanmaktadır. Duygunun ortaya çıkış ve sonlanış süreci düşünüldüğünde, sıra dışı olayın ortaya çıkması ve çözümlenmesi aşamalarında, kullanım için son derece elverişli bir duygudur. Kötü bir olayla başlayan duygu, sonrasında yaşanan üzüntü, utanma, hayıflanma durumu ile devam etmekte ve sonuç olarak tövbe, özür, af dilenmesiyle yaşanan mutlulukla nihayete ermektedir.

Hikâyede birçok pişmanlık örneği bulunmakla birlikte, ana olayla bağlantılı olarak en büyük pişmanlığı yaşayan Yusuf'un kardeşleridir. Onların kıskançlıktan dolayı işledikleri suç, *duygunun zeminini* oluşturmaktadır. Bu olayla başlayan olaylar, yine bu yönde gelişme göstermiştir. *Duygu ânı*, hikâyenin sonunda ortaya çıkmaktadır. Duygu ânının gecikmesi, duygunun kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Pişmanlığın diğer duygulara etkisi noktasında, duygunun bittiği anın, mutluluğa zemin hazırladığı söylenebilir. Sonuçta yaşanan iç huzuru, daha fazla mutluluk hissedilmesini sağlamıştır.

Duygunun aşamalarının hikâyenin tamamına yayıldığı görülmektedir. Bu yönü, ana olayla bağlantısı ve duygunun şahıslarının ana şahıslar oluşu hikâye için büyük öneme hâiz olduğunun göstergeleridir. Bu itibarla hikâyeye büyük katkı sağladığı söylenebilir.

19. Sabır:

Canlılar arasında insan dışındaki hiçbir varlıkta zamanla ilgili zihinsel bilgi yoktur. Bu, diğer yaratılmışların geçmiş, ân ve gelecek gibi zamanla ilgili mefhumlardan haberdar olmadığını gösterir. İnsan -yine kendi icadı olan- bu ayrımın farkında olarak yaşar. Bu yönüyle zaman kavramının akla getirdiği en önemli duygu, sabırdır. Duygunun zamanla ilgilisi düşünüldüğünde iki yönü bulunmaktadır. İlki “ân”la ilgili olup *katlanılması zor olan hastalık, sıkıntı, acı, hastalık, yoksulluk, felâket vb. durumlar karşısında umutsuzluğa kapılmayıp şikâyet etmeden, sızlanmadan tahammül göstermektir*⁸². Bu durumda dayanma gücü gerekmektedir. Diğeri “gelecek”e dönük sabır ise, *olacak, gelecek veya gerçekleşecek bir şeyi telaşa kapılmadan bekleme, acelecilik etmemektir*⁸³.

⁸² İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2616.

⁸³ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2616.

Sabır, özellikle geleceğe yönelik olduğunda, bir şeyleri geciktirmek değil; doğanın ve hayatın hızına uymaktır. Tabiatın hızına uymayan insan bunun bedelini elde etmek istediklerini kaybederek öder⁸⁴. İçinde bulunulan ânla ilgili olduğunda ise sabır, acının geçmesini beklemek değil, onlara tahammül etmektir. Bu daha çok, işin psikolojik sıkıntılarına, ümitsizliğe kapılmadan bekleyerek onlar karşısında yılmamak şeklinde olur.

Modern dünya, özellikle Batı, Rönesans'tan sonra bireyi merkeze alan bir anlayış sergilediği için insanın mutluluğunu engelleyen, onun acı çekmesine sebep olan her şeyi kötü addetmiştir. Bunlar arasına içine bir dönem sabır duygusu da dâhil edilmiştir. Çünkü hümanist psikologlar sabrın içindeki acının özgürlüklere engel olduğu düşüncesindeydiler. Zira sabır, bir taraftan beklerken, diğer taraftan zevkleri ertelemek ve nihayetinde acılara katlanmak demektir. Bu yüzden sabır duygusunun insanın mutlu olmasını, özgür ve üretken düşünmesini engellediğini savunuyorlardı. Fakat duygusal zekânın keşfedilmesinden sonra, özellikle diğer duyguları kontrol noktasında, sabrın lüzumu ve önemi fark edildi⁸⁵.

Ünlü filozof Rene Guenon “Doğu sabretmenin, Batı acele etmenin ülkesidir” der⁸⁶. Doğu kültüründe sabır duygusu, önemli ve övülen duygular arasındadır. Eyüp peygamberin başına gelenler karşısında gösterdiği sabır, “sabr-ı Eyyub” olarak mazmunlaşmış, örnek gösterilmiştir. Yine Yakup peygamberin evladından yıllarca ayrı kaldığında; Yusuf peygamberin hem babasından ayrı kaldığı, hem zindana düştüğü vb. durumlar karşısında gösterdikleri sabır, duygunun izahı noktasında örnek vakalar olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Hikâyeye geçmeden önce sabrın diğer duygularla ilişkisine değinilecek olursa, özellikle duygu anında üzüntü ve ümit ile çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Sabır, olumsuzluklara tahammül etme ya da olumlu bir şey için bekleme yolunda ortaya çıkan bir duygu olduğu için sıkıntı doğmakta, bu yüzden acı ve üzüntü hissedilmektedir. Yine her iki durumda mutlu olunmaya karşı olan ümit, duygu esnasında insan için gereklidir. Aksi halde sabır göstermek mümkün değildir.

⁸⁴ Nevzat Tarhan, (2003), *a.g.e.*, 131.

⁸⁵ Nevzat Tarhan, (2003), *a.g.e.*, s.127-128.

⁸⁶ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s. 98.

Bu tespitlerden sonra, yukarıda sabrın tanımı yapılırken de değinildiği üzere iki çeşit sabır olduğu söylenebilir. İlki, “âna sabır” olup katlanılması zor olan durumlar karşısında dayanma gücü gösterip tahammül etmektir. Diğeri “geleceğe yönelik sabır” ise bir beklentiye ulaşma yolunda umutsuzluğa kapılmayıp acele etmeden beklemektir.

Yusuf u Zelîhâ hikâyesine gelince Yakup’un gösterdiği sabır ve metânet; Yusuf’un tahammülü, vakûr duruşu ve ahde vefa noktasında sergilediği sabır; Hud peygamberin Yusuf’u görebilmek için onca zaman beklemesi; Zelîhâ’nın Yusuf’tan aşkına karşılık bulmak için gösterdiği gayret; kardeşlerin sabırsızlığı vb. birçok örnekle karşılaşmak mümkündür.

Hûd peygamberin Yusuf’u görebilmek için gösterdiği sabır, **geleceğe dönük sabrın** daha açık bir örneğidir. Şit peygamberin suhuflarından haber aldığı Yusuf’un güzelliğini görebilmek için bin iki yüz yıl **sabırla** bekler:

Hûd oturdu bin iki yüz yıl tamâm

Geldi ana Yusuf ‘aleyhi’s-selâm (5a: 117)

Allâhumdan diledüm seni görem

Bin iki yüz yıl gussanı yirem

Bir kitâbda okumuşdum ben anı

Ârzûlardum görmege dün ü gün seni

Çünkü gördüm şükr ü minnetdür ana

Kim irdürdi görmege seni bana (5a: 119- 5b: 121)

Hud peygamberin sabrının bin iki yüz yıl gibi uzunca bir zamanı kapsaması, dikkat çeken bir özelliktir. Bu kadar zaman dayanabilmesinin sebebi, Yusuf’un güzelliğiyle ilgili merakın ve görmeye duyduğu arzunun büyüklüğüdür. Bu noktada ikinci özellik, anlatıcının bu ara hikâyedeki kurgusu, göze çarpmaktadır. Sabrın zamanını o derece uzun tutmasının asıl sebebi, Yusuf’un güzelliğini vurgulamaktır. Ne kadar çok görülmeye değer bir güzellik olduğuna dikkat çekmektedir. Bu güzelliği görebilmek için bir peygamber, onca zaman beklemektedir. Zamanla doğru

orantılı olarak arzu ve merak da o denli büyük tutulmuş, bu şekilde denge sağlanmıştır. Görmeyi arzulayan kişinin normal bir insan değil, bir peygamber olması yine anlatıcının kurgusuna bağlı olan bir durumdur.

“Dün ü gün” ifadesinin kullanımında da bir nokta dikkati çekmektedir. Bu ifade, “arzulamak” fiili ile birlikte düşünüldüğünde arzunun büyüklüğünün, “görmek” fiili dâhil edilerek “görmeyi arzulamak” şeklinde düşünüldüğünde merakın büyüklüğünün, sadece zarf olarak ise **sabrın** ifadesi olmaktadır. Sabır esnasında çekilen acının ifadesi olarak, “gussanı yimek” (üzülmek, kaygılanmak) kullanılmıştır. Hepsinin sonunda, kendisine bunları bahşedene karşı “şükr ü minnet” duyulması, sabrın neticesindeki mutluluğun ifadesidir.

Yakup, içinde bulunduğu kötü duruma tahammül göstermesinin yanında, Yusuf’tan ayrıldıktan sonra, ona tekrar kavuşacağı güne kadar da sabretmek zorundadır. Bu durumda Yakup, her iki türde, hem **âna sabır** hem de **geleceğe yönelik sabır**, göstermektedir. Yusuf’u kardeşleriyle gönderdikten sonra kaygılı bir halde yolunu gözlerken “seb’în” diye bir ses duyar. Bu ilâhî ses, Yusuf’tan ayrılacağı ve ona tekrar kavuşacağı günün ifadesidir. Bu sesin ifade ettiği zamanın, gün mü, ay mı, yıl mı olacağıyla, aynı zamanda evladından ayrı kalmanın hasreti ve acısıyla Yakup, yetmiş yıl **sabırla** bekler:

Bilmezem yitmiş yıl mı Yûsufum gice

Yâhud yitmiş gün aramızda giçe (6a: 135)

Gice gündüz ağlamak oldu işi

Seyl gibi akar anun gözi yaşı (6b:164)

Ayrıralı yitmiş yıl olmuşıdı

Yitmiş yıldan sonra bulmuşıdı (48b: 1414)

Yakup’un bu süre zarfında yaşadığı üzüntüyü bir bedevi Yusuf’a şöyle aktarır:

Ken ‘ândan geldüm didi işit beni

Atan Ya ‘kûb kayırur dün gün seni

Aglamaktan görmez oldu gözleri

İRte gice Yûsuf oldu sözleri (23b: 663-664)

Bu beyitler Yakup'un çektiği acının ifadesi olmasının yanında sabrının derecesini de göstermektedir. Bu denli acıya dayanmak, ancak büyük bir sabırla mümkün olabilmektedir⁸⁷. Bunun yanında **geleceğe dönük sabır** hususunda, Yakup'un önceki örneklerden bir farkı bulunmaktadır. Onun gösterdiği sabır, sahip olduğunu kaybedip tekrar kazanma hususundadır. Diğerlerinde ise **sabır**, ilk defa sahip olunacak bir şey için gösterilmektedir. Ayrıca Yakup olacakları tahmin etmesine rağmen kardeşleriyle Yusuf'u göndermesi ve onca zaman **sabır** göstermesi, bir bakıma doğanın akışına uymaktır.

Sabır gösteren şahıslar içinde en önemlilerinden bir tanesi kuşkusuz Yusuf'tur. Kardeşlerinin yaptıklarına, baba ve aile hasreti çekme esnasında, efendisi Zelihâ'nın aşkına karşılık vermeme hususunda gösterdiği **sabır** en önemli örnekleridir. Kardeşlerine karşı gösterdiği **sabırdan** başlanılacak olursa, Yusuf kardeşlerinin kendisine yaptığı tüm zalimliklere karşı boyun eğmiştir. Buradaki **sabır**, içinde bulunduğu kötü duruma, yani **âna sabır**dır. Kardeşleri Yusuf'u kuyuya atmalarından sonra Hud peygamberin kendisine yaptığı tavsiye, başına gelenlerin kaderinin bir parçası olduğu ve bu yüzden **sabretmesi** yönündedir:

Eytdi yâ Yûsuf Tanrıdan bil bu işi

Kardaşların kılmaya yavuş işi (5b: 122)

Mısır'a götürülürken bezirgânın yaptıkları karşısında, keza yine **âna sabır** gösterir. Zelihâ'nın kendisini satın almasından sonra, birkaç farklı durumda gösterilen **sabrın** örneklerini Yusuf'ta görmek mümkündür. Efendisi Zelihâ ona büyük bir aşk duymaktadır. Zengin ve güçlü bir kadın olan Zelihâ'nın karşısında Yusuf, ona itaat etmekle ahlaki açıdan yasak bir davranışa düşme arasında gidip gelmektedir. İlk başta efendisinin bu aşkına karşılık vermese de, karşı da

⁸⁷ İslam dinindeki kader anlayışında sabrın büyük bir önemi vardır. Bu meyanda en iyi örnek yukarıda da zikredildiği üzere peygamberlerdir. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde de geçen Yakup ve Yusuf peygamberlerin görevlerini yerine getirme yolunda gösterdiği sabra, sabr-ı cemîl denilmektedir. İlhan Ayverdi'nin adı geçen eserinde, *insanlara kötülük ve musibet gibi görünen şeylerin de aslında kâinatın nizamı için gerekli olduğunu ve Allah'tan geldiğini bilip halinden şikâyet etmeme* şeklinde tanımlanmaktadır.

çıkılmamaktadır ve bu noktada içinde bulunduğu zor ve çıkmaz duruma, yani **âna sabır** gösterdiği söylenebilir.

Zelîhâ gibi güzel bir kadın karşısında, özellikle saraya kapatıldığı anda, kendi iradesi ile gösterdiği **sabır** yeterli olmamış, gönlü ara ara Zelîhâ'ya meyletmiştir. O anda, ilâhî koruma ile günaha düşmekten kurtulmuştur:

*Tevbe kılar Yûsuf anda sabr ider
Zelîhâ görür anı feryâd ider (18b:523)*

*Anı gördi 'aklı geldi başına
Sabr kıldı ol kasd kıldığı işine (19a: 530)*

Daha sonra Zelîhâ'nın zorlamalarına dayanamayan Yusuf, **sabrı** tükendiği için efendisine karşı gelmiş, bedelini zindana atılmakla ödemiştir. Bu süre zarfında yine, efendisi Potifar'a ihanet etmeme, onun güvenini boşa çıkarmama, yani ahde vefa hususunda da **sabır** gösterdiği söylenebilir.

Yusuf'un zindanda iken içinde bulunduğu kötü duruma **sabrı**, kutsal bir dava için çekilen sıkıntıların ve ıstırapların genel ve ortak simgesi olmuş, bu imge mazmunlaşmıştır. Yusuf zindana atıldıktan sonra Cebrail gelip ona sabretmesini telkin eder:

*Sabr idüben katlangıl uşbu işe
Sabrıla her iş çıkar bir gün başa (21b: 613)*

Zelîhâ, Yusuf'a kavuşana kadar geçen süreçte birçok zorlukla karşılaşsa da aşkı için az **sabır** göstermemiştir. Rüyasında görüp âşık olduğu Yusuf için, ona duyduğu hasret ateşinden hasta olur, yataklara düşer. Sevinçle ve heyecanla gittiği Mısır'da, Yusuf yerine Potifar'la karşılaşınca büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Yine de Potifar'la evlenir. Bu evlilik süresince Yusuf'a kavuşacağına inanarak umutla bekler. Bu aşamada **geleceğe dönük sabreder**. Kavuşunca ise aşkına karşılık bulamaz. Züleyhâ'yı en çok yaralayan ve **sabrını** tükenme noktasına getiren bu durum olur. Onu zindana attırır ama yine de aşkından vazgeçmez. Yıllarca onu bekler, ondan haber alabilmek için bütün servetini dağıtır ve yoksul duruma düşer. Kölesine âşık

olduğu için Mısırlı kadınların alay etmesine maruz kalmasına aldırılmaz. Bu olayda da bir bakıma **âna sabır** gösterdiği söylenebilir.

Sabrın zıttı denilebilecek ve daha çok bir haslet olarak ortaya çıkan sabırsızlık (tahammülsüzlük, çekememezlik), hikâyede kardeşlerde ortaya çıkmaktadır. Kardeşler, babalarının Yusuf'a olan fazla ilgisi karşısında ve özellikle onun rüyasını öğrendiklerinde **sabır** göstermeyip hemen kardeşlerini öldürme kararı alırlar. Kardeşlerine olan **sabırsızlıkları**, yıllar sonra babalarının onun için üzülmeye tepki gösterecek derecede fazladır:

*Ümidün kes Yûsufdan hîç anmagıl
Özüni öğütlegil aglamagıl (42a: 1227)*

Bu beyitte de görüldüğü üzere **sabır** duygusunun ümitle yakın ilişkisi bulunmaktadır. **Sabrın** içindeki acıya katlanılmasının sebebi, sonucunda yaşanabilecek mutlulukla ilgilidir. Yakup'un onca zaman hasret acısına katlanması, Yusuf'un yaşadığı olumsuzluklara katlanmasının tek sebebi, bu durumun geçeceğine duyulan ümit ve sonunda erişileceği düşünülen mutluluktur.

19.1. Sabır Duygusunun İşlenişi

Duygunun hikâyede yer alışı, diğer duygulardan bazı noktalarda farklılıklar arz etmektedir. Bunlardan ilki, duygu zemininin şahısların sahip olduğu hasletlerle oluşturulmasıdır. Sabır gösteren şahıslara bakıldığında ilk başta sabırlı olma hasleti, bunun yanında iradeli olma, merhametli olma, güvenilir olma, ümitvar olma vb. hasletlere sahip olduğu görülmektedir. Sabırsız şahıslara bakıldığında, yine ilk başta sabırsız olma, tahammülsüzlük, kıskançlık, zalimlik, güvensizlik vb. tabiatında kişiler olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıdan duygu zeminini, şahısların sahip olduğu bu hasletlerin oluşturduğu görülmektedir.

Duygu âna gelince, sabrın ortaya çıkabilmesi olumsuz olayların gerçekleşmesine bağlıdır. Hikâyenin ana olayının bu tarz bir olay olması, sabrı hikâyenin ana duyguları içinde yer almasını sağlamıştır. Ayrıca olayların sabır gerektirecek nitelikte olduğu da bir gerçektir. Duygu ânı, olayına göre değişmekle birlikte, hikâyede olayların uzun bir duygu anını gerektirdiği görülmektedir. O

esnada yaşanan üzüntünün olayların etkileyciliğine bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Yakup'un ağlamaktan gözlerinin görmez olması örneğinde olduğu gibi, bazen acı şeklinde çok fazla olabilmekte, bazen de Yusuf'un zindandayken içinin sıkılması gibi üzüntü şeklinde olabilmektedir. Üzüntü duygusuyla ilişkisinin yanında, sabrı besleyen bir duygu olduğu için, tahammülün yıpranmaması noktasında sabra güçlü bir ümit duygusu eklenmiştir.

Sabır duygusunun hikâyede **sonu geciktirici, merak duygusunu canlı tutucu** ve **mutlu sonun etkisini arttırıcı** bir işlevinin olduğu söylenebilir. Yine hikâyenin başında ortaya çıkıp sonuna kadar devam etmesi açısından, hikâyenin tamamına yayılmış duygulardan biri olduğu görülmektedir. Duygunun hikâye için önemi, çıkartılması halinde olayların seyrinin değişeceği ve hemen sonlanabileceği düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir.

20. Sevgi:

Sevgi kavramı sözlüklerde, “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu⁸⁸”, “insanı karşılık beklemeden yakın ilgi, dostluk, şefkat, bağlılık göstermeye yönelten ve fedakârlıkları göze aldırarak kadar güçlü olabilen duygu⁸⁹”, “sevme hissi⁹⁰”, “ilgi duygusu⁹¹”, “insanı bir varlığa, bir konuya yahut evrensel bir değere yönelten kalp hareketi⁹²”, “insanları birleştireceğine inanılan duygusal güç⁹³” şeklinde tanımlanmaktadır. Sevmek fiili de “Sevgi ve bağlılık duymak; birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek; çok hoşlanmak; okşamak; yerini ve şartlarını uygun bulmak⁹⁴”, “gönlünde muhabbet beslemek; âşık olmak, gönül vermek⁹⁵”, “sevgi duymak, gönülden bağlı olmak, dostluk ve sevgi göstermek⁹⁶” olarak tarif edilmektedir. Bu tanımlarda sevginin bir kavram olmaktan ziyade duygu yönüyle tanımlandığı görülmektedir.

⁸⁸ TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 1742.

⁸⁹ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2759.

⁹⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., İstanbul 1982, s.882.

⁹¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, 2.bsk., İstanbul 1993, c.6.,s. 70.

⁹² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., 6. bsk., Ankara 1996, s. 360.

⁹³ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.456.

⁹⁴ TDK Türkçe Sözlük, s. 1743.

⁹⁵ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2761.

⁹⁶ *Büyük Türkçe Sözlük*, İlmî Kontrol: Muharrem Ergin, Hayat Yay., İstanbul, t.y., s. 1057.

Sevgi, insanlığın en eski tarihlerinden bu yana, üzerinde epeyce düşünülmüş, araştırmalar yapılmış ve hakkında en çok söz söylenmiş duyguların başında gelmektedir. Psikoloji biliminden önce, felsefe ve edebiyat bu duyguyu ele almış - fakat edebiyat daha çok sevginin uygulanışı ve sonuçlarıyla ilgilenirken, felsefe farklı olarak sevginin nasıl bir şey olduğunu tanımlamaya çalışmıştır- günümüze sayısız tanım bırakmıştır. Bu tanımların çokluğu dahi, sevginin ne kadar çok boyutlu ve içi geniş bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Bunların hepsini ele almak “efrâdını câmî ağyarını mânî” anlayışının ağyar kısmına gireceği düşüncesiyle kısaca değinilip geçilecektir.

Araştırmacıların sevgi ile ilgili yaptıkları tanımlar, sevgiyi farklı açılardan ve farklı boyutlarda ele almaları nedeniyle hep bir yönüyle eksik kalmaya mahkûm olmuştur. Erich Fromm sevgi kavramının karmaşıklığına şu cümlelerle dikkat çekmektedir: “Sevgi kelimesinden daha belirsiz ve daha karışık bir kelime belki de yoktur. Nefret ve tiksindenin dışında kalan her türlü duyguyu belirtmek için kullanılmaktadır. Dondurmayı sevmekten tutun da, bir senfoniye sevmeye varıncaya kadar, hafif bir hoşlanmadan en şiddetli yakınlık duygusuna varıncaya kadar her şeyi kapsamı içine almaktadır.”⁹⁷

Sevgiyle ilgili yaklaşımlarda⁹⁸ en yaygın olan anlayış, onun duygu yönüne de vurgu yapan, sevginin bir “arzu” olduğu yönündeki kabuldür. Platon sevgiyi “ruhun yüce bir şeye kayması” olarak tanımlarken sevilenin kusursuz güzelliğe sahip olması gerektiğini savunur. Lorenzo De Medici de sevgiyi buna benzer bir şekilde “güzele duyulan iştah” olarak tanımlar. Buralarda güzellik unsuru ön plana çıkartılmak suretiyle sevginin “arzu duygusu” ile açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Gasset, sevginin arzu şeklinde algılanmasına karşı çıkmış, arzunun bencilce bir tutum olduğunu, arzuda “vermek” değil sadece “almak, doyum sağlamak” amaçlandığını, “sevginin kendisini sevgilinin yararına ortaya koyması” gerektiğini ifade etmiştir⁹⁹.

Sevgide karşılıksız, almayı düşünmeden vermek söz konusudur. Sevgide “vermek” eyleminin önemine Erich Fromm da dikkat çekmektedir. Sevginin aktif

⁹⁷ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 120.

⁹⁸ Yaklaşım kelimesinin seçilmesinin nedeni, sevgiyi bir duygu olarak kabul edenlerin yanında onu bir eylem, bilinç, tutum hatta bir karakter eğilimi olarak kabul edenlerin bulunmasıdır.

⁹⁹ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s. 13. Ayrıntılı bilgi için: Jose Ortega y Gasset, *Sevgi Üstüne*, Çev. Yurdanur Salman, YKY Yay., İstanbul 1997.

özellikleri arasında saydığı “vermek” eyleminde, insanın sadece canını feda etmesinin değil; bu eylem içerisinde insanın kendinden, sahip olduğu en değerli şeyinden, neşesinden, ilgisinden anlayışından, bilgisinden, mizahından ve hüznünden verebileceğini söyler. “Verme” dışında, sevginin aktif özellikleri arasında “bakım”, “sorumluluk”, “saygı” ve “bilgiyi” de sayar¹⁰⁰. From bu eylemlerin sevgiyi oluşturduğu görüşündedir. Fakat bunlar sevginin gerekleri ya da tezahürleridir. Bu şekilde algılanmasının ilk nedeni, Fromm’un eserinde bütün insanlığı kapsayacak bir sevgi anlayışını savunması; ikinci nedeni ise sevginin diğer duygular gibi hissedildiği anda, dışı vurumunun ya da göstergesinin olmayışıdır. Bu yüzden duygunun hissedildiği, “eylem”le gösterilmek durumunda kalınmaktadır.

Erich Fromm, sevgiyi duygudan ziyade, “eylem” olarak kabul eden bir yaklaşımla, “kişinin bir bütün olarak dünyaya yönelik ilişkisini belirleyen *bir tutum, bir kişilik yönelimi*¹⁰¹” şeklinde tanımlamaktadır. Fromm’un eserinde bahsettiği tüm insanlığa yönelik bir sevgi olup bu durumda sevgi, tüm insanlığa paylaştırıldığı için duygu olmaktan çıkmakta, bir *tutum* halini almaktadır. Fromm, eserini genel olarak Yeni Ahit’teki¹⁰² -bütün kutsal kitaplarda da tebliğ edilen- başta Tanrı olmak üzere bütün yaratılmışları sevgi anlayışı üzerine kurmuştur.

Nil Gün, *Duyguların Simyası* eserinde sevgiyi bir “bilinç boyutu” olarak değerlendirmektedir: “Gerçekten sevdiğimizde, tüm duyguları, tüm ruh hallerini yaşasak da, sevdiğimiz sevmeye ve ona saygı duymaya devam ederiz. Sevgi, öfke ve kızgınlık, utanç ve suçluluk duyguları içinde bile vardır. Hatta nefretin içinde bile sevgi vardır. Sevgi hiçbir duygunun zıddı değildir. Çünkü sevgi bir bilinç boyutudur.¹⁰³”

M. Haluk Özbay ve Şenol Göka da sevgiyi bir duygu olarak kabul etmekle birlikte, hemen hemen tüm duygular içinde yer alması açısından sevgiye, bir “durum” olarak bakılabileceği görüşündedirler. Hatta bu açıdan sevgiyi, “koru,

¹⁰⁰ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., 7. bsk., Ankara 1999, s. 28-30.

¹⁰¹ Erich Fromm, (1999), *a.g.e.*, s.47.

¹⁰² Fromm eserinde sevgi çeşitleri içinde Tanrı sevgisinden bahsetmesinin yanında Yeni Ahit’te istenen “düşmanın sevilmesi (Matta, 5. Bap:44, Luka, 6. Bap: 27,28,35)” ve “birbirini sevmek” anlamındaki “komsu sevgisi (Yuhanna, 15. Bap:17)” anlayışını “kardeş sevgisi (kardeşçe sevgi)” başlığı altında toplamıştır (s.48-49). Ayrıca Yeni Ahit’te insanın “kendisini sevmesi”ndeki istekliliğinin, komşuyu sevmenin ölçütü olarak kabul edilmesi ve bu yüzden insanın ilk önce kendini sevmesi gerektiği anlayışını, “öz-sevgi” adı altında ayrı bir sevgi çeşidi olarak ele alıp açıklamıştır (s.56-62).

¹⁰³ Nil Gün, *a.g.e.*, s. 272.

sevinç, çaresizlik, nefret, kıskançlık vb. bir senfoni orkestrasındaki enstrümanların hep birlikte oluşturdukları güzel bir melodi”ye benzetirler¹⁰⁴.

Sevginin bir başka boyutu, her şeyi Tanrı'nın bir yansıması olarak kabul edip, bu ilâhi güzelliklere sevgi duyulmasıdır. Bu sevgi anlayışının, tasavvuftaki “Tanrı sevgisi”nin temelini oluşturduğu söylenebilir¹⁰⁵.

Sevgi ile ilgili yaklaşımlar genel olarak bu şekildedir. Buradaki karmaşıklık ve farklılıklar, sınıflandırmada da mevcuttur. Genel olarak sınıflandırmalar sevginin niteliğine ya da nesnesine göre yapılmaktadır. Niteliğine göre “cinsel sevgi”, “romantik sevgi”, “aşkın sevgi¹⁰⁶”, “müspet sevgi”, “menfî sevgi”, “hakîkî sevgi”, “mecâzî sevgi¹⁰⁷”; nesnesine göre “Tanrı sevgisi”, “kardeş sevgisi”, “anaca sevgi”, “erotik sevgi”, “öz-sevgi¹⁰⁸”, “anne-baba sevgisi”, “çocuk sevgisi”, “eş sevgisi”, “mal sevgisi”, “dünya sevgisi¹⁰⁹” vb. sınıflandırmalar yapılmıştır.

Aslında sevgi çeşitlerini üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi insanla Tanrı arasındaki sevgiyi ifade eden, hem insanın Tanrı'ya hem de Tanrı'nın insana sevgisini kapsayan **ilâhî sevgi**dir. İkincisi insana özgü olan, hem nesnesinin hem de öznesinin insan olduğu; kendine sevgiden, anne-baba, çocuk, eş, sevgilerine kadar hepsinin dâhil edilebileceği **beşerî sevgi**dir. Üçüncüsü, insanın hayvan, bitki, eşya, meslek, hobileri vb.'ye duyduğu sevgiyi ifade için **diğer varlıklara duyulan sevgi** şeklinde gruplandırılabilir.

Sevgi ile ilgili yaklaşımlara ve sınıflandırmalara kısaca değinildikten sonra, çalışmamızın da esas amacına uygun olarak sevgi, bir his olarak ele alınıp duygu boyutuyla incelenecektir. Bu yönüyle sevgi, yukarıdaki sözlük anlamlarında da belirtildiği üzere, *insanı biri ya da bir şeye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur*.

Bu durumda sevginin ilk özelliği, canlı ya da cansız her hangi bir şeye karşı hissedilebileceğidir. İkinci özellik ise hissedilmeye başladığı anda fiziksel olarak

¹⁰⁴ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰⁵ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰⁶ Nevzat Tarhan, (2003), *a.g.e.*, s. 67.

¹⁰⁷ Ali Seyyar, (2003), *a.g.e.*, s. 353.

¹⁰⁸ Erichh Fromm, *Sevme Sanatı* eserinde bu tasnifi yapmakta olup, *anaca sevgiyi koşulsuz verilen sevgi* olarak nitelendirmektedir. Buna örnek olarak annenin çocuğuna ve Tanrının yarattıklarına olan sevgisini verir (s.49-50). Baba sevgisinin de anne sevgisinden farklı olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için: Erich Fromm, *a.g.e.*, s. 40-46.

¹⁰⁹ Mustafa Ekici, *Hristiyanlık'ta ve İslam'da Sevgi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 145-159.

ifade edilmeye gereksinim duyarak nesnesine yönelik *ilgiyi* ortaya çıkartmasıdır. Bu ilgi, Fromm'un sevginin aktif özellikleri içinde saydığı “bakım”a karşılık gelmektedir. Hatta Fromm, sevginin *sevdiğimiz şeyin yaşamına ve gelişimine yönelik aktif ilgi*¹¹⁰, olduğunu söyler. İlgi, sevginin nesnesinin canlı ve cansız oluşuna göre birçok farklı şekilde olabilmektedir. Fakat genel tabirle sevilen için yapılan olumlu her şeyin ilgi kapsamına girdiği söylenebilir. Bunun en güzel örneğini annenin çocuğuna olan ilgisinde görmek mümkündür. Fakat nesne cansız olduğunda ilgi, *özen* şeklinde olmaktadır.

Üçüncü özellik ise nesnesine *bağlılık* oluşturmasıdır. Sevmek fiili, tanımlarında da ifade edildiği üzere, “bağlılık duymak¹¹¹”, “gönülden bağlı olmak¹¹²” demektir. Bu bağlılık sevgide süreklilik anlamına geldiği gibi; onunla gönülden muhabbet bağı kurmak, yani onu gönlünde diğer türevlerinden ayrı bir yere koymaktır. Daha somut ifade edilecek olursa nesnenin özne için diğer nesnelere daha fazla önem arz etmesidir. Nesne cansız olduğunda da yine durum aynıdır.

Son özellik, sevginin *yönelten* bir duygu oluşudur. Bu yönelim öznenin nesneye doğru olup, bunu gerçekleştiren öznenin kendisi değil, hissedilen duygu, yani sevgidir. Sevginin bu yönüne St. Augustine de dikkat çekerek, sevginin, *sevilen şeye bir doğru bir çekilme*¹¹³ olduğunu ifade eder. Bu noktada öznenin bütün nesnelere içinde hangisine yöneleceğini tayin eden unsur ise *güzelliktir*. Fakat bu *güzellik öznel* bir *güzellik* olup, kişiden kişiye değişmektedir. Bu nedenle sevgi duyulan nesnelere bu denli çok ve farklıdır.

Yusuf u Zelîhâ hikâyesinde **sevginin** yer alışına bakıldığında, hikâyenin **sevgi** üstüne kurulduğu görülmektedir. Yakup'un, evladı Yusuf'a olan yoğun **sevgisi**, kardeşlerin **sevgi** kıskançlığı, Zelîhâ'nın Yusuf'u aşkla **sevmesi**, Tanrı'nın Yusuf'a **sevgisi** ve Yusuf'un herkesi kapsayan engin **sevgisi** hikâyeyi oluşturmaktadır.

Hikâyede ilk önce sevgi duygusunun yer alışı, özellikleriyle birlikte ele alınacak, daha sonra diğer duygularla ilişkisi ayrı başlıklar halinde incelenecektir. Ayrıca yukarıda yapılan sınıflandırma esas alınmakla birlikte, konumuzun beşerî hisler olması hasebiyle birinci ve üçüncü grup sevgi üzerinde çok fazla

¹¹⁰ Erich Fromm, (1999), a.g.e., s. 30.

¹¹¹ TDK *Türkçe Sözlük*, s. 1743.

¹¹² *Büyük Türkçe Sözlük*, Hayat Yay., s.1057.

¹¹³ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s. 14.

durulmayacak, daha ziyade hem öznesi hem de nesnesi insan olan “beşerî sevgi”den bahsedilecektir.

Hikâyede farklı tarzda olsa da bütün **sevgilerin** –Tanrı da dâhil- nesnesi konumunda Yusuf bulunmaktadır. Bütün **sevgiler**, hatta kardeşlerin **sevgisizliği** de Yusuf’a yöneliktir. Fakat bu yöneliş her zaman aynı derecede karşılık bulamamaktadır. Örneğin Allah ile Yusuf arasındaki ilâhî sevgide Yusuf, zindandan çıkmak için sâkîden yardım istemesi üzerine Allah, sitemini Cebrâil vasıtasıyla şu şekilde dile getirir:

Cebrâ’il eydür yâ Yûsuf geldüm sana

Soraram bir kaç soru eytgil bana

Ya ‘kûba kim sevdürdi eytgil bana

Kardaşlarından kim kurtardı eyt anı

Sıddîk kim eytdi anı sana

Yâ kuyudan kim çıkardı eyt bana

Ol Zelihâdan seni kim sakladı

Yâ Kutayfer seni kim bekledi

Ol genç oğlanı kimidi söyleden

Bu kamuyı kimidi sana iden (23a: 647-651)

Allah’ın siteminin yanında **sevgisinin** ifadesi olan bu beyitlerde, **sevginin** özelliklerini görmek mümkündür. Yusuf’u bunca beladan kurtarması, iyilikler yapması, onu siddîk sıfatıyla şerefliendirmesi ve beşerî bir özellik olsa da sitemde bulunması, Yusuf’un Allah tarafından önemsendiğinin, Allah indinde diğer insanlara nazaran daha farklı bir yerinin olduğunun göstergesidir. Bu ilgi ve önem, Allah’ın Yusuf’a olan **sevgisinden** kaynaklanmaktadır. Bu **sevgi**, hem ilâhî kaynaklı oluşu hem de gerçekleşen olayların mucize niteliğinde insan tarafından gerçekleştirilemeyecek eylemler olması nedeniyle **ilâhî bir sevgidir**.

Allah’ın insana olan **sevgisi**, Yusuf’ta görüldüğü gibi eylemler şeklinde tezahür etmektedir. Allah, en başta insanı yaratarak ve rızık vererek sevgisini göstermiştir. Hatta Allah’ın insanı bela ve musibetlerle imtihan ederek, sabrı

ölçüsünde ahiretteki derecesini arttırması da O'nun sevgisinin tezahürlerindedir¹¹⁴. Aynı zamanda insanlara doğru yolu göstermesi için peygamberler göndermesi de sevgisinin bir başka delilidir.

İnsanın Allah'a olan sevgisinde durum daha farklıdır. İlk başta insanın sevgiyi kalpte hissetmesi gerekmektedir. Ancak bu yeterli olmamakta; insan bunu hem dille söylemek hem de eylemlerle göstermek durumundadır. Bu sevginin eylemle gösterilmesinde, niteliği farklı olmakla birlikte beşerî sevgideki gibi O'nun için yapılan her şey, sevginin göstergesi olabilir. O'nu devamlı hatırlamak, kalbinden, aklından çıkarmamak, her zaman O'nunla beraber olmayı istemek, O'na bir an önce kavuşmayı dilemek, O'nun sevdiklerini sevmek, emirlerine itaat etmek vb. birçok farklı şekilde gösterilebilmektedir¹¹⁵.

Yusuf'u Zelîhâ hikâyesinde **ilâhî sevgi**, yukarıda sayılanlardan farklı şekilde, iki duyguyla ilişkili olarak yer almaktadır. Bunlar sabır ve ümittir. Sabır, yaşanan bela ve musibetlere isyan etmeyip, onlara tahammül göstererek sabır göstermek suretiyle Allah'a duyulan sevgiyi, eyleme dönüştürme şeklinde yer alırken; ümit, bu sabrın sonunda mutluluğa erişileceğine, Allah tarafından mükâfatlandırılacağına dair ümidi kesmeyerek sevgi göstermek şeklindedir. Bu meyanda **ilâhî sevgi**, Yakup'ta ve Yusuf'ta bulunmaktadır. Kurtlar tarafından parçalandığı söylenilerek kandırılan Yakup'un, aradan uzun zaman geçmesine ve hiçbir hayat emâresi bulunmamasına rağmen “*bir gün ola kim görem Yusuf yüzün* (42b: 1229)” diyerek yıllarca **ümidini** yitirmemesi; bununla birlikte Yusuf'un, başına gelen onca şeye hiçbir zaman isyan etmeyip sabır göstermesi, Allah'a duydukları sevginin birer göstergesidir.

Zelîhâ da hikâyenin sonunda ilâhî sevgiye nâil olmakla birlikte, onun yaşadığı süreç, **beşerî sevgiden** “bilme ve anlama yoluyla¹¹⁶” **ilâhî sevgiye** geçiş şeklinde olmuştur. Puta tapan Zelîhâ, kendi Tanrı'sının yetersizliğini görmüş, Yusuf vesilesiyle **ilâhî sevgiye** mazhar olmuştur.

Sevgi yönünden -özellikle beşerî sevgi anlamıyla- Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi, diğer geleneksel hikâyelerden farklı özellikler arz etmektedir. Geleneksel hikâyelerin çoğunda erkeğin kadına olan aşkı anlatılırken -aşk da bir anlamda

¹¹⁴ Mustafa Ekici, a.g.e.,s. 126.

¹¹⁵ Mustafa Ekici, a.g.e., s. 131- 141.

¹¹⁶ Mustafa Ekici, a.g.e.,s. 131. Gazali'nin *İhyâ-u Ulûmi'd-din* eserinden yapılan alıntıda, Allah'ı sevmenin ancak bilme ve anlama yoluyla gerçekleşeceği ifade edilmektedir.

sevgidir; hatta yoğun sevgi halidir denilebilir ve sevginin tüm özelliklerini taşımaktadır- bu hikâyede kadının erkeğe olan aşkı anlatılmaktadır. Ayrıca olaylar genellikle aile fertleri arasında geçmesine rağmen annenin evladına olan sevgisi -bir ara hikâye dışında- hikâyede yer almamakta; buna karşın ağırlıklı olarak babanın evlat sevgisi konu edilmektedir.

Yakup'un Yusuf'a olan sevgisi, **beşerî sevgi** türlerinden **evlat sevgisidir**. Fromm'a göre babanın evladına olan sevgisi, anneninkinden farklı özellikler arz etmektedir. En önemli fark, annenin sevgisinin *koşulsuz* iken, babaninki *koşullu* ya da *şartlı* sevgidir. Anne, çocuğunu belli bir koşulu yerine getirdiği ya da belli bir beklentiyi gerçekleştirdiği için değil; sadece kendi çocuğu olduğu için sever. Anne, sevgi duyarken, "Hiçbir hata, hiçbir suç, seni sevmeme, yaşamın ve mutluluğun için taşıdığım dileklere engel değildir" bilincindedir. Fakat babanın çocuğuyla olan ilişkisi, babanın temsil ettiği anlam ve üstlendiği görev itibarıyla daha farklıdır. Baba, güven, iktidar ve disiplini temsil etmekte ve hayatın zorlu şartlarına çocuğu hazırlama görevini üstlenmektedir. Bunu yaparken kendisine itaat ettiği ve beklentilerine cevap verdiği ölçüde, çocuğunu çok sever¹¹⁷. Babanın sevgisindeki koşulluluk, kendisine itaat edilmediği, hata yapıldığı ya da beklentilerine karşılık verilmediği durumlarda daha belirgindir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu koşulluluk, koşullar yerine getirilmediği takdirde kesinlikle sevgi duymama, sevgisizlik şeklinde tezâhür etmemektedir.

Babanın en büyük beklentilerinden biri çocuğunun, gurur duyacağı bir birey ve iyi bir varis olmasıdır. Baba, sevgisinin büyük çoğunluğunu bu beklentisini gerçekleştiren, vâris olarak en uygun gördüğü çocuğuna yöneltir¹¹⁸. Yusuf'u Zelihâ'da Yakup'un on bir çocuğu bulunmakta ve Yakup, sevgisinin büyük çoğunluğunu Yusuf'a yöneltmektedir. Bunun en önemli sebebi, onu kendisine varis olarak görmesidir. Fakat bu aşamada, Fromm'un ifade ettiği gibi koşulları yerine getirmedikleri için diğer çocuklarını sevmeme gibi bir durum söz konusu değildir.

Yakup'un Yusuf'a olan sevgisinde, sevginin ilk özelliği olan ilgi, fazlasıyla bulunmaktadır. Bunun ilk göstergesi Yusuf'un rüyasından bahsetmesinden sonra onun için kaygılanmasıdır:

¹¹⁷ Erich Fromm, (1999), a.g.e., s. 42-44.

¹¹⁸ Erich Fromm, (1999), a.g.e., s.43.

*Döndi Ya 'kûb söyledi eytdi canum
Sakla düşün sözümü işit benüm*

*Olmaya kim söyleyesin dahıya
Sakla düşüni sana kahıya (2a: 25-26)*

Yakup'un Yusuf'u, rüyasından kimseye bahsetmemesi konusunda uyarması, ona zarar gelebileceğinden duyduğu kaygı sebebiyledir. Bu kaygıyı hissetmesindeki sebep ise hissettiği sevgidir. Yine, kardeşleriyle kıra göndermeden onu öpüp koklaması, ilgisinin bir başka eyleme dönüşmüş halidir:

*Yusuf'un başını yur öper kocar
Gözlerini sürmeler mâverd saçar*

*Kuşak bağlar Yûsufun berk biline
Viridi elin kardaşların eline (3a: 53-54)*

Yakup, Yusuf'a olan ilgisini o kadar çok abartır ki ona daha çok süt kalması için cariyesinin oğlunu satar:

*Ya 'kûb satdı ol karavaş oğlanın
Südini Yûsuf eme diyü anın (46a: 1340)*

Yakup için sevgisinin gereği olan bu davranış, cariye açısından bencilce ve merhametsizce bir tutum; hatta başkasının kendi evladına sevgi göstermesini engelleyecek derecede zalimcedir. Yakup'un gösterdiği bu fazla ilgi, aynı zamanda diğer çocuklarının **sevgi kıskançlığı** duymasına neden olmaktadır. Babalarının sevgiyi dağıtmada bu şekilde adaletsiz davranması, kardeşlerinin Yusuf'a sevgi duymamasına, hatta ondan nefret etmesine sebep olmaktadır:

...

Anı severdi atamız yigleyü (34a: 974)

*Bir sebebden yigrelendük bize inan
Söyleridi atasında düşün yalan (34a: 979)*

Yakup, Yusuf'tan ayrıldıktan sonra ona devamlı hasret duymakta, ismini dilinden düşürmemekte ve ona tekrar kavuşacağına dair ümidini hiç yitirmemektedir:

*Dilümden gitmez oldu Yûsuf adun
Bagrumı yandurdu dir senin odun (42a: 1224)*

*Ümîdün kes Yûsufdan hiç anmagıl
Özüni öğütlegil aglamagıl*

*Yâ 'kûb eydür ümîdümi kesmezem
Hâlikuma yalvaruram dinmezem*

*Bir gün ola kim görem Yûsuf yüzün
Hem işedem söyleye tatlu sözün (42a: 1227- 42b: 1229)*

Bu beyitlerde sevginin bir diğer özelliği, bağlılığı görmek mümkündür. Yakup'un Yusuf'u unutmaması, ona hasret duyması –hatta bu yüzden üzülmesi- ümidini kesmemesi bağlılığının, dolayısıyla sevgisinin göstergesidir. Bağlılığın aynı zamanda özne için nesnenin, diğer türevlerinden farklı bir yere sahip olması gerektiğine yukarıda değinilmişti. Yakup'un Yusuf'u diğer çocuklarından ayrı tutarak ona daha fazla sevgi göstermesi ve önem vermesi, bu şekildeki bağlılığın da var olduğunu göstermektedir.

Sevginin son özelliği, ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten bir duygu oluşuydu. Bu yönelimin nesnesini belirleyen unsur ise güzellikti. Yakup'un ve diğer sevgi duyan herkesin sevgisinin Yusuf'a yönelmesindeki temel neden, Yusuf'un sahip olduğu olağanüstü güzelliğidir. En başta Zelihâ'nın, onun yanında Yusuf'un Mısır'a giderken uğradığı şehirdeki halkların ve Mısır halkının Yusuf'a sevgi duymasındaki en büyük etken, budur. Hatta Beynan şehrinin kâfir halkı, Yusuf'un güzelliğinden etkilenip Yusuf'un Tanrı'sına iman ederler:

*Kamu îmân getirüp oldu arı
Begendiler ol Yûsuf peygambarı (10a: 264)*

Babanın çocuğuna duyduğu evlat sevgisini Yakup'un dışında Zelihâ'nın babasında da görmek mümkündür. Zelihâ, Yusuf'u düşünde görüp âşık olduğunu babasına anlattıktan sonra, kızının mutluluğunu isteyen baba, hemen vermeye razı olur:

Atası eydür kandalığın bil anun

Seni virem avuna cânun (12b: 334)

Nitekim Yusuf, Mısır'da olduğunu söylediğinde, babası hemen haberciler gönderip Mısır sultanına kızının durumunu anlatır. Zelihâ'da da, Yusuf'ta olduğu gibi -hatta kız evlat söz konusu olmasına rağmen- anne yerine babanın ön planda olması dikkat çekmektedir.

Yusuf'a sevgi duyanlardan bir diğeri Zelihâ'dır. Fakat onun sevgisi aşk boyutunda olduğu için, aşk duygusu içinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Zelihâ'nın eşi Kutayfer de, Yusuf'u sevenler arasındadır. Eşinin isteği üzerine bütün hazine karşılığında onu satın alan Kutayfer, Yusuf'un güzelliğine hayran kalır. O andan itibaren sevgi duymaya başlayan Kutayfer, ona özel bir ihtimam gösterir:

Kutlu kuldur bu oğlan gey anlagıl

Benden dahi yig bunı ağırlagıl

Turu gelür Yûsufi öper kocar

Üç yüz altmış tonı ana biçer

Kıymeti taşlar takar her bir tona

Degme bir taşı anun bin altuna (15a: 419- 15b: 421)

Onu bu şekilde öpüp koklaması ve ilgilenmesi sevgisinin; kendisinden daha ön plana geçirmesi sevgisinin derecesinin göstergesidir. Güzelliğine hayranlıkla başlayan bu sevginin, ileriki aşamalarda bilgisine hayranlık şeklinde devam ettiğini; hatta hayranlık ve güven ağırlıklı bir sevgiye dönüştüğü söylenebilir. Yusuf'un da bu sevgiye, Zelihâ'nın kendisinden murat almak istemesi üzerine buna mukabele etmemesi olayında olduğu gibi, vefa ile cevap verdiği görülmektedir.

Yusuf, bütün bu sevgilere -Yakup'un, Zelihâ'nın, Kutayfer'in ve halktan kişilerin hepsine- farklı oranlarda da olsa yine sevgi ile karşılık verir. Hatta kardeşlerinin nefretine dahi, sevgi ile mukabele eder. Kardeşlerinin kendisine yaptığı kötülüklerin ve zulmün hesabını sorabilecek bir güce sahip olmasına rağmen bu şekilde davranması, sevgisi sebebiyledir. Yusuf'un kardeşleri arasında, özellikle aynı anneden olma kardeşi Bünyamin'e diğer kardeşlerinden daha fazla sevgi duyduğu söylenebilir. Bunu, ona olan ilgisi ve bağlılığıyla gösterir. Kardeşlerini sarayına

davet ettiğinde, onu kendi yanına oturtur. Ayrıca onu hile ile yanında alıkoyar. Ayrı kaldıkları dönemde en çok onu özler. Bünyamin’de de bu sevgisinin ve hasretin karşılığı fazlasıyla bulunmaktadır. Yusuf’un sarayında gezerken onun resmini gördüğünde ve kardeşinin yaşadığını öğrendiğinde bunu şu cümlelerle dile getirir:

Bir toyınca bakayım aghlayayım

Hasret odıyla cânım daglayayım

Hasret odı yandurdu içüm taşum

Ol sebebden eksilmez akar yaşum (37b:1085-1086)

Söyler eydür kanı ol gözüm nûrı

Ölmişidüm uşbu gün oldum diri

Tiz beni kavuşdur ana görem yüzin

Ya kandadurdir bana eytgil sözün (38a: 1104-1105)

Yusuf, Bünyamin’le hasret giderdikten hemen sonra, babasının durumunu sorar:

Yûsuf eydür nitedür babam hali

Nice oldu ol benden ayrılalı (38b: 1112)

Yusuf, babasına olan sevgisini bir başka yerde, kardeşlerinin babalarından getirdikleri mektubu öperek gösterir:

Yusuf aldı öpdü urdı gözine

Döndi söyledi bularun yüzine

Bildünüz mi neden öpdüm ben bu biti

Severem didi atanuzı ben katı (43b: 1264-1265)

Yusuf’a olan hasretinin verdiği üzüntüden ağlaya ağlaya gözleri görmez olan Yakup’a, Yusuf gömleğini göndererek gözlerinin açılmasını sağlar:

Yûsuf êydür imdi ne itmek gerek

Gönlegümi atama iltmek gerek

İletün anı atama kim sevine

Aglamakdan ol bolay ki avına (45b: 1324- 1325)

Tüm ailesine olan sevgisini Yusuf, hepsini Mısır'a yerleşmek üzere davet ederek bir kez daha gösterir. Yusuf'un annesine olan sevgisinden üç beyitlik küçük bir bölümün dışında bahsedilmemektedir. O da onu kuyudan çıkararak kabile ile Mısır'a giderken annesinin kabri başında ağladığı bölümdür:

Deveye bindürdiler aldı gider

Anası kabrin uğrar gör nider

Çünkü Yûsuf anası kabrin görür

Kendözin şol dem deveden indürür

Bir zaman aglar (u) ol kabri kocar

Gönlindeki sırrını söyler açar (9a: 235- 237)

Annenin evladına olan sevgisi, Yakup'un cariyesinde görülmektedir. Yusuf'a fazla süt kalması için sahibinin, oğlunu satmasından sonra evladından yıllarca ayrı kalan anne, hasret, üzüntü ve ümitle bekler. Sevgisi eksilemeden; aksine artarak devam eden anne yıllar sonra evladına kavuştuğunda sevinçten düşüp bayılır:

Beşîr oldur benem oglun didüğün

Benem âhir ol hikâyet itdüğün

Bunu işidür düşer şol dem yire

Güci yitmez kim tura 'aklın dire

Bir zaman yatur örü turur girü

Yine düşer (ü) ogul dir çağırur (47a: 1373- 1375)

Görüldüğü üzere bütün sevgi ve sevgisizliğin nesnesi konumunda olan Yusuf, herkesi kucaklayıcı, içinde merhamet, güven ve sadakat dolu bir sevgi ile karşılık vermektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, sevginin birçok duygu ile ilişkisi bulunmaktadır. Yukarıda sevgi ile açıklamalarda da değinildiği üzere sevginin içinde birçok duygu bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada, hikayedeki olaylar baz alınarak suretiyle, sevginin diğer duygularla ilişkisi izah edilmeye çalışılacaktır.

20.1. Sevgi Bencillik İlişkisi

Seven ile sevilen arasındaki ilişkide bencillik sevginin zıddı bir duygu olarak yer alır. Seven tamamen kendisini sevdiğine adar. Onu mutlu edebilmek, ondan sevgisine çok küçük bile olsa karşılık görebilmek adına her şeyi yapar. Böyle bir durumda bencillik söz konusu bile olamaz. Hikâyede Zelihâ'nın Yusuf için yaptıkları bunun bir örneğidir.

Sevgide bencillik, seven ile sevgilinin dışında üçüncü şahıs söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Sevginin yoğun olduğu durumlarda sevgiliyi kimseyle paylaşmama durumunda kıskançlıkla birlikte ya da üçüncü şahısları hiç düşünmeme olarak ihmal şeklinde karşılaşılmaktadır. İlkini örneği hikâyede bulunmamakla birlikte, ikinci duruma örnek olarak Yakup'un Yusuf'a olan yoğun sevgisi sebebiyle cariyesinin oğlunu satması ve diğer çocuklarını ihmal etmesi verilebilir.

20.2. Sevgi Hasret İlişkisi

Hasret duygusunun temelinde, sevgi bulunmaktadır. Hasret duyulan, bir kişi olduğunda bu durum daha açıktır. Olmadığında da hasret, ister geçmişle ister gelecekle ilgili olsun içerisinde sevgi bulunmayan bir şeye duyulması mümkün değildir. Güzel hatıralara içinde sevgi olduğu için hasret duyulur; hayallerin içinde sevgi olduğu için hasreti çekilir.

Hasretin nesnesi her ne olursa olsun, sevilmeyen bir şey olması düşünülemez. Hasret, sevilenden ayrı kaldığında ona duyulan kavuşma isteğidir. Sevenle sevilen arasındaki seveni sevilene çeken bağa, arzuya hasret denilebilir. Hasret anında acı çekilse de, bu acıya katlanılmasını sağlayan en önemli etken sevgidir. Hikâyede sevginin temsilcisi olan Yakup, Zelihâ ve Yusuf aynı zamanda hasret duygusunu en yoğun şekilde yaşayan şahıslardır. Yakup, yıllarca ayrı kalıp hasretini çektiği evladı Yusuf'a, sevgisi sebebiyle hasret duymakta ve yine bu acıya sevgisi sayesinde katlanmaktadır. Zelihâ da âşık olup sevdiği Yusuf'tan ayrı kalmaya, hasret çekmeye dayanamamakta, bunu babasına şu cümlelerle dile getirmektedir:

Zelihâ eydür düşde gördüm bir sûret

Gerek öldür beni gerek oda at (12b:332)

*İmdi yandum bu ilden o il irak
Hasretinden ölürem eyle yarak (13a: 347)*

20.3. Sevgi Nefret İlişkisi

Nefreti, sevgisizlik olarak da tanımlamak mümkündür. Nefretin olduğu yerde sevginin, sevginin olduğu durumda da nefretin bulunması olanaksızdır. Birbirinin zıddı duygular olmasa da birbirini yok eden duygulardır. O nedenle birbirlerine dönüşme ihtimali yüksek duygulardır. Nitekim Zelihâ, Yusuf'u çok sevmesine rağmen aşkına karşılık bulamayınca, nefret etmeye başlar. Bu nefretinin etkisiyle onu zindana attırır. Kardeşleri de Yusuf'u sevmelerine rağmen babalarının ona fazla sevgi göstermesi nedeniyle sevgi kıskançlığına kapılarak kardeşlerini öldürtecek derecede fazla nefret duymaya başlarlar.

20.4. Sevgi Ümit İlişkisi

Hikâyeye bakıldığında ümidin sevgi ile ilişkisi, duygunun ortaya çıkışı ve devam etmesi aşmasında etkin rol oynaması itibariyle ortaya çıktığı görülmektedir. Başa gelen musibetler, ortaya çıkan ayrılıklar esnasında ümidin ortaya çıkmasında, ve idame ettirilmesinde en başta Allah sevgisi, bunun yanında, özellikle ayrılıklar sürecinde ümidin devam etmesinde, kişiye olan sevginin rolü mühimdir. Bu anlamda ilkinde örnek olarak Yakup ve Yusuf verilebilir. Yaşadıkları tüm musibetlere rağmen ümitlerini yitirmemelerinde Allah'a duydukları sevginin büyük etkisi vardır. İkinci duruma en güzel örnek de Zelihâdır. Onun Yusuf' kavuşana dek yaşadığı hayal kırıklıkları, sıkıntılar esnasında ümidini yitirmemesi, Yusuf'a duyduğu büyük sevgi sebebiyledir.

20.5. Sevgi Üzüntü İlişkisi:

Sevgi ile üzüntünün iki durumda ilişkisi bulunmaktadır. İlki, sevgi duyan ile üzüntü duyan şahısların aynı kişiler ya da sevginin nesnesi ile üzüntünün müsebbibinin nesnesinin ortak olmasıdır. Yani sevgi duyulan canlı ya da cansız nesne ile üzüntü duyulmasına sebep olan durumun nesnesinin aynı şey ya da kişi olmasıdır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki böyle bir durumda sevginin üzüntü ile birlikte hissedilmesinden ziyade, üzüntüyü arttırıcı bir etkisi vardır.

Hikâyede Yakup, çok **sevdiği** evladı Yusuf'u, çocuklarının kurda kaptırmasından sonra çok üzülür. Burada **üzülen** de **seven** de Yakup'tur. Aynı zamanda **sevgisinin** nesnesi olan Yusuf ile üzülmeye sebep olan, çocuklarının Yusuf'u kurda kaptırmaları, olayındaki nesne aynı kişidir. Ayrıca Yakup'un Yusuf için bu denli çok üzülmeye, yoğun **sevgisi** nedeniyledir.

İkinci durum, sevgi duyanın sevgisine karşılık bulamamasıdır. Bu durumda üzüntü ortaya çıkmaktadır. Bunun örneğini Zelîhâ, Yusuf'a olan sevgisinde yaşamıştır. Yusuf'u sarayına kapatıp sevgisine karşılık vermesini istediğinde, reddedilince ilk önce büyük bir üzüntü duyar:

Tevbe kılar Yûsuf anda sabr ider

Zelîhâ görür anı feryâd ider

Ud gider Zelîhâdan açar başın

Yûsufa karşı akıdur göz yaşın (18b: 523- 19a:524)

“Karşılık görmeyen sevgi, insanın içine öfke ve nefret tohumları eker¹¹⁹”. Nitekim Zelîhâ da o kadar yalvarmasına, hatta zorlamasına karşın yine de karşılık bulamayınca öfkelenerek onu zindana attırır. Kardeşlerinde ise bunun nefret örneğini görmek mümkündür. Babalarına olan sevgilerine istedikleri ölçüde karşılık göremeyince bunun müsebbibi olarak gördükleri kardeşleri Yusuf'a nefret duymaktadırlar.

20.6. Sevgi Duygusunun İşlenişi

Yusuf u Zelîhâ hikâyesinin sevgi üstüne kurulduğu söylenebilir. Yakup'un, evladı Yusuf'a olan yoğun sevgisi, kardeşlerin sevgi kıskançlığı, Zelîhâ'nın Yusuf'u aşkla sevmesi, Tanrı'nın Yusuf'a sevgisi ve Yusuf'un herkesi kapsayan engin sevgisi hikâyeyi oluşturmaktadır. Bu nedenle sevgi, hikaye içinde temel duygulardan biridir.

Duygu zemini noktasında, hikayenin ana şahıslarının sevginin zaten var olduğu aile bireyleri ve sevgili olması, zeminin kendiliğinden oluşmasını sağlamıştır. Şahısların bu şekilde aralarında sevgi bağı olan kişiler olması, hikâyenin sevgi ile sevgisizlik gerilimi üzerine kurulacağının bir işaretidir. Bu şekildeki bir zeminde olayları başlatan, şahıslar arasındaki sevgi dengesinin bozulmasıdır. Yakup'un

¹¹⁹ Nevzat Tarhan, (2003), a.g.e., s.74.

Yusuf'a olan yoğun sevgisi, aile içindeki sevgi dengesini bozmuş ve olayları başlatmıştır. Hikâye boyunca devam eden bu durumun aynı zamanda olayların devamında da etkili olduğu söylenebilir.

Zelihâ'nın Yusuf'a yoğun sevgisi ise, Zelihâ'nın kendi sevgi dengesini bozmuş, bu nedenle olayların akışını farklı bir yönde ilerletmiştir. Yusuf'un, kardeşleriyle Zelihâ'ya kadar ve Zelihâ'dan sonra zindandan kurtulmasına kadar geçen süreçler, iki durumu gözler önüne sermektedir. İlk durum, nefretin insana neler yaptırabileceğidir. Bu süreçte, kardeşlerinin sevgisizliğinin/nefretinin sonucu öldürmeye kadar giden Yusuf'un durumu anlatılır. İkinci durum ise yoğun sevginin, yani aşkın insana neler yaptırabileceğidir. Bu süreçte de Zelihâ'nın aşkın sevgisi karşısında Yusuf'un zindana atılmasına kadar varan yaşadığı sıkıntılardan bahsedilir. Dikkat çeken nokta ise, nefret edilmesi ve aşık olunması halinde, biri olumlu biri olumsuz olmasına rağmen her iki durumda da duyguların nesnesi olan kişinin benzer şeyler yaşamasıdır.

Sevgi dengesinin bozulmasına sebep olan Yusuf, aynı zamanda bozulan bu dengeyi düzeltme görevini de üstlenir. Bunu, herkesin sevgisine dengeli bir biçimde karşılık vererek ve sevgisizliğe de sevgi ile mukabele etmek suretiyle yapar.

Sevginin duygu ânı, diğer duygulardan farklıdır. Birçok duyguda insan, hissettiği duyguyu reaksiyona dönüştürebilmekte ya da bu durum dışarıdan gözlemlenebilmektedir. Fakat sevginin duygu anının bu şekilde bir göstergesi veya gösterimi yoktur. Bu yüzden yukarıda da bahsettiğimiz üzere, eylemle ifade edilmeye ihtiyaç duyar. Hikâyede bu eylemler, Yakup'ta olduğu gibi üzüme, bekleme, sabretme; Allah'ın sevgisinde yardım etme, kurtarma; Zelihâ'da ise malını mülkünü feda etme, gururunu, şerefini hiçe sayma; Yusuf'ta da sabretme, güvenme, ümidini kesmeme vb. şekillerde olmaktadır.

Duygu tesiri noktasında ise hem hikâyenin temel duygusu hem de gerçekte de bütün duygularla ilişkisi olması bakımından hemen tüm duygulara doğrudan ya da dolaylı tesiri bulunmaktadır. Başta aşkın, hasretin, kıskançlığın, nefretin, merhametin ve şefkatin temelinde sevgi bulunduğu için bu duygulara doğrudan tesir etmektedir. Güven, hayal kırıklığı, hüznün, korku, merak, mutluluk ve ümit gibi duygulara da dolaylı yoldan tesir etmektedir. Bu denli tesir alanı geniş ve etkili olan sevginin hikâye için büyük bir önemi hâizdir.

21. Şaşkınlık, Hayret:

Umulmadık, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir durum karşısında aklın kontrolünün bir an yitirilip düşüncelerin dağınık, karışık bir hal almasıdır¹²⁰. Hem müsebbibi hem de sonuçlarının dışarıdan kolay fark edilmesi açısından dışa dönük bir duygudur.

Hikâyeye bakıldığında şaşkınlık duygusunun bütün özelliklerini görmek mümkündür. Beklenmedik bir olay karşısında yaşandığına birçok örnek verilebilir. Yusuf'un rüyasıyla ilgili herkes **şaşkınlık** duymaktadır. Yusuf gördüğü rüyayı babasına anlatırken rüyasıyla ilgili **şaşkınlığını** bir '*acab düş görürem işit nice* (2a:22) diyerek dile getirir. Dünye Hatun kardeşlerine Yusuf'un rüyasından ilk bahsettiğinde kardeşleri '*acablaşur tanlaşurlar* (2b:32). Onların da bir **şaşkınlık** içinde olduğu görülmektedir.

Bâzîrgânın köleleri Mâmîl ve Beşîr, kuyuya saldıkları urganın ucunda Yusuf'u gördüklerinde "*hêzê gulâm*" ifadesi ile yaşadığı **şaşkınlıklar**ını gösterirler. **Şaşkınlıkları** sadece kuyudan bir insanın çıkmasına değildir. Çıkan insanın güzelliğine de aynı derecede **şaşırlar**. *Bir oğlan-dur kim yüzi bedr-i tamâm* (8a:199).

Beklenmedik bir olay karşısında yaşanan **şaşkınlığın** en güzel örneklerinden bir tanesi, Zelîhâ'nın Yusuf'a kavuşabilmek ve onunla evlenebilmek ümidiyle gittiği Mısır'da, onun yerine Potifar'la karşılaşmasıdır. O anda **şaşkınlıktan** bayılır (13b:361). Bir diğer güzel örneği de Yusuf'un, kardeşlerinin onu bezîrgâna satarken Yusuf için "yalancıdır, hırsızdır, kaçaktır" diye yazdıkları notu onlara gösterdiği andır:

Aldılar ol bitigi sunıştdılar

Birbirine kamusu bakışdılar (44a:1274)

Yusuf kimliğini açıklamadan önce, Mısır azizi olarak kardeşlerinin Yusuf'a bütün yaptıklarını söyler. Bu durum karşısında da kardeşleri **şaşırlar**. Yusuf kimliğini açıklayıp azizin Yusuf olduğunu öğrendiklerinde **şaşkınlıkları** daha da artar.

¹²⁰ TDK sözlük, s.1852-1853.

Şaşkınlık duygusunun hikâyede olağanüstü olay ve durumlar karşısında yaşandığı görülmektedir. Yusuf'un güzelliğini görenler **şaşkınlıklarını**, “bu bir insan olamaz; ancak melektir” diyerek (21a:592) ya da onu yaratanın kim olduğunu sormak suretiyle (10a:259) ifade etmişlerdir. Bu olağanüstü durumun yanında **şaşkınlık** yaratan olağan üstü olay olarak Yusuf'un gösterdiği kerametler: Putların onu görünce kırılıp yere düşmesi (10:b284), putların konuşması (11a:285; 16a:436), bebek yaştaki çocuğun konuşup Yusuf için şahitlik yapması (20a:559-561) örnek verilebilir.

Şaşkınlığın bir diğer özelliği, aklın kontrolünün kısa süreli gidip düşüncelerin karışık bir hal almasıdır. Bu duruma örnek Mısırlı kadınların Yusuf'u gördüklerinde akıllarının başlarından gitmeleri ve ellerini kesmeleri verilebilir:

Ol hatunlar çünkü gördiler yüzün

'Akli gidüp unuttular kendözin (21a:587)

Kadınlar Yusuf'un güzelliği karşısında o derece **şaşkındırlar** ve kendilerinden geçmişlerdir ki ellerini kesmelerinin acısını hissetmemişlerdir.

21.1. Şaşkınlık Duygusunun İşlenişi

Gerçek hayatta onca imkâna rağmen insanı şaşırtmak zordur. Kurgusal metinlerde ise yalnız okutma yoluyla bunu yapmak çok daha emek isteyen bir iştir. Bunun için iyi kurgulanmış bir metinle beraber, ilk önce okuyucuyu metnin içine çekmek gerekir. Duygunun ortaya çıkması için gerekli “beklenmedik an” gerçek hayatta gözlemlenirken, metinde anlatıcı tarafından oluşturulmak zorundadır. Eğer metin olay örgüsüne dayanıyorsa bu biraz daha kolaydır. Kahramanının “beklenmedik an”ını oluşturmakla bu duyguyu kahramanına yaşatabilir. Fakat okuyucunun aynı duyguyu hissetmesi yine bu kurgunun ustalığına bağlıdır.

Olay örgüsüne dayanmayan metinlerde bu duyguyu uyandırmak özgün olmaya, orijinal olmaya bağlıdır. Bu da okuyucunun hayal dünyasında daha önce ifade edilmemiş noktaları bulup çıkarmakla mümkündür.

Yusuf u Zelîhâ hikâyesinde şaşkınlık duygusunun tüm özellikleriyle ve birçok örnekle yer aldığı görülmektedir. Fakat kimi örnekler inanç boyutunda olduğu için gerçeğe aykırı gibi durmaktadır. Yazıldığı dönem, hitap ettiği kesim ve yazılış amacı düşünüldüğünde bu durum olağandır. Bununla beraber Yusuf'un kuyudan çıkarıldığındaki kölelerin şaşkınlığı ve Zelîhâ'nın Mısır'a gittiğinde Yusuf yerine Potifar'la karşılaşmasındaki şaşkınlığı, hem duygunun hazırlanışı hem de "beklenmedik an"ın uygulanması açısından şaşkınlık duygusunun işlenişinde başarılı örnekler olduğu söylenebilir. Hikâye içindeki asıl önemi ise Yusuf'un güzelliğini ön plana çıkaran bir duygu olmasıdır.

22. Ümit/ Umut Duygusu:

Ümit, sözlükte¹²¹ *arzu edilen, olması istenen, bir şeyin gerçekleşebileceği ihtimalinin verdiği rahatlatıcı, ferahlatıcı duygu; olması istenen bir şeye duyulan beklenti, umut* şeklinde tanımlanmaktadır. Birçok kaynakta ümitle ilgili –sadece geleceğe dönük bir duygu olarak algılanmasından kaynaklı- buna benzer tanımlar yapılmaktadır. Fakat bu tanımlarda eksik bazı noktalar bulunmaktadır. İlki, duygunun "şu ân"la ilişkisidir. Her ne kadar bir yönüyle geleceğe dönük bir duygu olsa da hissediliş olarak ânla ilgilidir ve tesiri, hissedildiği ânnda ortaya çıkar. Bu tesir ümitli olma halinde, kendine güvenin, azmin, sabrın, mutluluğun artması ya da acının, üzüntünün azalması şeklinde olabilir. Karşıtı olan ümitsizlik düşünüldüğünde bu durum daha açıkça görülecektir. Yaşama isteği de dâhil, yukarıdaki duyguların hepsi yok olur.

Ümidin gelecekle ilişkisi, sadece duygunun kaynağı noktasındadır. Gelecekteki bir durumun olumlu sonuçlanma *ihtimali*, duyguyu ortaya çıkartır. Biraz daha derinlemesine bakıldığında asıl amaç ve kaynak, istek ya da beklentinin gerçekleşmesi halinde elde edilecek *mutluluktur*. Umudun gerçekleşmesi yolunda bazen beklemek, bazen hasret çekmek gerekebilir. Hatta bazen de öfkelenilebilir.

¹²¹ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 3267. Umut da aynı anlama gelmekte, birbirlerinin açıklanmalarında kullanılmaktadırlar. Umut: *Bir şeyin gerçekleşme ihtimalinin verdiği ferahlatıcı duygu, ummaktan doğan ferahlık, ümit.*

Bütün bunlara katlanma gücünü veren, ümidin sonunda yaşanılacağı düşünülen mutluluktur. Doseph, ümidin, *saadetten alınmış bir borç* olduğunu söyler¹²².

İkinci husus ise kaygı veya korku ile olan ilişkisi noktasındadır. Zaten kaygıyı oluşturan korku ve ümit duygularıdır. Kaygının içerisinde devamlı birlikte bulunurlar ve hiçbir şekilde birbirlerini sıfırlamazlar. Aksi halde ayrı birer duygu haline gelirler. Ayrıca bunlar arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Biri arttığında diğeri azalır. Güçlü bir ümit duygusu korkuyu, dolayısıyla kaygıyı, tamamen ortadan kaldırmasa da büyük oranda azaltır.

İnsan yaşamı boyunca, gelecek söz konusu olduğunda, bu iki duygu arasında yaşar. Bununla ilgili ünlü filozof Heidegger, *insan korku ile ümit arasında kaygısal bir varlıktır* der¹²³. İslam dünya görüşünde müminin Allah ve öbür dünya karşısındaki konumunu tanımlayan, “*beyne ’l-havfi ve ’r-recâ*” (korku ve ümit arası) anlayışı bulunmaktadır¹²⁴. Kul, her zaman cehennem korkusu ile cennet ümidi arasında yaşmalıdır. Bir kişi cehenneme gidecek denilse, o kişinin kendisi olabileceğini; bir kişi cennete girecek denilse yine o kişinin kendisi olabileceğini düşünmelidir.

Ümit, kişinin yaşamla savaşında en büyük güç kaynağıdır. Hayat çarklarını döndüren, insanı yarınlar hazırlayan, her şeye rağmen azminin kırılmasına engel olan bir duygudur. Özellikle sıkıntı ve musibetlerle mücadele hususunda büyük bir güçtür¹²⁵. Aynı zamanda emeline ulaşma yolunda büyük bir enerji kaynağıdır. Bu noktada ümit duygusunun iki durumda ortaya çıktığı söylenebilir. İlki, içinde bulunulan durum kötü olduğunda, kurtulup felaha ermek için; diğeri, sahip olunmayan bir şeyi elde etmek içindir. Aslında ilk durumda da yitirilmiş, o an sahip olunmayan bir huzur, mutluluk ve ona sahip olma isteği, arzusu söz konusudur.

Bilgiyle ümit arasında bir ilişki bulunmaktadır. İçinde bulunulan sıkıntıdan nasıl kurtulunacağı ya da emeline nasıl ulaşılabileceği bilindikten sonra, daha kolay bir

¹²² Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s. 431.

¹²³ M.Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s. 44.

¹²⁴ Nurullah Çetin, *Yeni Türk Şairinin “Yusuf ile Züleyha Hikayesi” Duyarlılığı*, Hece Yay., Ank. 2004, s.74.

¹²⁵ Ali Seyyar, (2004), a.g.e., s.816.

şekilde kaygılar ümide dönüştürülebilir. Yani insan başlangıçta kaygıyla ya da korkuyla ümit arasında bir yerdeyken, bilgi edindikçe ibre ümide doğru kayabilir¹²⁶.

Yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurularak ümidin tanımı yapılacak olursa ümit, sahip olunmayan bir şeye arzu ve istek duyulduğunda ortaya çıkan, hissedildiği anda kendine güveni, azmi arttıran ya da acıyı hafifleten ve geleceğe yönelik kaygı ve korkunun yerini alan duygudur.

Yusuf u Zelihâ'ya gelince, hikâyeye Yakup açısından bakıldığında, kurtlar tarafından parçalandığı söylenilerek kandırılan bir babanın aradan uzun zaman geçmesine ve hiçbir hayat emâresi bulunmamasına rağmen “*bir gün ola kim görem Yûsuf yüzün* (42b: 1229)” diyerek yıllarca **ümidini** yitirmeyen bir babanın hikâyesidir. Bir şeyin gerçekleşme ihtimalinin azlığı, ona duyulan isteğin büyüklüğü derecesinde **ümit** beslenmesine neden olmaktadır¹²⁷. Yakup'un bu kadar uzun zaman **ümidini** kaybetmemesinde Yusuf'a kavuşmaya duyduğu yoğun istek yatmaktadır. Fakat hikâyede daha çok vurgulanan, durumun dini boyutudur. **Ümidin** kaynağı, Allah'a olan inancı ve ona duyduğu **ümittir**. Bu durum Yusuf Suresi'nden bir alıntıyla verilmiştir. Yakup, en küçük oğlu Bünyamin de elinden alınca bu ayeti delil göstererek, sıkıntıların geçeceğine inandığını söyler:

Döndi eydür duşhârlık sonı ferâh

Çün bunaldum kaygumuz tartdum ferâh

Anunçın söyledüm anı size

Var delîlüm Tanrıdan uşbu söze

Lâ-te'nesû min-ravhilleh¹²⁸ dimiş

Bu söze inanmayan kâfir imiş (41b: 1209-1211)

Sevgi ile **ümit** -bazen korku- kul ile Tanrı arasındaki bağlantıyı sağlayan duygulardır. Hikâyede **ümit** duygusunun daha çok bu yönüyle yer aldığı görülmektedir. En başta anlatıcı hamdele ve salvele bölümlerinde bunu vurgular:

¹²⁶ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s. 185.

¹²⁷ M. Haluk Özbay, Şenol Göka, a.g.e., s. 185.

¹²⁸ “Allah'ın vereceği ferahlıktan meyyus olmayınız” (Yusuf Suresi 12/87)

Tanrı adı anuban girem söze

Tâ ki ine Tanrıdan rahmet bize (1b: 1)

Rahman durur bağışlaya kamusin

Rahîm durur göstermeye tamusin

Ol Kerîmdür suçumuz sağışlaya

Bildüre size kamu bağışlaya (1b: 6-7)

Bu beyitlerde yukarıda bahsedilen “*beyne’l-havfi ve’r-recâ*” anlayışı açıkça görülmektedir. “Göstermeye tamusin” söylemi ile cehennem korkusu ifade edilirken, “Rahman”, “Rahîm” ve “Kerîm” gibi Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları zikredilerek bağışlayıcılık özelliğine **ümit** bağlanmaktadır. Salvele bölümünde, yine günahların affi konusunda Muhammed peygamberden meded umulmaktadır:

Virürsevüz salavâtı biz arı

Töküle bizden günâh ne kim varı (1b: 11)

Ara hikâyelerden birinde, cehennem azabından kurtulmak için yine Muhammed peygambere **ümit** bağlanmaktadır:

Eydeler oldur bizim umıdumuz

Dileyüp bağışlayan var suçumuz (27a: 776)

Ümîddür Hakdan bizi ol dileye

Suçumuzu Hak bizim yarlıgaya (27b: 778)

Buraya kadar zikredilen örneklerde, **ümidin** kaynağı ilâhî idi. Hem kaynağı hem de hissedilişi beşerî **ümid**i, Zelîhâ’da görmek mümkündür. Düşünde görüp âşık olduğu Yusuf’un yerini bilmediği için, hem bu yüzden hem de onun hasretinden aşk acısı çekmekte, endişelenmektedir. Üçüncü rüyada, Yusuf yerini söyleyince acıları, mutluluğa dönüşmüş, kaygısının yerini büyük bir **ümit** ve sevinç almıştır:

Üçüncü yıl yine gördü sûreti

Kanda olursın dir ü sorar katı

Suret eydür benem ol Mısrun 'azîzi

İsterisen Mısra gel görgil bizi

Uyanu gelür Zelîhâ uyhudan

Benzi güler emîn olur kaygudan (12b: 341-343)

Yusuf'u görmek **ümid**ile gittiği Mısır'da Potifar'la karşılaşınca, büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Kırılan **ümid**inin devam etmesini hizmetçiler şu cümlelerle telkin ederler:

Eytdiler sabr eyle iresin ana

Sabr iden hayra irer önden sona (13b: 365)

Burada **ümid**in sabır ile ilişkisi dikkat çekmektedir. **Ümit** edilene kavuşmak bazen beklemeyi, bazen acı çekmeyi gerektirebilir. Dolayısıyla bazı zorluklara sabretmeyi zorunlu kılabilir. Nitekim Zelîhâ da bekleyip arzusuna kavuşur. Fakat bu sadece Zelîhâ'nın Yusuf'a kavuşmasıdır. Aşkına karşılık bulamaz. Tüm zorlamalarına rağmen muradını alamayınca onu zindana attırır. Yusuf, zindandayken **ümit** ve sabrı elden bırakmaması ona Cebrail meleği tarafından telkin olunur:

Cebrâ'il şol dem iner gökden yire

Selâm kılur ol Yûsuf peygambara

Sabr idüben katlangıl uşbu işe

Sabrıla her iş çıkar bir gün başa

Hayra irüben batasın ni'mete

Dürlü atlaslar geyüben devlete (21b: 612- 22a: 614)

Cebrail, ikinci beyitte sabretmesini nasihat ederken, üçüncü beyitte Yusuf'un **ümit** duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Epey zaman geçtikten sonra Yusuf'un zindan arkadaşı ve Melik'in yakın görevlilerinden biri oradan çıkar. Yusuf, ondan Melik'e kendisinden bahsetmesini, suçsuzluğunu anlatmasını ister. Bu noktada Cebrail gelerek, onu kardeşlerinden kurtararı, kuyudan çıkartarı ve Zelîhâ'dan saklayarı unuttuğunu, Allah'tan başkasına **ümit** bağlanmayacağını söyleyerek uyarır:

*Yûsuf eydür Tanrıdandır ol bana
Cebrâ'il eytdi yâ ne oldı bes sana*

Tanrıyı getürmedin sen diline

Kâfirden umdun necât kendözüne (23a: 652-653)

Uzun süre **ümidini** yitirmemek şüphesiz çok büyük sebât ister. Yûsuf kuyuya atıldığında ve zindandayken bazen gönlünü kaygı ve endişenin kapladığı görülmektedir:

Cebrâ'il eydür yâ Yûsuf kayırma sen

Sen gerek kim pâdşâlık idesin

Beyle didi Cebrâ'il gitdi işe

Kaldı Yûsuf gönli tolu endişe (5b: 126-127)

Dertlü derdin söyleşür her biri

Ağlaşurlar zindan içre kayguru (22a: 624)

Kaygı ve endişe **ümitsizliğin** işaretidir. **Ümitsiz** insan inanmaz, güvenmez, uğraşmaz, beklemez; dolayısıyla kendini çaresiz hisseder, mutsuz olur. **Ümitsizlik** bu anlamda kardeşlerde görülmektedir. Kardeşler babalarının sevgilerini kazanmak **ümidi**yle kardeşleri Yusuf'u gözden çıkarmışlardır. Yusuf'tan kurtulmalarına rağmen babaları umdukları gibi davranmamış, hatta tam aksine hem onun mutsuz olmasına neden olmuşlar hem de kendilerine güveninin kaybolmasına sebep olmuşlardır.

22.1. Ümit Duygusunun İşlenişi

Hayatın idâme ettirilmesinde elzem duygulardan biri olan ümit duygusu, olay örgüsüne dayalı metinler için de aynı işlevi üstlendiği söylenebilir. Olumsuz biri durum ya da arzulanan bir şeye sahip olma noktasında ortaya çıkışıyla kendi hikâyesini zaten başlatmaktadır. Neticesinde elde edilecek mutluluğa kadar da devam etmektedir.

Duyguyu ortaya çıkartan bir *eksiklik*dir. Bu, mevcut olanın kaybı olabileceği gibi eksikliği hissedilen, ilk defa elde edilecek bir şey de olabilir. Bu durum hikâyenin *duygu zeminini* oluşturmaktadır. Sahip olduğu evladını kaybeden Yakup, kaybettiği ailesine tekrar kavuşmak isteyen Yusuf, yine elinden alınan hürriyetini kazanmak isteyen Yusuf, esirgediğini düşündükleri baba sevgisini Yakup'tan görmek isteyen çocuklar, hepsi kaybettiklerini elde etmenin ümidiyle yaşamaktadırlar. Zeliâ ise daha önce sahip olmadığı bir şeyi elde etmenin peşindedir. Aşkî Yusuf'u, bulmanın ve onu etme düşüncesindedir. Bu eksiklikler hem duygunun hem de olayların başlangıcını oluşturmaktadır.

Devam eden süreçte *duygu anı* yaşanmaktadır. Bu süreç, ara ara kesintiye uğrasa da hikâyenin sonuna kadar devam etmektedir. Geniş bir zaman dilimi gelişme bölümünü kapsayan duygu anında, eksiklik durumunun devam ettiği, hatta daha da arttığı söylenebilir. Bu denli uzun süren ümit duygusu, güçlülüğü buradan anlaşılmaktadır. Ümidin sona ermesi, kardeşler dışında herkesin emeline ulaşmasıyla, mutlulukla sona ermektedir. Görüldüğü üzere esas amaç, kaybedilen ya da arzulanan mutluluğa erişmek, kavuşmaktır.

Duygu tesiri açısından bakıldığında, ümidin mutlu/suz/luk, sevgi, sabır ve acı duygularıyla ilişkisi bulunmaktadır. Mutluluk, sabır ve acı ile ilişkisine yukarıda değinilmiştir. Sevgi ile ilişkisine gelince, hikâyede dolaylı olmakla birlikte ümidin, sevgiye ya da sevgi duyulan birine bağlandığı görülmektedir. Baba-evlat, aşık-maşuk arasındaki kuvvetli sevgi, ayrılıkları halinde kuvvetli bir kavuşma ümidinin oluşmasını sağlamıştır.

Hikâyenin büyük bir bölümünde yer alan ümidin, hikâye tekniği açısından, özellikle gelişme bölümünde, kurguda bekleme ya da oyalanma hususunda katkı sağladığı söylenebilir. Olayların doğru bir çizgide başladığı düşünülürse, sonuç bölümündeki tek çizgiye varılıncaya kadar arada çizilen zikzaklar, kıvrılmalar gelişme bölümünü oluşturur. Bu aşamada olayların, kahramanların doğrudan sonuca götürmek yerine, çeşitli olumsuz olaylar araya sokulmak suretiyle, bekletildiği, oyalandığı görülmektedir.

Yusuf u Zelhâ hikâyesinin bu anlamda, yapılan kıvrılmaların, zikzakların epey çok olduğu görülmekte, bu esnada kahramanların –hatta okuyucu/dinleyicilerin de- bu oyalanmadan sıkılmaması, mutlu sona bağlanan ümit duygusuyla sağlanmaktadır. Bununla birlikte oyalanma sırasında, kaygı ve korku doğuracak olumsuz olaylar karşısında, dengeyi sağlamak amacıyla ümidin yerleştirildiği söylenebilir. Bunlar göz önünde bulundurulursa hikaye için önemli bir duygu olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo.1. Hislerin Hikâye İçindeki Oranları

Hisler	İlgili Beyitler	Toplam Beyit	Hikaye İçinde Oranı
Acı, Üzüntü, Keder	99	1529	6,474820144
Aşk	54	1529	3,531720078
Cesaret	8	1529	0,523217789
Güven	38	1529	2,4852845
Hasret, Özlem	37	1529	2,419882276
Hayal Kırıklığı	19	1529	1,24264225
Hayranlık	29	1529	1,896664487
Heyecan	12	1529	0,784826684
Kaygı, Endişe	38	1529	2,4852845
Kıskançlık	11	1529	0,71942446
Kibir	20	1529	1,308044474
Kin	3	1529	0,196206671
Korku	40	1529	2,616088947
Merak	75	1529	4,905166776
Merhamet, Şefkat	51	1529	3,335513407
Mutluluk, Sevinç	39	1529	2,550686723
Öfke, Kızgınlık	22	1529	1,438848921
Pişmanlık	33	1529	2,158273381
Sabır	22	1529	1,438848921
Sevgi	64	1529	4,185742315
Şaşkınlık, Hayret	51	1529	3,335513407
Umut, Ümit	22	1529	1,438848921

Hisler, çoğu zaman birkaç duygunun bir araya gelmesinden oluşmakta, bu nedenle girift bir yapıda ortaya çıkmaktadırlar. Üzüntü, pişmanlık ve hayal kırıklığı ile birlikte hâsıl olmaktadır. Hatta çoğu zaman onların göstergesi konumundadırlar.

Sevilenden ayrı kalındığında sevgi ve özlemle birlikte üzüntü duygusu da ortaya çıkabilmektedir. Tabloda en yüksek orana sahip “acı, üzüntü, keder” duygusunun bu orana sahip olmasında etkili olan durum budur.

En yüksek orana sahip üçüncü duygu olan sevgide de durum aynıdır. Sevgi duygusunun içinde de, aşk, hasret, güven, ümit, mutluluk, merhamet vb. duygular yer aldığı için oran bu derece yüksektir. Yalnız şunu da belirtmek gerekir. Bu durumlar olmasa, oranlar bu denli yüksek çıkmayacak diye bir durum söz konusu değildir. Sadece durumun ortaya çıkmasında, duyguların özelliğinin etkili olduğu belirtilmektedir. Zaten üzüntü ve sevgi olmaksızın diğer duyguların ifade edilmesi, bunlar olmadan bir hikâye oluşturulması neredeyse imkânsızdır.

Merak duygusunun bu derece büyük orana sahip olmasında ise farklı bir durum etkili olmaktadır. Bu, eserin yazıldığı dönemde kullanılan hikâye tekniğidir. Hikâye, okuyucudan ziyade dinleyiciye hitap eden bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu nedenle anlatıcı, okuyucuyu heyecanlandırmak, merakını canlı tutmak amacıyla, çokça soru cümlesi kullanmaktadır. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde, bu soru cümleleri de merak duygusu içinde değerlendirilmiştir.

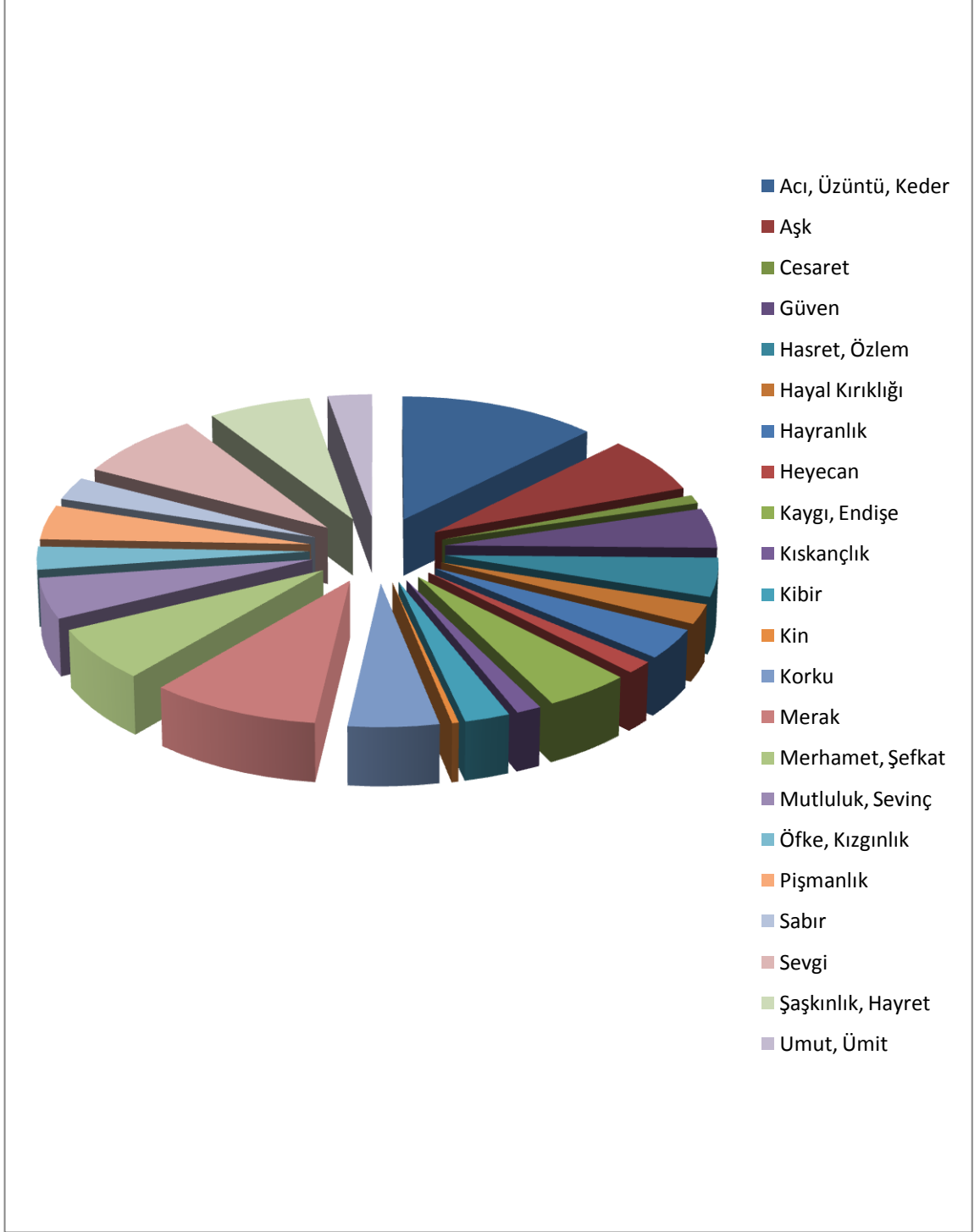
Hikâye tekniğinden kaynaklı oranı yüksek çıkan bir başka duygu, şaşkınlıktır. Merakı ve heyecanı canlı tutan anlatıcı, bunun sonucu olarak hem dinleyiciyi hem de kahramanları şaşırtmaktadır. Bu sayede hikâyenin etkileyiciliğini arttırmakta, merak ve heyecanın devamını sağlamaktadır.

Oranlar göz önüne alındığında, zikrolunan nedenle merak ve şaşkınlık hariç tutulacak olursa, hikâyenin ana duygularının acı, sevgi, aşk ve merhamet duyguları olduğu görülmektedir. Fakat oranı düşük olmakla birlikte, kıskançlık da ana duygular arasında yer almaktadır. Çünkü kardeşlerin hissettiği en kuvvetli duygu kıskançlıktır. Olayları başlatan, bu duygudur. Kardeşleri Yusuf’la tekrar karşılaşip onları affedene kadar kıskançlıkları devam etmiştir. Hissedilen süreç uzun olmakla birlikte, ifade edildiği beyitler az olması dolayısıyla oranı düşüktür. Bunların yanında en küçük orana sahip duygu, kindir.

Son olarak tablo ile ilgili şunu da belirtmek gerekir. Yukarıda da belirtildiği üzere hisler çoğu zaman girift bir yapıda ortaya çıktığı için, herhangi bir duyguya

örnek bir beyit, aynı zamanda başka bir duyguya da örnek olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse üzüntü duygusuna örnek bir beyit, pişmanlık duygusuna da örnek olabilmektedir.

Grafik 1. Hislerin Hikaye İçindeki Oranlarının Grafiği

II. BÖLÜM BEŞERÎ HASLETLER

Haslet, insanın karakterini oluşturan, yaratılış itibariyle sahip olduğu huy ve mizaç özelliklerinin yanı sıra sosyalleşme sürecinde kazandığı olumlu ve olumsuz ruh özelliklerinin bütünü olarak tanımlanabilir. Tanımda da ifade edildiği üzere, bunların bir kısmı doğuştan gelmekle birlikte, bir kısmı insanın fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu içinde oluşmaktadır. Hatta doğuştan gelenlerin de bu durumlar içinde şekillendiği söylenebilir.

Saldırganlık, bencillik, kibirlilik, alçak gönüllü ve merhametli olma gibi hasletler, insanın doğuştan tabiatında var olan; ama içinde bulunduğu toplumsal koşullar içinde şekillenen hasletlerdir. Güvenilir, âdil, cömert olma, vefâlılık, riyakârlık, hilekârlık vb. insanın sonradan kazandığı ya da toplum tarafından ona verilen hasletlerdir.

Kıskançlık, korkaklık, merhametlilik, cesaretli olma gibi duygularla ilgili hasletler bulunmaktadır. Bu tarz hasletlerde, anlık duygusal davranışlara bakarak kişinin bu haslete sahip olduğuna hükmedilemez. Birden fazla örnek veya süreklilik arz etmesi gerekir. Ancak o takdirde kişi bu hasletlerle nitelenebilir.

Hasletler, akıl ve hislerin yanında, insanın dış dünya ile ilişkisinde, tepkilerini belirleyen, beşeri özelliklerdir. İnsanın tüm davranışlarını akıl veya duygu ile açıklamak mümkün değildir. Bu noktada hasletler devreye girmektedir. Örneğin, hoşgörülü olma durumunda, karşı tarafın yaptığı bir hata söz konusudur. Bu hatayı görmezden gelmek akıllıca bir davranış değildir. Aynı zamanda hatasından dolayı öfke duymak mümkündür. Bu noktada kişinin olgunlukla o kişinin hatasını affetmesi, sahibi olduğu hoş görülülükle açıklanabilir.

İnsanı konu alan edebi esere, insanın bu özelliklerinin yansımaması düşünülemez. Sanatçı iyi ve kötü karakterlerini, olumlu ve olumsuz hasletlerle donatır. Kahramanların ruhsal portrelerini oluştururken tamamen bu özellikleri kullanılır. Kendi dünyasını yarattığını hikâye içinde, insanların “karakter çip”lerine bu özellikleri yükler. Olay kurgusu içinde de bu özelliklerini kullanarak olaylara müdahil olur.

Yusuf u Zelihâ hikâyesi, geleneksel aşk hikâyeleri içinde, farklı hasletlerin öne çıktığı önemli bir hikâyedir. En başta aşk konusunda, kadın ön planda bulunmakta ve iffetsizlik, utanmazlık gibi olumsuz hasletleriyle hikâyede yer almaktadır. Buna karşın iffet ve ismet sahibi taraf erkektir. Hasletler açısından diğer önemli nokta, olumlu ve olumsuz hasletler arasında oluşturulan gerilimdir. Yusuf'un merhametli, hoşgörülü olma, siddik gibi hasletlerinin karşısında, kardeşlerin zalimlik, hoşgörüsüzlük, yalancılık ve hilekârlık hasletleri bulunmaktadır.

Hasletler ele alınırken önce tanımları verilecek, ardından hasletin kimin özelliği olduğu sebebiyle birlikte izah edilecektir. Bunun yanında hasletin hikâye içindeki yeri ve önemi, olaylara etki ve katkısının olup olmadığı belirtilecektir. Ayrıca, sıralama yapılırken alfabetik düzen kullanılacaktır.

1. Âdil Olma

Adalet, *hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama*¹²⁹; haslet olarak âdil olma, adaleti uygulayabilen, adaletli davranan kişi olarak tanımlanabilir. Hikâyenin başında köle olarak satılan Yusuf'un, Mısır'a giderken kopan fırtınadan sonra hayatı yavaş yavaş değişmeye başlar. Doğru bildiğinden ayrılmayan Yusuf, gerek bilgisi gerek hoşgörüsü ile herkesin sevgisini kazanır. Zindandan çıkınca da Mısır azizi Reyyan'ın da el vermesiyle Mısır idareciliğine kadar yükselir. Özellikle kıtlık döneminde fakir fukarayı da gözetmesi, ara ara şehir içinde dolaşıp halkla iç içe olması adil ve iyi bir yönetici olduğunun delilidir:

Gördiler Yûsuf Nebî her Âraba

Etmek virür her bir yoldan eribe

Her kişiye virür bit etmek bitün

Evvel andan ol güne degerdi dün (33a: 953-954)

Her kim dilerse kim ala bugday satun

Bir yüki degerdi iki yüz altun

Deve yükidür didügüm anı bil

Eytmeyesin işek yüki bellü bil (33b: 956-957)

¹²⁹ İlhan ayverdi, a.g.e., s.24.

Bunun yanında Malik Reyyan'ın da âdil bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Zindandan çıkarken Yusuf'un, Zelihâ ile birlikte Mısırlı kadınlara suçsuzluğunun sorulmasını istediğinde, bu isteğini kabul eder ve onları yargılar:

Mâlik Reyyâna bu sözi yitürür

Ne ki hatun varisa anda getirür

Zelihâ dahı hâzır olur ol arada

İmdi işit bu sözi dinle dede

Sorar anlara ki sizler eydenüz

Elünüzi ne sebebden kesdünüz

Gizlemenüz eydünüz siz togrusın

Ma 'lûm eylen ol Zelihâ egrisin (26a: 740-742)

Suçsuzluğunun anlaşılmasından sonra hapisten çıkan Yusuf, Malik Reyyân'ın rüyasını mantıklı tabir edince Malik, onun bilgeliğini görür ve ona güvenerek bütün malının yönetimini verir. Bu davranışı onun âdil birisi olduğuna başka bir delildir:

Mâlik Reyyân mâlını sağısladı

Kamusını Yûsufa bağısladı (29a: 826)

Hikâyede Yusuf'un hayatı içerisinde kölelik-azizlik karşıtlığı birlikte verilmiştir. Hikâyenin bu gerilim üzerine kurulduğu söylenebilir. Bu aşamada Yusuf'un özellikle aziz olduğu dönemde âdillik, önemli bir vasfıdır. Mâlik Reyyan'ın bu haslete sahip olması, Yusuf'un azizliğe kadar giden yükselişinde, bir yardımcı olduğu söylenebilir.

2. Alçak Gönüllülük

Alçak gönüllü, kendisinden aşağı olanlara eşit muamele yapan, kendi değerini olduğundan aşağı gösteren¹³⁰ ; başkalarını küçük görmeyen, büyükmeyen¹³¹ ; kendinden daha aşağı mevkide ve şartlarda olanlara aynı

¹³⁰ Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yay., s.39.

¹³¹ TDK Sözlük, s. 68.

*seviyede imiş gibi muâmele eden, kibirsiz, mütevâzî kimse*¹³² olarak tanımlanmaktadır.

Alçak gönüllülük, belli bir olgunluğu gerektirir. İnsanın bu olgunluğa erişmesi, ilk başta kibir duygusunun kontrol altına alması, sabırlı olması ve merhametlilik hasletine sahip olmasıyla mümkündür. Ayrıca duygudaşlık (empati) yeteneğinin gelişmesi gerekir. Bu özelliklere vâsıf olduğu takdirde kişi, bu hasletin musahibi addedilebilir.

Bu haslet, hikâyede en başta Yusuf'un bir özelliği olarak göze çarpmaktadır. Daha çocukluğunda kardeşleri tarafından gördüğü zalimce muameleye tahammül göstererek sabırlı olma hasletini kazanmıştır. Kuyudan çıkarken aynaya bakıp kendi güzelliğini görünce kibirlenmiş, fakat yok pahasına köle olarak satıldığında bu davranışından pişman olmuştur. Akabinde Mısır'a götürülürken kervandakilere karşı gösterdiği merhamet, onun bu hasleti de kazanmış olduğunun delilidir. Bütün bunlardan sonra Yusuf'un alçak gönüllü olduğunun asıl göstergesi, zindana düştüğünde oradakilerle kurduğu dostluktur:

*Sâkî honsalâr Yûsuf ol üçü
Söyleşürler her biri kaldığı suçu*

*Dertlü derdin söyleşür her biri
Ağlaşurlar zindân içre her biri (22a: 623-624)*

Nitekim Yusuf, zindandan çıkarken onların da serbest kalmasını sağlar:

*Yûsuf diler bunları gönli safâ
Bağışlar mâlik buları Yûsufa*

*Ne ki varısa zindân içre ehli i 'amû
Âzâd olur kurtulur ol dem kamu (26b: 754-755)*

Yusuf'un Mısır idarecisi olmasından sonra ara ara şehir içinde dolaşması ve halka karışması bu haslete sahip olduğunun bir başka delilidir. Hatta Zeliha'yı tekrar bu sayede görmüştür. Yine Yusuf, Mısır sultanı olduktan sonra kardeşlerinin

¹³² İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 94.

kendisine yaptıklarına rağmen onları küçümsememiş, onların isteklerini karşılamış, hatta onları affettikten sonra sarayına çağırıp beraber yaşamayı teklif ederek alçak gönüllüğünü bir kez daha göstermiştir:

Yûsuf ol kardaşlarına buyurur

Öküş hil‘at at katır deve virür

Al tavarı tîz atamı getirün

Kimesne koman anda bana yitürün (48a: 1395-1396)

Zeliha'nın ve eşi Kutayfer'in, Yusuf'u köle olarak satın almalarına rağmen ona çok ihtimam göstermeleri, hatta kendilerinden bile üstünde tutmaları bir yönüyle alçak gönüllük olarak düşünülebilir. Fakat bu şekilde davranmalarında, Zelihâ için onun güzelliğinin ve ona duyduğu sevginin, Kutayfer için de bütün hazineyi vererek satın almasına karşın hazinenin hemen tekrar dolmasının payı büyüktür:

Uş bu kul kuthudur bize

Gey ‘aziz tut bu ogul olsun bize

Kutlu kuldur bu oğlan gey anlagıl

Benden dahı yig bunı ağırlagıl (15a: 418-419)

Yusuf zindandayken Mısır hükümdarı olan Mâlik Reyyan'ın bilgili, zeki işiler karşısında alçak gönüllü davrandığı görülmektedir. Rüyasını tabir eden Yusuf'un hapisten çıkmadan önce koştuğu şartı kabul eder ve Zeliha ile birlikte Mısırlı kadınları yargılar. Yusuf'u hapisten çıkartmak için bizzat kendisi gider:

Malik Reyyan kamusını divşirür

Ol zindanda Yûsuf'a karşı varur

‘Ud u ‘anberler düüzür yolına

Altun kürsî kor getirür önine (26b: 750-751)

Yusuf'u hapisten çıkartınca bütün servetinin yönetimini ona verir:

Mâlik Reyyan malını sagışladı

Kamusını Yûsufa bağışladı (29a: 826)

Yusuf'un bariz bir hasleti olarak ortaya çıkan alçak gönüllülük, kardeşlerin kibri karşısında onu daha üstün bir duruma getiren, aradaki gerilimi arttırıcı bir haslet olarak hikâyede yer almaktadır. Mâlik Reyyan'da bu hasletin bulunması ise Yusuf'un Mısır azizliğine yükselmesi yolunda önünün açılması için bir araçtır.

3. Bencillik, Enâniyet

Ben-merkezcilik şeklinde de tanımlanan bencillik hasleti, insanın kendi düşünce, his ve ihtiyaçları dışında hiçbir şeyi dikkate almaması; başkalarının görüş ve ihtiyaçlarını düşünmeme, önemsememe keyfiyetidir¹³³. Kendini sevme, beğenme duygusunun yoğun hissedildiği, bunun karaktere dönüşmüş halidir.

Bencillik hasleti, aralarında sevgi bağı olan kişiler arasında söz konusu değildir. Sevgi bağıyla bağlı olanlar, sevgili olabildiği gibi aile de olabilir. Sevgide amaç, öncelikle karşı tarafı mutlu etmektir. Yaygın olan anlayış, algı budur. Fakat hikâyede Yusuf ile kardeşleri arasında bunun tersi bir durum söz konusudur. Dünya Hatun babası Yakup ile Yusuf'un rüya ile ilgili konuşmalarını duyup diğer kardeşlerine söylediğinde, kardeşleri ilk önce şaşırırlar. Daha sonra Yusuf'un sultan olması halinde kendilerine emirler yağdırmasından korkmaya başlarlar:

Çün işitdiler bular uşbu işi

'acablaşur tanlaşurlar bu işi

Eytdiler sultân olursa ol bize

Buyrug idiserdür kamumuza (2b: 32-33)

Kardeşlerin şaşkınlığının sebebi, hem yaşça hem de diğer özellikler açısından ondan üstün olduklarını düşünmeleri ve bu durumda böyle bir makamın onlara değil, Yusuf'a verilmesidir. Bunun yanında Yusuf'un emri altında bulunmak, onları hem korkutmakta hem de gururlarına dokunmaktadır. Bu durumda normal olan, kardeşlerine böyle bir makam verildiği için sevinmek, ona güvenmek, onu tebrik etmektir. Fakat tam aksi yönde davranışta bulunmuşlardır. O nedenle kardeşlerin **bencillik** hasletine örnek tipler olduğu söylenebilir.

¹³³ Ali Seyyar, (2004), *a.g.e.*, s. 86-87.

Yine sevilene karşı yapılan bencilliğe örnek olarak Yusuf'un Zelîhâ'dan kaçarken Potifar'a yakalandıkları anda, "onun kendisine kötülük etmek istediğini ve cezalandırılması gerektiğini" söylemesi verilebilir. Zelîhâ bu yolla kendisini aklamaya, Yusuf'u da suçlu duruma düşürmeye çalışmıştır. Bu, **bencilce** bir davranıştır:

Zelîhâ eydür yâ Kutayfer bu bana

Yavuzluk kılır bir ögüt vir buna

Katı yavuzluk sanur uşbu bana

Korkutgıl bunı eyitdim ben sana

Korkutgıl bunı bu dem vur zindana

Bu yavuz işden bolay ki bu döne (19b: 549-551)

Bu olaydan sonra Zelîhâ, Yusuf'tan aşkına karşılık vermesini tekrar ister. Yine reddedilince, onu zindana attırması da **bencilce** bir tutumdur. Fakat Zelîhâ'nın burada yaptığı **iyi niyetli bencilliktir**. Çünkü amacı Yusuf'a zarar vermek değil, aşkına karşılık vermesini sağlamaktır.

Bencilliğin iki türü vardır: İlki iyi niyetli bencillik; ikincisi kötü niyetli bencilliktir. İlkinde, kişi bencilce hareket ettiğinin farkında değildir ve doğru davrandığını zanneder. Hatasını gördüğü, başkasına zarar verdiğini anladığı anda hatasını düzeltmeye çalışır. Kötü niyetli bencillikte ise kişi bilerek ve isteyerek karşısındakinin kötülüğünü düşünür, ona zarar vermeye çalışır ve bundan pişmanlık duymaz¹³⁴.

Kardeşlerinin Yusuf'a gösterdikleri bencillik duygusu, sonu itibariyle düşünüldüğünde **iyi niyetli bencillik** olarak kabul edilebilir. Kardeşlerinin Yusuf'un yaşadığını öğrendikten sonra pişman olup Yusuf'tan af dilemeleri (45b:1318-1320) ve babalarına gidip yaptıkları kötülükleri anlatmaları (48a:1397-1400) pişmanlıklarının göstergeleridir. Fakat ilk başta Yusuf'a zarar vermeye, hatta öldürmeye varacak derecede, sergiledikleri tutum düşünüldüğünde, ayrıca Yusuf'la karşılaşmaya kadar geçen onca zaman içinde de hiçbir pişmanlık belirtisi

¹³⁴ Nevzat Tarhan, (2006), a.g.e., s. 154-155.

göstermemeleri nedeniyle, bencilliğin **kötü niyetli bencillik** olarak başladığı söylenilebilir.

Yakup'un, Yusuf söz konusu olduğunda **bencil** olduğu söylenebilir. Oğlu Yusuf'a süt kalması için cariyesinin çocuğunu satar. Bu davranış ilk bakışta sevgi göstergesi gibi görülmekle birlikte, başkasının evladına sevgi duymasını engellediği için **bencilce** bir davranıştır:

*Ya 'kûb satdı ol karavaş oğlanın
Südüni Yûsuf eme diyü anın (46a:1340)*

Kıtlık yıllarında Mısır halkının yiyecek kalmadığından buğday alabilmek için kendilerinden önce oğullarını, kızlarını vermeleri yine sevgi bağı olan aile içinde gösterilen **bencilliğin** bir başka örneğidir:

*Altıncı yıl oğlın kızların virdiler
Yûsufa buğday oluban yidiler
Yidinci yıl Mısrun ehli geldiler
Özlerini Yûsufa kul kıldular (29a-836-837)*

Hikâyede bencilliğin birçok örneği bulunmaktadır. Bunlar dolaylı da olsa ana olaya etki etmektedir. Bunun yanında ortaya çıktığı durumlara bakıldığında sıradan bir bencillik duygusu söz konusu değildir. En başta sıradan kişiler arasında yaşanmamaktadır. Çok seven bir kadın, aşkı için sevdiğine; kardeş, kıskançlığından dolayı kardeşine; baba evladı için başka bir evlat sahibine bencilce tutum ve davranışlarda bulunmaktadır. Hikâyeye için öne çıkan hasletlerden biri olduğu söylenebilir.

4. Cesurluk/ Korkusuzluk

Cesaret, hangi şartlar altında olursa olsun korku ve çekinme olmaksızın kişinin kendine güven duymasıdır. Bu durum anlık olduğunda cesaret, duygu olarak tezahür etmiş demektir. Haslet olarak nitelenebilmesi için devamlılık arz etmesi gerekmektedir. Yani normalde korkak olarak bilinen bir kişi, bir olayda cesaret örneği gösterdiğinde, olaydan sonra cesaret hasletine sahiptir diye nitelenemez. O

kişi cesaret duygusunun anlık uyanışıyla o örneği sergilemiştir. Haslet için örneklerin daha fazla olması gerekir. Ancak o takdirde cesaretli şekilde vasıflandırmak mümkündür.

İnsanın doğru olan şeyi, her yerde ve her zaman korkmadan ve çekinmeden yapması, söylemesi bir karakter özelliğidir. Hikâyede Yusuf, kendisine âşık efendisi Zelihâ'nın bütün ısrarlarına, zorlamalarına rağmen arzularına karşılık vermez. Nihayetinde Zelihâ'nın kölesidir. Köle sisteminin katı kuralları gereğince o dönem şartlarında efendisi ne isterse onu yapmakla mükelleftir. İlk başta tepkisini, bu isteklerine ses çıkarmayarak, tepkisizlik şeklinde gösterirken, sonunda baskılara dayanamayıp, *tutmazam hergiz sözüün, ne dilersen eyle bana kendözün* (21b:601) diyerek tepkisini dile getirir. Yusuf'un konumu ve bu şekilde tepki vermesi halinde başına gelebilecekler düşünüldüğünde, bir **cesaret** örneği gösterdiği söylenebilir. Nitekim daha sonra zindana atılmıştır:

*Zelihâ zindâna urur Yûsufı kor gider
Yatsun anda dir ol cevr ider* (21b:607)

Yusuf'un cesaret gösterdiği bir başka örnek, Mâlik Reyyan'nın rüyasını yorumlamasından sonra zindandan çıkmasına izin verildiğinde hükümdara şart koşmasıdır:

*Eytdi seni mâlik inder tur örü
Eylük geldi muştuluk tur gel berü
Yûsuf eydür ben bu yirden gitmeyem
Tâ ki suçum mâlike eytdürmeyem
Ol Mısır hatunların dirsün melik
Zelihâ dahı hazır olsun hünâlik
Suçumu benüm bulardan istesün
Ellerin niçün togradılar söylesün* (26a: 736-739)

Zindandaki birisinin hükümdara, iyilikte bulunmuş olsa bile, böyle bir şart koşması pek olası değildir. Yusuf, bu şartı suçsuzluğunu ispatlamak için koşmuş, doğru bildiği şeyi şartlara aldırış etmeden, korkmadan yerine getirmiştir.

Bir başka cesaret hasletine sahip kişi Zeliha'dır. Aşkı yolunda gösterdiği cesaret örnekleri, ona bu hasleti kazandırmıştır. En başta, gönlünün sultanı fakat gerçekte kölesi olan birine âşık olmuştur. Bunun yanında kölesinden aşk dilenmiştir. Hatta dönem itibariyle ayıp karşılanacak bu duygusunu gizlememiş, âşık olduğu kölesini Mısır'ın seçkin kadınlarına gösterecek derecede ileri gitmiştir. Her şeyini kaybetmek pahasına aşkıdan vazgeçmemiştir. Nitekim daha sonra bütün malını mülkünü kaybetmiş, yoksul duruma düşmüştür.

Hasletin hikâye içindeki yerine bakıldığında, ana şahısların bir vasfi olarak, onların olumlu yönlerini kuvvetlendirici bir etkiye sahiptir. Bu açıdan hikâyeyi renklendirici, etkisini arttırıcı bir işlevi olduğu söylenebilir.

5. Cömertlik

Cömert, sözlük anlamı itibariyle *eli açık, ikramcı, kerem sahibi*¹³⁵; *para ve malını esirgmeden veren, (halk dilinde cömert anlamında) selek, (Arapça) semîh, bonkör*¹³⁶; *kendine ait şeyleri kolayca verebilen, eli açık kimse*¹³⁷ demektir.

Zeliha'nın Yusuf'un sevgisini kazanabilmek veya ayrı kaldığında ondan haber alabilmek için servetini dağıtması, bir amaç için bile olsa, normal şartlarda aldığı ile verdiği arasındaki dengesizlik açısından cömert olduğunu düşündürecek nitelikte bir davranıştır. Yine Kutayfer'in Yusuf'u satın alabilmek için hazinesinin tamamını feda etmesi buna benzer bir cömertliktir.

Gerçek manada cömertliği Yusuf'ta görmek mümkündür. Özellikle kıtlık yıllarında halka buğday dağıtırken oldukça cömert davranır. Kardeşleri, bu dönemde Mısır'a geldiklerinde buna şahit olurlar:

*Gördiler Yûsuf Nebî her 'Araba
Etmek virür her bir yoldan eribe*

¹³⁵ Büyük Türk Sözlüğü, s. 195.

¹³⁶ TDK Sözlük, s. 374.

¹³⁷ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 501.

*Her kiŒiye virür bir etmek bitün
Evvel andan ol güne degerdi dün*

*Bunlar görür anı çok 'acablaşur
Comard imiş diyü tanlaşur (33a: 953- 955)*

Aynı cömertliği Yusuf, kardeŒleri kendisinden buğday istediğinde de gösterir. Hatta onlara büyük izzeti ikramda bulunur ve yüklerinin içine istedikleri buğdayla birlikte, buğday karŒılıđında vermek için getirdikleri kumaŒlarını da geri koyar:

*Bizi hoŒ ağırladı gey tonladı
Viridi bugday bize görklü söyledi*

*Dini İslâm kendüsi comard adam
Yohsula etmek virür her dem-be-dem (35a: 1005-1006)*

*Gördiler ol ilddügi kumaŒ geri
Çıkdı yükden bir bir görđi anları (35a: 1015)*

Bu hasletin de yine olumlu bir karakter olan Yusuf'ta bulunduğu görölmektedir. Ayrıca hasletin büyük bir kıtlık döneminde ortaya çıkarılması, hem hasletin önemini arttırmıŒ hem de Œahsın olumlu yönünü daha fazla öne çıkarmıŒtır. Bu anlamda cömertlik hasletinin, hikâye tekniği açısından iyi kurgulandığı söylenebilir.

6. Çıkarıcılık

Yaptığı her iŒte menfaatini düşünen, çıkar sağlamaya çalıŒan bencil kiŒilerin özelliği olan bu haslet, hikâyede Yusuf'u kuyudan çıkaran Hoca lakaplı Mısırlı tüccarın bir vasfidır. Yusuf'u kardeŒlerinden yok pahasına satın alır. Tüccar ayrıca onlardan Yusuf'un ayıplarının ve kusurlarının yazılı olduğu bir kâğıt alarak, mukavele yapar:

*Ol kiŒi eytdi kabül itdim ben bunı
Hem idünüz bana bunun 'aybını*

*Geliün ana yazunuz hem bir biti
Muhkem olsun aramızda bu satı (8b: 223-224)*

Tüccar, çıkarıcılığını Yusuf'u Mısır'a götürdüğünde bir kez daha gösterir. Halkın önüne çıkarmadan Yusuf'u süsleyip giydirir. Bir saraya koyup, altın karşılığında güzelliğini halka teşhir eder:

*Bir saraya koydı Yûsufi hoca
Er ü 'avrat toldı kamu tam u baca
Her ki virür bir altını görür anı
Altını yok hasedden çıkar canı (11b: 304: 306)*

Yusuf'u satın almak için Zelihâ'nın eşi Kutayfer talip olduğunda tüccar, onların almayı çok arzu ettiklerini görünce bütün hazinesini alana kadar sıkı bir pazarlık eder:

*Yûsufu koydı hoca bir yanaru
İndi Yûsuf kaldı altun yukaru
Sözi muhtasar getüreyim dile
Hazne mâlı cümle geldi dekile (14a: 382-384)*

Yusuf'u sattıktan sonra onun Yakup peygamberin oğlu olduğunu öğrenince pişman olur yaptıklarına; ama yine de çıkarıcı kişiliğiyle Yusuf'a peygamber soyundan geldiğini, duasının kabul olacağını söyleyerek ondan istekte bulunur:

*Ol kişi eydür peygambar imiş aslun
Sen siddîksın kabûldur du 'ân seniin
Du 'â kıl ogul virsün Çalap bana
Hâcetüm şoldur didüm ben sana (14b: 399-400)*

Tüccarın bu davranışları çıkarıcı olduğunu göstermekle birlikte iş bilir, kurnaz biri olduğunu da göstermektedir. Tüccar, Yusuf'u bulduğu kuyuya, gördüğü bir rüyadan sonra rüya tabircisinin yönlendirmesiyle gider. Mu'abbir, rüyanın güzel bir

rüya olduğunu anlayınca ondan iki altın ister. Mu‘abbir’in bu şekilde kurnazlık yapması, onun da çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir:

*Mu‘abbir eydür ana geydür işün
İki altun vir bana yoram düşün (7a: 170)*

Çıkarıcılık hasletinin, ikinci dereceden, yardımcı şahısların bir özelliği olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan hikâyeye çok fazla etkisi ve katkısı bulunmamaktadır.

7. Dirâyetli Olma

Dirâyet, *zekâ, bilgi, ilim ve tecrübe, beceriklilik*¹³⁸ demek olup dirâyetli, zekîlik, bilginlik ve becerikli olma hasletlerine sahip kişidir. Yusuf’un ve Zelihâ’nın dadısının bir hasleti olarak hikâyede yer almaktadır. Yusuf, gerek Malik Reyyan’ın rüyasını tabir etmesiyle gerek kıtlık yılları için getirdiği çözümlerle bu hasletin kendinde olduğunu kanıtlamıştır.

Aşk konulu mesnevilerde, bilgisi ve yol göstericiliğiyle âşık kahramanın yardımcısı konumunda olan dadı tipi, bu hikâyede de mevcuttur. Zelihâ’nın âşık olduğunu gören dâye, ona nasihatler verir. Mâşuğunun dikkatini çekebilmesi için fikirler üretir:

*Dâye eydür ‘aşk işi şöyle olur
‘Âşıkun udi gidse risvâ olur*

*Sag teni bu âşk odı sayru
Ol ki ‘âşık olmadı ol ne bilür*

*Âşık olan ögüde girmez olur
İki gözü görmez örtülü olur*

*Dâye eydür diseyidün öndin bana
Tîz çara bulurdum uş ben sana (16b: 456-459)*

¹³⁸ İlhan Ayverdi, a.g.e., s 717..

Dâye eydür buyur üstâdlar gele
Senüniçün bir 'azîm sarây kıla (16: 461)

Dâye, son beytin devamında ayrıntılarıyla, sarayın nasıl olması gerektiğini anlatır. Bu her yeri kıymetli taşlardan, oldukça gösterişli, içinde Yusuf ile Zelihâ'nın resimlerinin çizili olduğu bir saraydır. Yaptığı plan, normal şartlarda gayet mantıklı olup karşı tarafı etkileyebilecek, dikkatini çekebilecek düzeydedir. Fakat Yusuf'un iffetli ve iradeli biri oluşu dolayısıyla bu plan tutmamıştır.

Yusuf'u satan tüccarın zeki ve becerikli bir olduğu görülmektedir. En başta çok cüzî bir para karşılığında aldığı Yusuf'u çok yüksek bir meblağa satar. Mısır'a vardıkları zaman Yusuf'u yorgun ve bitkin haliyle, üzerinde yolların tozu ve kirli elbiseleriyle çıkarmıyor. Nil'de yıkanmasını istiyor, sonra temiz, güzel kıyafetler giydirip süslüyor:

Yûsufı alur varur Nil katına
Buyurur ana gire anda yuyuna (11b: 314)

Çün tamâm yuyundı Yûsuf çıkdı gider
İşid imdi ol bâzirgânı nider

Dürlü donlar geydürür ol dem ana
Kim görenler anı kalurdu tana (12a: 324-325)

Hasletin hikâye içindeki önemi, Yusuf'un kölelikten idareciliğe giden yolda çabuk yükselmesini sağlamasıdır. Dadının dirayetli oluşu, yukarıda bahsedildiği gibi, klasik bir durumdur. Fakat diğer mesnevilerde dadının verdiği fikir işe yaramasına rağmen burada aşığa faydalı olmamaktadır.

Tüccar ilk başta kardeşler gibi Yusuf'un güzelliğinin farkına varamaz. O yüzden yapılan alış verişte Yusuf, yok pahasına satılır. Fakat daha sonra Yusuf'un güzelliğini ve değerini anlayan tüccar, yine bu güzelliğin ve değer farkında olan Zelihâ ile alış verişinde çok yüksek bir meblağa Yusuf'u satar. Bu iki durumun ortaya konulmasında, tüccarın sahip olduğu hasletin payı büyüktür.

8. Fedâkârlık

Fedâkâr sözlüklerde, *özverili*¹³⁹; *kendine ait şeyleri başka bir şey veya kimse uğruna vermekten, harcamaktan çekinmeyen, karşıdakinin menfaatini kendi menfaatinden üstün tutup ona göre davranan kimse*¹⁴⁰ olarak izah edilmektedir. Fedakârlığın cömertlikten ayrıldığı nokta, ihtiyaç ile fazlası arasındadır. İhtiyacından fazlasını dağıtmak fedakârlık değil, cömertliktir. Gerekli, ihtiyacın olan bir şeyi verebilmek ya da ondan vazgeçebilmek fedakârlıktır.

Temelinde sevgi, aşk ve merhamet duyguları vardır. İnsan ya sevdiği veya âşık olduğu için ya da acıdığı için fedakârlık gösterir. Buradan yola çıkılarak kısaca fedakârlık, sevdiği bir şey için başka bir sevdiğinden vazgeçme olarak tanımlanabilir. Hikayede en büyük fedakarlığı gösteren Zelihâ'dır. Yusuf'un sevgisini kazanabilmek için en başta servetini, bunun yanında her insanın kolayca feda edemeyeceği onurunu ve gururunu hiçe sayarak son derece fedâkarâne bir davranışta bulunur. Zelihâ'nın bu davranışını Yusuf'u gördükten sonra Mısır'lı kadınlar da tasdikler:

*Eytdiler lâyıık imiş sevmeklige
Câni buna fedâ kılmaklige (21a: 597)*

Fedakârlık hasletine sahip bir diğer kişi, Zelihâ'nın babası Taymus'tur. Zengin, Magrib bölgesinin sahibi varlıklı birisidir. Aşkından sararıp solan, hasret ateşiyle yanıp tutuşan kızının durumu karşısında, bir kız babası olarak gururunu hiçe sayıp Mısır idarecilerinden Kutayfer'e mektup yazarak, kızının ondan hoşlandığını, ondan başkasını gözü görmediğini ve kızını ona vermek istediğini söyler:

*Yazdı Taymus bir biti Kutayfere
Yâ Kutayfer bu biti kaçan vara

Bir kızım var gidermez dilinden seni
Senden artuk hiç begenmez kimseni

Dilerisen kim kızım virem sana
Kişi gelsün dileyü benden yana (13a: 351-353)*

¹³⁹ TDK Sözlük, s. 685.

¹⁴⁰ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 929.

Taymus konumu ve kız babası oluşu dolayısıyla bu davranışı onun küçük düşmesine neden olacaktır. Fakat kızına olan sevgisinden gururundan vazgeçmiş, fedakârlıkta bulunmuştur.

Bunların yanında, belki fedakârlığın tam karşılığı -sevgi için sevilen bir şeyden vazgeçme anlamında- kardeşlerin yaptıklarıdır. Babalarının sevgisini kazanmak için sevdikleri kardeşleri Yusuf'u feda etmişlerdir.

Bu hasletin, özellikle Zelihâ'nın olumlu bir özelliği olarak, hikâye içinde ana duygulardan aşkın eylemle ifade edilmesi noktasında aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte kardeşlerdeki fedakârlığın, her ne kadar anlam itibariyle hasletin karşılığı olsa da, olumsuz olarak bir "gözden çıkarma" anlamı da bulunmaktadır.

9. Ferâset

Sözlükte ferâset, *görüş, zan ve idrakte, tecrübe ve deliller vasıtasıyla dikkatle bakıp isabet etmek, zihin uyanıklığı, bir şeyi çabuk anlama kabiliyeti*¹⁴¹ şeklinde izah edilmektedir. Hikâyede Yusuf'un kardeşleri "Yusuf'u kurt yedi" diye onun kanlı gömleği delil olarak getirmişlerdir. Fakat gömleği inceleyip gözden geçiren Yakup, hiçbirinde yırtık olmadığını görünce çocuklarının yalan söylediğini anlamakla birlikte, yine akılcı davranarak onu yiyen kurdu yakalayıp getirmelerini, bunu ona soracağını söyler:

Ya 'kûb eydür bana virün gönlegi

Göreyim gönlegi direyim ögi

Virdiler aldı eline ol hoca

İstedi ol gönlegi uçdan uca

Gördi gönlek bisbütün yırtuğı yok

Âh kıldı agladı döğündi çok

Eytdi siz yitürdünüz ol oğlanı

Tonında kurdun nişanı pes kanı

¹⁴¹ Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s.133.

*Varun avlan tutun getirün kurdı bana
Yûsufi yidi mi sorayım ben ana (6a: 146- 6b: 150)*

Yakup'un bu hasleti, oğlu Yusuf'un ölmediğini anlamasını ve bu sayede ümidini kaybetmeyerek hikâyeden kopmamasını sağlamıştır.

Hikâyede bir de bu haslete sahip olmak için çok küçük, fakat Yusuf'un gömleğinin Zelihâ tarafından yırtıldığı olayda, yaptığı akıllıca yorumla son derece olgun, bu hasletin ona anlık verildiğini düşündüren bir bebek vardır:

*Söyledi oğlan Çalap sun 'ıyla
Bişikde emeriken geldi dile

Eytdi kim ol gönlek ger yırtuk ola
Ardı bütün ön etegi yırtıla

Zelihâ girçek ola ol Yûsuf yalan
Yûsuf ola Zelihâya fitne kılan

Bakdı görđi gönlek ardından yırtılmış
Kutayfer bildi Zelihâ suçluymuş (20a: 559- 562)*

Bebeğin -ilahi bir mucize ile dahi olsa- bu hasleti, Yusuf'un iffetini korumasını, ama aynı zamanda Zelihâ'nın iffetsizliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

10. Gâfillik/ Aymazlık

Gaflet, *çevresinde olanları fark edememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik*; gâfillik ise *çevresinden ve gerçeklerden habersiz olan, dalgın, dikkatsiz ve düşüncesiz kimse demektir*¹⁴². Hikâyede bu haslete sahip kardeşlerin, Yusuf'un güzelliğini fark etme hususunda gaflete düşmelerinin en büyük sebebi, ona duydukları kıskançlık ve kindir. Gâfilliklerini gösteren asıl nokta, kurt yedi deyip babalarına götürdükleri gömleğin, hiçbir yırtığının olmamasıdır:

¹⁴² İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 989.

*Virtiler aldı eline ol hoca
İstedi ol gönlegi uçdan uca*

*Gördi gönlek bisbüttün yırtuğı yok
Âh kıldı agladı döğündi çok (6a: 147-148)*

Kardeşlerin bu hasleti sayesinde Yakup, oğlu Yusuf'un ölmediğini ve çocuklarının işlediği suçu anlar.

11. Gammazlık

Birinin yaptığı işi, söylediği sözü yermek, kötülemek, birisini yerip çekiştirmek, kovlamak¹⁴³; herkesin ayıplarını meydana çıkarmaya çalışan¹⁴⁴ demek olan gammazlık, Yusuf'un kardeşlerinin bir özelliğidir. Yusuf'un saklattığı tasın Bünyamin'in torbasından çıkmasından sonra, kardeşleri kendilerinin dürüst, doğru insanlar olduklarını iddia etmelerinin yanında, hem Bünyamin'i hem de ağabeyi Yusuf'u hırsızlıkla suçlamışlardır:

*Eytdiler ki biz sâ' ugurlamaduk
'Ömrümüzde biz yavuzluk kılmaduk*

*Hiç egrilik kılmaduk bunda size
And içerüz and virürsenüz bize (39b: 1143-1144)*

*Bir kardaşı varıdı bunun dahı
Ugriydı bundan biter ol dahı (39b: 1152)*

Kardeşlerinin bu hasleti karşısında yine olumlu bir tip olan Yusuf'un gammazlık etmeme hasleti bulunmaktadır. Tüccar, Yusuf'u sattıktan sonra onun kim olduğunu ve onu satanların kimler olduğunu sorduğunda o, kardeşlerinin ayıbını açığa vurmaz:

*Döndi eydür ol seni satanları
Nen olurdı eyt bana anları*

¹⁴³ TDK Sözlük, s. 725.

¹⁴⁴ Büyük Türk Sözlüğü, s. 406.

Yûsuf eydür gammadlık işüm degül

Gammad olan kişiler işüm degül (14b: 398-399)

Olumsuz nitelikte olan bu hasletin kardeşlerde, zıttının da Yusuf'da bulunması, bu iki tip arasındaki gerilimi arttırmakta, olumlu ve olumsuz yönlerini daha açık hale getirmektedir.

12. Hayâ Sahibi Olma/Hayâsızlık

Hayâ, sözlükte *utanma, sıkılma, mahcubiyet*¹⁴⁵ anlamındadır. Yine aynı anlamda kullanılan *hicap, edebe aykırı bir halden dolayı, kalbin üzülüp sıkılmasıdır*¹⁴⁶. Hayâ sahibi olma, insanın toplumla olan ilişkisini dengeleyen ve kötülük yapmasını engelleyen en önemli haslettir. Hikayede Yusuf'un Zelihâ ile olan ilişkisinde haya sahibi olmakla, olmamak arasındaki farkı açık bir şekilde görmek mümkündür. Yusuf, Zelihâ'nın kendisini sarayına davet edip güzel ve övücü sözler söylemesinden utanır, hicap duyar:

Ne nakşın koydı anun ne nakkaşın

Şöyle öger Yûsufun gözin kaşın

İşidür Yûsuf utanur bu sözi

Ol Zelihâ hiç utanmaz kendözi (17b: 492-493)

Aşığın övme, aşk konulu hikâyelerde alışlagelmiş bir durum olmakla birlikte, hem âşık olanın hem de öven tarafın kadın olması olağanın dışında bir durumdur. Yusuf ile Züleyhâ hikâyesini diğer aşk hikâyelerinden ayıran önemli noktalardan biri de, budur. Kadının aşığına yüz vermesinin dahi iffetsizlik sayıldığı bir aşk kültüründe, kadının bu davranışı hicap duymama, hayâsızlık olarak nitelenebilir. Ayrıca bu şekilde davranırken ne eşi Kutayfer'e aldırmakta ne de Mısır halkının kendisiyle ilgili yaptığı dedikodulara kulak asmaktadır:

Zelihâ eydür Kutayfer varsun işe

Sana 'âşık oldum neyelerem anı paşa

¹⁴⁵ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 1265.

¹⁴⁶ Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s. 172.

*Koy gitsün Kutayferi sen gel berü
Mutî' olgıl kaçmagıl benden girü (17b: 489-490)*

İlk aşamada Zelihâ, hayâsızlık hasleti yüzünden zelil duruma düşer. Fakat aşkında samimiyeti onu tekrar yüceltir. Anlatıcının vermek istediği mesaj burada gizlidir. Hayâ sahibi olma ve hayâsızlık, birbirine zıt hasletler olarak hikâyede yer almaktadır. Zelihâ'nın hayâsızlığı oranında, Yusuf'un haya sahibi oluşu önem ve değer kazanmaktadır.

13. Hilekârlık

Hile, *bir kimseyi aldatmak, kandırmak ve yanıltmak amacıyla yapılan tertip, düzendir*¹⁴⁷. Böyle bir düzeni hikâyede en başta kardeşler, onların yanında Yusuf'un dadısı ve Zelihâ kurarlar. Kardeşler, babalarından ava gitme bahanesiyle izin alarak Yusuf'u götürüp öldüreceklerdir. Dönüşte babalarına Yusuf'u kurt kaptı diyecekler, yalandan ağlayıp sızlayacaklar ve bu sayede hem babalarını kandıracaklar hem de Yusuf'tan kurtulmuş olacaklardır:

*Eytdiler biz giderüz avın dapa
Dilerüz Yûsuf bile gele ata (3a: 45)*

*Girü gelecek eve aglayalum
Yûsufi kurd kapdı baba diyelim (3a: 59)*

Yine Yusuf'la ilgili başka bir düzen kuran Zelihâ, onun etkilemek için her tarafı değerli taşlardan büyük bir saray yaptırır. Oraya Yusuf'u davet eder ve içeri girdiklerinde kapıları bağlatır, kilitletir:

*Yûsufi okudı anda içerü
Girdi Yûsuf Zelihâ turdu örü*

*Sarâyun yapdı kapusın bağladı
Yûsuf anı göricegez agladı (17b: 481-482)*

*Yûsufi çün ol saraya givürür
Her kapuya kulları kilid urur (18a: 505)*

¹⁴⁷ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 1272.

Yusuf'un küçüklüğünde dadısı, onun biraz daha yanında kalması için bir hile yapar. Dönem geleneğinde biri hırsızlık yaptığında, iki yıl mal sahibinin kölesi olmaktadır. Dadısı, kendine ait kıymetli bir boncuğu, kendisi Yusuf'un koluna taktıktan sonra, babasına getirir. Daha sonra Yakup'un yanına giderek Yusuf'un boncuğu çaldığını söyler. Yakup da çocuğun kolunda boncuğu görünce iki yıl daha dadısının yanına köle olarak gönderir:

Ol dâye Yûsufı severdi katı

Bir boncugu varıdı kıymetî

Anı takdı dâye Yûsuf kolına

Getürdi ismarladı atasına (40a: 1155- 1156)

Geldi eydür ya Ya 'kûb oglun kanı

Kanı kandadır bize virgil anı

Boncugum ugrulamış kıymatına

Degeridi on iki bin altuna (40a: 1158-1159)

Ya 'kûb anı buldı boncugı kolu

Var girü dir iki yıl kulluk kılı (40a: 1163)

Benzer bir hileyi Yusuf da kardeşi Bünyamin'i Mısır'da alıkoymak için yapar, fakat bunu yapacağından kardeşi Bünyamin'in haberi bulunmaktadır:

Yûsuf eydür ihvânuna var kavuş

Hem sana tedbir kılâm bir dürlü iş

Sâ'ı gizledem yükünde benleyü

Ugrı diyem seni tutam anlayı (39a: 1126-1127)

Bu üç örnekten, ilk ikisinde dikkat çeken özellik, ilkinin nefret ve kıskançlığın etkisiyle yapılırken, diğerinin sevgiden dolayı yapılmasıdır. Yusuf ile kardeşlerinin örnekleri birlikte düşünüldüğünde ise, yine olumlu tipler ile olumsuz tiplerin karşılaştırıldığı görülmektedir.

14. Hoşgörülü Olma

*İnsanların davranışlarını anlayışla karşılayıp hoş görme, sert ve katı hükümlü olmama, müsâmaha gösterme*¹⁴⁸ olarak tanımlanan hoşgörü, *insanın iyilik, dostluk ve kardeşlik kapılarını açıp, kötülük, haset ve nefret kapılarını kapatmasıyla kazanabileceği bir haslettir*¹⁴⁹. İnsanın hoşgörülü olması, ilk önce karşısındakinin de bir insan olduğunu unutmayıp hataya düşebileceğini kabullenmesiyle mümkündür.

Hikâyede bu olgunluğa sahip Yusuf, kardeşlerinin kendisine yaptığı onca zulme, onlar nedeniyle çektiği o kadar acıya rağmen hatalarını affederek hoşgörülü olduğunu gösterir:

*Yûsuf eydür suçunuz bağışladum
'Afv kıldum ben size hoş işledüm (45b: 1321)*

Kardeşlerin zalimliği ve merhametsizliği nispetinde Yusuf'un hoşgörüsünün ve merhametinin geniş olduğu görülmektedir. Bu hasletler arasında gerilim bulunmaktadır. Ayrıca hikâyenin kurgusu içinde, kardeşlerin hoşgörüsüzlüğünün olayları başlattığı ve buna karşılık Yusuf'un hoşgörüsünün mutlu sona ulaşılmasını sağladığı gözlenmektedir.

15. İffet ve İsmet

İffet ve ismet hemen hemen aynı anlamda olup *cinsî hususlarda ahlak kurallarına bağlılık, namuslu olma, nefsi nâmusa dokunacak fuhuş vb. şeylerden uzak tutma* anlamındadır¹⁵⁰. Bu hasletin kişide bulunması hayâ, sabır ve irade sahibi olmayı gerektirir. Hikâyede bu özelliklere sahip kişi, Yusuf'tur. Zelihâ'nın işvelerine, tahriklerine ve onu etkileme çabalarına hiçbir şekilde karşılık vermemiş, efendisi olmasına rağmen aralarına hep mesafe koymuştur. Yusuf, iffetini koruma hususunda en çok Zelihâ'nın, sarayına davet ettiği anlarda zorlanmıştır. Bu anlarda Yusuf'un bazen Zelihâ'ya meylettiği de görülür. Fakat her defasında inancı ve iradesi sayesinde bu meylinden dönmüştür:

¹⁴⁸ İlhan Ayverdi, a.g.e.,s. 1289.

¹⁴⁹ Ali Seyyar, (2003), a.g.e., s. 195.

¹⁵⁰ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 1354-1438.

*Kasd kıldı yine Yûsuf sevinü
Hem yine bir el çıkdı görünü*

*Yazlu anda felâ tekrabü 'z-zinâ
Anı gördi yıglındı Yûsuf yine (19a: 533-534)*

İsmet sıfatı, İslam dinine göre peygamberlerin vasıflarındandır. Günahsızlık demek olan bu sığata hikâyede de gönderme yapılmaktadır:

*Gönlünden çıkar bu işi gel yola
Peygamberlar bu işi nice kıla (19b: 539)*

Yûsuf'un iffeti karşısında, Zelihâ'nın yaptıkları iffetsizlik olarak nitelenmektedir. Bu sıfatın izâfe edilmesinin nedenlerinin başında, kadının âşık olsa dahi duygularını açığa vurmaması gerekirken, onun utanmaksızın hislerini ifşâ etmesidir. Bunun yanında Yusuf'tan murad almak istemesi ve bunun için tuzaklar kurarak hilelere başvurmasıdır.

Zelihâ'nın iffetsizliği, beşerî aşkın cinsellikle ilgili kötü yönünü vurgulamak içindir. Yusuf'un iffeti ise ilâhi aşkın göstergesi olarak hikâyede yer almaktadır.

16. İhtirash Olma

İhtiras, aşırı, güçlü istek, arzu, tutku¹⁵¹ anlamındadır. Arzu ve istek ifrat derecesinde olduğunda, tutkuya dönüşerek bu hasletin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hikâyede Zelihâ'nın, Yusuf söz konusu olduğunda ihtirashlı bir kadın olduğu söylenebilir. Yusuf'u elde etmek için birçok fedakârlıkta bulunmasının yanında hile, şantaj ve zorlama gibi yöntemlere de başvurmuştur. Bütün bunlara rağmen istediğini elde edemeyen, arzusuna kavuşamayan Zelihâ, Yusuf'u zindana attırarak onu dahi hırsı uğruna feda etmiştir:

Zelihâ eydür Yûsuf işit beni

Yohsa zindana ururam ben seni

Sözimi tut bana nâz eyleme

Hâlüme bak sen muhâl söz söyleme (21b: 599-600)

¹⁵¹ TDK Sözlük, s. 943.

Bu beyitler, Zelihâ'nın hırsının en üst seviye olan arzu ettiği şeyi yok etme aşamasına geldiğinin ve dayanacak çok da gücü kalmadığının ifadeleridir.

Zelihâ'nın bu hasleti, Yusuf'un iradeli olma hasletiyle yarışmakta ve yenik düşmektedir. Yusuf'un bu olumlu hasletini gözler önüne sermek adına Zelihâ, bu derece ihtiraslı bir kadın olarak hikâyede yer almaktadır.

17. İradeli Olma

İrade, *bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verebilme ve uygulama gücüdür*¹⁵². İradeli ise bu güce sahip kişidir. Yusuf'un, özellikle Zelihâ'nın arzuları ve istekleri karşısında bu hasleti sayesinde iffetini koruduğu söylenebilir.

Zelihâ oldukça güzel ve zengin bir kadındır. Daha önemlisi, Yusuf'un efendisidir. Fakat bu gücünü daha sonra kullanır. İlk önce güzelliğiyle ve zenginliğiyle Yusuf'u etkilemek ister. Bunun için her tarafı kıymetli taşlardan bir saray yaptırıp içine Yusuf'la resimlerini çizdirir. Yusuf, bunları görünce gönlü biraz meyletse de tamamen iradesini kaybetmez. Her meylettiğinde ilâhî bir uyarıyla karşılaşır ve vazgeçer. Yusuf'un iradesini kaybetmeme hususunda bu aşamada çok bir çetin mücadele verdiği söylenebilir:

Tanrıdan kork işleme uşbu işi

Yavuz iş nite kılursun i kişi

Anı gördi 'aklı dirdi başına

Sabr kıldı ol kasd kıldığı işine (19a: 529-530)

Güzelliğiyle ve zenginliğiyle arzusuna kavuşamayan Zelihâ, sahip olduğu iktidar gücünü kullanır. Fakat zindana atmakla tehdit ettiği Yusuf, burada da iradeli davranarak ona boyun eğmez:

Zelihâ eydür Yûsuf işit beni

Yohsa zindana ururam ben seni

Yusuf eydür tutmazam hergiz sözün

Ne dilersen eyle bana kendözün (21b: 599- 601)

¹⁵² İlhan Ayverdi, a.g.e., 1427.

Dayanma gücü, sorunlar karşısında tahammül gösterip kontrolü kaybetmeme, anlamında iradeli olma hasleti, yine Yusuf'un bir halseti olarak ortaya çıkmaktadır.

Zelihâ'nın güçlü arzusu ve ihtirası karşısında Yusuf'un iradesi ve iffeti bulunmakta, bu hasletler arasında gerilim oluşturulmaktadır.

18. Kayıtsızlık/ Duyumsamazlık

Kayıtsızlık, *bir şeye ehemmiyet vermeyiş, ihmal, ilgisizlik*¹⁵³; *aldırmazlık, umursamazlık, lakaydi*¹⁵⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Yusuf'un Zeliha'ya karşı kayıtsız davrandığı söylenebilir de karakter olarak bu haslete sahip değildir. Nitekim Zelihâ'nın iman etmesinden sonra onunla ile evlenmiştir. Zelihâ'nın Yusuf dışında her şeye ilgisiz olduğu görülmektedir. Yusuf için hiç düşünmeden servetini harcar. Onun dışında, eşi Kutayfer de dâhil, kimseyle ilgilenmez, kimseyi gözü görmez.

Geçici olarak kahramanlarda kayıtsızlık durumu hâsıl olmakla birlikte, karakter özelliği olarak bu haslete sahip biri bulunmamaktadır.

19. Kıskanç Olma

Kıskançlık duygusunun yerleşmesi, bir karakter özelliği haline gelmesidir. Kıskançlık duygusunun sıklıkla yaşanmasının bir sonucu olmasının yanında asıl sebebi, özgüven eksikliği, kendini değersiz hissetme ve kıyaslama yapmaktır.

Bu hasletin çocukluk döneminde oluşmaya başladığı görülür. Küçük kardeşin dünyaya gelmesi ve anne-babanın ilgisinin çoğunlukla bu çocuca kayması, diğer çocuklarda ihmal edildikleri, daha az sevildikleri düşüncesinin uyanmasına neden olur. Adler'in tabiriyle “büyük çocuk tahtından aşağı edilmiş bir kral gibi görür kendini.”¹⁵⁵ Bu noktadan sonra çocuk anne-babanın ilgisini çekmeye; başaramadığı takdirde kardeşine zarar vermeye kadar giden davranışlarda bulunabilir. Hikâyede bunun örneği bulunmakta, babalarının Yusuf'a yönelik fazla ilgisini ve sevgisini **kıskanan** kardeşler, onu ortadan kaldırmaya karar verirler:

¹⁵³ Büyük Türk Sözlüğü, s. 689.

¹⁵⁴ TDK Sözlük, s. 1117.

¹⁵⁵ Alfred Adler, a.g.e., s. 243.

...

*Eytdiler gelün bunu öldürevüz**Kamu tedbir itdiler öldürmege**İmdi dilerler aluban gitmege (2b: 43-44)*

...

Anı severdi atamız yigleyü (34a:974)

Bu noktada duygu olarak ortaya çıkan **kıskançlığın** haslete dönüştüğünü aradan yıllar geçtikten sonra babaları Yusuf'u hatırladığında onu unutmasını, adını anmamasını istemelerinden anlamın mümkündür:

*Ümîdün kes Yûsufdan hîç anmagıl**Özüni ögüt-legil aglamagıl (42a:1227)*

Kardeşlerden özellikle Şem'un ve Rûbil'in bu haslete sahip olduğunu, Yusuf'a karşı olan acımasız davranışlarından anlamak mümkündür:

*Rûbîl dahı Yûsufı urdı yüze**Şöyle urdı kim ne diyem ben size**Şem 'ûn dahı kasd ider öldürmaga**Öldürüben dönüp eve varmaga (3b: 71-72)*

Kıskançlığın hikâyede ilk önce duygu olarak ortaya çıktığı, daha sonra haslete dönüştüğü görülmektedir. Kıskançlık duygusuyla aynı işleve sahiptir.

20. Kibirli Olma

Kibir, *kendi arzu ve isteklerinden başka bir şeyi önemsememe, büyükleme, kendini beğenmedir*¹⁵⁶. Duygularla ilgili bölümde zikredildiği gibi, kibir iki çeşittir. İlki *iç kibir*, kişinin üstün olduğunu düşünmesi sonucu kalbinde oluşan sevinç ve gurur demektir. Bu her insanda ortaya çıkan, olağan bir durumdur. Diğeri *dış kibir* ise kalpteki kibrin tutum, davranış veya konuşma şeklinde dışa vurmasıdır¹⁵⁷. İç kibir

¹⁵⁶ TDK Sözlük, s. 1179.

¹⁵⁷ Ali Seyyar, (2003), *a.g.e.*, s. 262.

kalpte duygu olarak yer alırken, bunun dış kibre dönüşüp sıklıkla dışa vurulması, duygu olarak yaşanan kibrin, haslete dönüşmesine neden olabilir.

Kin beslemek ve haset duymak kibrin işaretlerindedir¹⁵⁸. Kibrin haslete dönüştüğü kişi, bu duygusunu tatmin etmek uğruna, başkalarına zarar vermeyi göze alabilir¹⁵⁹; hatta bir müddet sonra başkalarına verdiği acıdan, ıstıraptan pişmanlık duymamaya başlar. Bu durum, sevgi, merhamet ve hoşgörü duygularının yok olmasından kaynaklıdır¹⁶⁰. Hikâyede Yusuf'un kardeşleri, babalarının ona gösterdikleri ilgiyi kıskanırlar, öfkelenirler ve kin duymaya başlarlar. Bunun nedeni metnin arka planında, hatta kahramanların bilinçaltında gizlidir. Onların bu duyguları hissetmelerinin asıl sebebi, kendilerini önemsiz hissetmeleri; kibir duygularını doyuramamaları ve gururlarının zarar görmesidir. Kıskançlığın uyarmasıyla kibir duyguları harekete geçmiş; doyurulamayınca öfke, karşı tarafı küçük görme ve neticede karşı tarafa zarar vermeye kadar götürülen kin ortaya çıkmıştır.

Kibirli olma hasleti kardeşlerde, sahip olunandan kaynaklı bir büyüklenme, kendini büyük görme şeklinde değil; benliklerinin (ego) zarar görmesi ya da doyurulamaması neticesinde karşı tarafı küçük görme, kendini beğenme şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Zelîhâ'nın Yusuf'a aşık olduğunun Mısır'da duyulmasından sonra Mısırlı kadınlar, kuluna aşık oldu diye onu ayıplayıp gıybet ederler:

Mısır içinde ne ki 'avrat var kamu

Kavlaşdılar Zelîhâyı i 'amû

Eytdiler Zelîhâya gelmiş belâ

'Âşık olmuş ol bir 'İmrânî kula (20b: 569-570)

Bu davranışları Yusuf'u küçük görmelerinden, onu sevmeye değer bulmamalarından kaynaklanmaktadır. Kendini beğenmişlikleri ve Zelîhâ'yı bu davranışından dolayı ayıplamaları **kibirli** olduklarının göstergesidir.

¹⁵⁸ Ali Seyyar, (203), *a.g.e.*, s. 262.

¹⁵⁹ Alfred Adler, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁶⁰ Ali Seyyar, (2003), *a.g.e.*, s. 261.

Kibir hasletine sahip bir diğerk kişi Mâlik Reyyân'dır. Rüyasını yorumlamayan tabircilere hemen öfkelenerek kimini sürdürür kimini dövürür. Bu, onları küçümseyip kolay feda edilebilir görmesindedir:

Mâlik Reyyân ol kamuya kakadı

Kimini sürdi kimini tokdadı (25a: 710)

Şüphesiz buradaki ifade abartı olmakla birlikte, yine de emrindekilere hemen öfkelenmesi ve onları küçümsemesi **kibirli** olduğunu düşündürmektedir.

Yusuf'un bazen kibir duygusuna kapıldığı görülmekle birlikte, bunun bir haslet olmadığı, duygudan hemen sonra pişman olup af dilemesinden anlaşılmaktadır. Fakat diğerk örneklerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Örneklere bakıldığında kibirlilik hasleti olumsuz karakterlerin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kardeşlerin kibrinin karşısında, Yusuf'un alçak gönüllüğü, Mısırlı kadınların kibri karşısında, Zelihâ'nın iradeli aşkı, yine Malik'in kibri karşısında Yusuf'un âdil yönetimi göze çarpmaktadır. Neticede kibir hasletinin hikâyeye içinde olumlu karakterler ile olumsuz karakterlerin özellikleri arasındaki karşıtlığı derinleştirici, farkı daha belirgin hale getirici bir işlevi olduğu söylenebilir.

21. Merhametli Olma

Merhamet, *herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma, acıma duygusu*¹⁶¹ şeklinde tanımlanabilir. Toplumsal bir varlık olan insan, doğuştan merhamet duygusuna meyillidir. J.J. Rousseau aynı yöndeki görüşünü şu cümlelerle açıklar: *İnsan kalbi kendisini, kendisinden daha mutlu birinin yerine koymayı nedense başaramaz. Oysa insan kendini, kendisinden mutsuz olan bir başka kişinin yerine rahatlıkla koyabilmektedir.*¹⁶² Bu durum düşünüldüğünde merhametin yaratılış itibariyle insanın tabiatına yerleştirildiği ve doğuştan insanda merhametli olma hasletinin var olduğu düşünülebilir.

¹⁶¹ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2014.

¹⁶² Arthur Schopenhauer, a.g.e., s. 76.

Bir kişiye gerçek anlamda merhametli denilebilmesi, acıma duygusunun ahlakî bir değer taşıması için onun acıdığı kişinin ihtiyacını gücü nispetinde karşılaması, bunu hür iradesiyle ve riyâsız yapması gerekmektedir. Ayrıca bu yardımı hissettiği acıma duygusundan kurtararak kendisini rahatlatmak için değil; muhtaç ve çaresiz kişiyi rahata kavuşturmak için yapmalıdır¹⁶³. Bu manada merhametli olma hasleti, Yusuf'ta mevcuttur. Kardeşlerinin kendisine yaptığı zulmü ve insafsızlığı affederek bu haslete sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca Yusuf, sadece affetmekle kalmamış, onlara daha refah bir sunmuştur:

*Yûsuf eydür suçunuz bağışladım
'Afv kıldum ben size hoş işledüm*

*Gelün imdi görüşelüm kocuşup
Oturalum söyleşelüm sevnîşüp (45b: 1321- 1322)*

*Yûsuf ol kardaşlarun buyurur
Öküş hil 'at at katır deve virür*

*Al tavarı tîz artamı getirün
Kimsene koman anda bana yitürün (48a: 1395-1396)*

Yûsuf'un merhametli olduğunun bir başka delili, iki kez zindan mahkûmlarının özgürlerine kavuşmasını sağlamıştır. İlkinde dolaylı olmakla birlikte Mısır'ın yöneticisi olduktan sonra ailesinin Mısır'a gelişiyle, mahkûmları azat eder:

*Eytdiler kul senünüz işit bizi
Yûsuf eydür âzâd itdüm ben sizi*

*Çün irişdim ben atama i 'amû
Şükkrine kıldum âzâd sizi kamu (48b: 1412-1413)*

Yusuf'un en büyük abisi Yehudâ'nın da bu haslete sahip olduğu söylenebilir. Kardeşleriyle birlikte Yusuf'u öldürme kararı olsa da, uygulama aşamasında kardeşinin ağlamasına dayanmamış, onu kurtarmıştır:

¹⁶³ Mustafa Çağrırcı, *a.g.m.*, s. 184.

*Eytdüm kardaş kardaşa nite kıya
Bu hayâl giçdi içümden i uya*

*Çün işitdi yehûdâ uşbu sözi
Âh kıldı Yûsufa göndi özi*

*Berü gel dir Yûsufa korkma dahı
Öldürmeyem ben seni Tanrı hakı (4a: 81-83)*

Yusuf'un sahip olduğu merhametlilik duygusu, kardeşlerinin zalimliğine ve insafsızlığına karşı olumlu bir karakter özelliği olarak yer alırken, Yehudâ'nın merhametlilik hasletinin hikâye içinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Onun bu hasleti sayesinde Yusuf, ölümden kurtulmuştur. O noktadan sonra hikâye farklı bir mecraya doğru ilerlemeye başlamış, olayların akışı ve yönü değişmiştir.

22. Metânetlilik

Metânet, *sağlam, güçlü ve metin olma, sağlamlık, dayanıklılık*¹⁶⁴, *sebat ve gayret*¹⁶⁵; metanet göstermek ise, *kötülükler veya zorluklar karşısında yılmamak, yılgınlık göstermemek, güçlü, dayanıklı ve metin olmak, dayanmak*¹⁶⁶ olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda metanetli, kötülükler ve zorluklar karşısında sabır ve tahammül göstermekle birlikte, aynı zamanda ümidini yitirmeyip güçlükleri aşmak için gayret sarf eden kişidir, denilebilir.

Hikâyede bu haslete sahip, en metânetli olarak nitelenebilecek kişi, Yusuf'tur. Kuyuya atıldığı, ailesinden ayrı kaldığı, köle olarak satıldığı ve zindanda tutulduğu dönemlerin hiçbirinde ümitsizliğe kapılmamış, sabırsızlık ve yılgınlık göstermemiştir. Metanetini hep korumuştur.

*Selam virür Ya 'kûba virür tonı
Ya 'kûb alur yüzine sürter anı*

İki gözi açılır görür gözi

...

(47b: 1378-1379)

¹⁶⁴ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2038.

¹⁶⁵ Büyük Türk Sözlüğü, s. 850.

¹⁶⁶ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2038.

Yakup, oğlundan ayrı kaldığı dönemde, onun hasretine çok zor dayanmış, bu yolda sağlığını, gözlerini kaybetmiştir. Ama yine de metanetini korumayı başarmış ve sonunda mükâfatını, kaybettiklerini geri kazanmak suretiyle almıştır. Oğlu satılıp evladından yıllarca ayrı kalan Yakup'un cariyesinin de aynı haslete sahip olduğu söylenebilir.

Bu hasletin, sabır ve ümit duygularıyla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bulduğu şahısların önemli yönlerini ön plana çıkarıcı bir işlevi bulunmaktadır.

23. Özgüven Sahibi Olma

*Bir kimsenin kendisine karşı duyduğu güvenme*¹⁶⁷, özgüven olarak tanımlanmaktadır. Kişinin özgüveni, sahip olduğu olumlu vasıfların çokluğuyla doğru orantılıdır. Güzellik, bilgelik, cesaret, güç ve inanç kuvvetliliği bunlardandır. Bu vasıflar ne kadar fazla olursa kişinin özgüveni de o derece fazla olur. Hikâyede Yusuf, özellikle güzellik, bilgelik vasıflarına sahiptir. Tevazu sahibi olduğu için bunlardan güzellik vasfını kullanmasa da, bilgisine güvenerek, kıtlık döneminde Malik Reyyan'ın bütün malının yönetimine talip olur:

Yûsuf eydür hazne içreki altını varını

Vir ana heb ısmarla birbirini

Ne malun var bana virgil kamu

İşler idem begenesin i 'amû (29a: 824-825)

Bir başka örnek, Zelihâ'dan kaçarken Kutayfer'e yakalandıkları anda Zelihâ'nın kendisine iftira atması üzerine, suçlamaları kabul etmeyip, kendisini savunmasıdır. Yakalandığı anda içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde kendine duyduğu güven daha net anlaşılabilir. Çünkü onu suçlayan hem kendi efendisi, hem de karşısında kendisini savunduğu kişinin eşidir. Yusuf'un kendisi de nihayetine bir köledir. Yusuf'un güvenilirlik vasfı olmasa, suçsuz bile olsa, Kutayfer'in eşine inanma eğilimi daha fazla olacaktır. Aslında öyle de olmuştur. O yüzden bir mucize

¹⁶⁷ İlhan Ayverdi, a.g.e., s.2441.

olarak kundaktaki bebeğin konuşarak akla uygun bir şekilde Yusuf'un suçsuzluğunu ortaya çıkarır:

*Zelihâ eydür yâ Kutayfer buna
Yavuzluk kılur bir öğüt vir buna*

*Katı yavuzluk sanur uşbu bana
Korkutgıl bunı eytdim ben sana*

*Korkutgıl bunı bu dem vur zindana
Bu yavuz işden bolay ki bu döne*

*Yûsuf eydür suçlu Zelihâdur yalan
Bana tanık olun uşbu oğlan (19b: 549- 552)*

Yusuf'un özgüven sahibi olması, Mısır yöneticisi olmasının yolunu açmıştır. Bu açıdan hem Yusuf'un olumlu bir vasfı olarak hem de olayların önünü açıcı bir haslet olarak hikâyede yer aldığı söylenebilir.

24. Riyakârlık

Riyâ, *yalandan gösteriş*¹⁶⁸; *inandığı düşündüğü gibi davranmama, özü sözü bir olmama huyu, iki yüzlülük*¹⁶⁹; *olduğundan başka türlü görünme, özü sözü bir olmama*¹⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Yusuf'u öldürme plan yapan kardeşler, onu ava götürmek için babalarından izin alırken ve Yusuf'u kandırırken son derece nazik ve iyiliksever görünürler. Yakup'a onu koruyacaklarına dair söz verirler. Bu şekilde ikiyüzlü, riyakârca davranırlar:

*Döndi bunlar söyledi eytdi baba
Biz variken kurd anı kaçan kapa*

*Biz varuruz Yûsufun bilesine
Kurd mu gelür Yûsufun yöresine (3a: 50-51)*

¹⁶⁸ Büyük Türk Sözlüğü, s. 1017.

¹⁶⁹ TDK Sözlük, s. 1659.

¹⁷⁰ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2592.

Bu riyakârlık, Yusuf'u kuyuya attıktan sonra babalarına gelip yalandan ağlamalarında da devam etmiştir:

*Girü eve gelicek aglayalum
Yûsufi kurd kapdı baba diyelim (3a: 59)*

*Yûsufun kardaşları irişdiler
Bir ugurdan kapuda çıgrışdılar*

*Eytdiler kim ya baba Yûsuf kanı
Gâfil olduk kurd yidi âhir anı (6a: 139-140)*

Olumsuz tipler olan kardeşlerin bir özelliği olarak, bu haslet hikâyede yer almaktadır. Yusuf'un vefalı, özü-sözü bir olma özelliği karşısında gerilimi arttırıcı bir haslettir.

25. Rüya Tabirciliği

Rüya tabir edebilmesi, Yusuf'un mühim bir özelliğidir. Önce zindandayken azizin kilercisinin ve sâkîsinin rüyalarını tabir eder. Tabir ettiğince kilerci asılır, sâkî ise tekrar işine döner. Malik Reyyan'ın rüyasını saray muabbirleri tabir edemeyince sâkînin aklına Yusuf gelir ve Yusuf'u azize önerir. O da gidip rüyasının tabirini sormasını ister. Yusuf son derece makul ve mantıklı tabir edince hem zindandan kurtulur hem de azizin hazine yöneticisi olur:

*Yidi yıl yağmur yagar otlar bite
Bollık ola bata cihân ni'mete*

*Andan sonra yidi yıl kızlık ola
Yirde nebât bitmeye tarlık ola*

*Gökden yağmur yagmaya halk bunala
Yidi yıldan sonra halâyık dinlene (25b: 729- 731)*

*Mâlik Reyân işidür tanlar katı
Varun ana geydürün dir hil'atı*

*Görklü hil 'at geydürün halk tanlayu
Getürün anı bana ağırlayu (26a: 734-735)*

Rüya tabir edebilme hasletine sahip bir diğer kişi Yakup'tur. Oğlunun rüyasını tabiri, aynen çıkar:

*Hoşdur yâ ogul senün düşün
Sultanlığıla giçiser 'ömrün yaşun
Hak seni sultân kulusar kamuya
On bir kardaşun turısar tapuya (2a: 27-28)*

İsmi verilmemekle birlikte, tüccarın rüyasını tabir eden kişinin de bu haslete sahip olduğu söylenebilir. Onun tabiri de çıkmıştır:

*Bir kul alasin ucuz anda satun
Görklü ola imrene seve cânun
Satıcak şöyle satasız ol kuli
Yitmeye bahâsına Mısrın malı
Ulu devletdür sana uşbu düşün
İmdi tur var ol yana hoşdur işün (7a: 174-176)*

26. Sabırsızlık

Tahammül gösterememe, aceleci ve telaşlı davranma olarak tanımlanabilecek bu hasletin, Zelihâ'da bulunduğu söylenebilir. Yusuf'u rüyasında görüp aşık olduktan sonra, biraz da hasret duygusunun etkisiyle ona kavuşmak için sabırsızlık gösterir. Üçüncü kez rüyasında görüp Yusuf'un, Mısır'da olduğunu söylemesinden sonra gösterdiği telaş, bunun açık bir delilidir. Babasına durumu anlatıp Mısır'a hemen mektup yazıp göndermesini ister:

*Sultânımış anladum bildüm anı
Mısra gel didi bulasın sen beni
İmdi yandım bu il ol ilden irak
Hasretinden ölürem eyle yarak*

*Bir biti yaz Mısra varsun bir kişi
Söylesün anda ana uşbu işi (13a: 346-348)*

Yusuf'a kavuşacağı ümidiyle ve sabırsızlanarak gittiği Mısır'da Zelihâ, büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Evlendiği kişi rüyasında gördüğü Yusuf değildir. Yıllar sonra Yusuf'la karşılaştıktan sonra da Zelihâ, onun sevgisini kazanma yolunda sabırsızlık gösterir. Kendisiyle birlikte olması için zorlar. Aşkına karşılık vermeyen için onu zindana attırır:

*Zindana urgıl bu benüm kulumu
Âsî oldı bana tevbe kıla mı (21b:605)*

Sabırsızlık hasletine sahip Zelihâ karşısına, son derece sabırlı bir kişilik olan Yusuf'un konması hasletin daha belirgin olmasını sağlamıştır. Bu sayede Yusuf'un sabırlılığı, daha net ortaya konulmuştur. Duygularda olduğu gibi zıt hasletler karşı karşıya getirilmek suretiyle hasletler arası gerilim oluşturulmuştur.

27. Sıddık, Emînlik

Sıdk, *doğruluk, gerçeklik, her türlü kötülüklerden arınmış olma, saflık, temizlik, içten yürekte bağlanma, sadâkat* anlamındadır. Sıddık, özü sözü doğru olan, asla yalan söylemeyen, sözünün eri olan demektir¹⁷¹. İslamî inanışta peygamberlerin sıfatlarından biridir. Güvenilir, dürüst, emânete hıyanet etmeme, gibi özellikleri barından bu haslet, hikâyede Yusuf'un bir özelliğidir.

Yusuf'la ilgili olarak sıddık kelimesi üç beyitte geçmektedir. Buralarda Yusuf'un peygamberlik ve doğru sözlü oluşuna vurgu yapılmaktadır:

*Ol kişi eydür peygamber imiş aslun
Sen sıddıksın kabûldur du'ân seniin (14b: 399)*

*Sıddik kim eytdi anı sana
Yâ kuyudan kim çıkardı eyt bana (23a: 649)*

*Çün söyledi ol Yâ'kûb oğlu sıddik
Kardaşunuz benem dir bilün tahkîk (45a: 1317)*

¹⁷¹ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 2770.

Yusuf'un peygamberlik yönüne dikkat çeken bu beyitlerin yanında, insanî bir özellik olarak Yusuf'un, güvenilirlik ve dürüstlük anlamında bu haslete sahip olduğunu gösteren asıl durumlar, efendisi Kutayfer'e ihânet etmemesi ve zindanı zinâyâ tercih etmesidir. Bunların yanında Yusuf'un bu hasletini ön plana çıkaran kardeşlerin bu haslete sahip olmamasıdır. Babalarına koruyacaklarına dair söz verip ava götürdükleri kardeşleri Yusuf'u, köle olarak satarlar. Ve burada tüccarla yaptıkları anlaşmada, kardeşlerini hırsız, kaçak ve yalancı olduğunu söylerler. Bunlar Yusuf'un bu hasletini zıddıyla ispatlayan delillerdir.

Kardeşlerinin yalancılık, dürüst ve emîn olmama özellikleri karşısında Yusuf'un siddik ve emîn olma hasletleri bulunmaktadır. Olumlu ve olumsuz tipler arasında bu hasletlerle gerilim oluşturulmuştur. Siddik ve emîn olma hasletleri, Yusuf'un olumlu yönünü arttırıcı bir role sahiptir.

28. Uysallık

Uysal, *herkese kolayca uyabilen, sert ve çetin olmayan, yumuşak başlı, mûnis* ¹⁷² manasına gelmekte olup hikayede Yusuf'un aynı anneden kardeşi Bünyamin'in bir vasfıdır. Kardeşleriyle Mısır'a girerken herkes ikişerli grup olduğunda o yalnız kalır, fakat hiç itiraz etmez. Yusuf kılık değiştirip onu yanına gelip Mısır'a getirir. Aynı zamanda Yusuf'u hiç tanımamasına rağmen ona katılır:

*Kaçan kim Mısra girdiler işit yara
İki iki olup girdiler şehre*

*Bünyâmin kaldı yalnız biçara
Atası ismarlamışdı ne çara (35b: 1024-1025)*

Aynı durum Yusuf, kardeşlerini sarayına yemeğe davet ettiğinde de yaşanır. Herkes ikişerli oturunca yine yalnız ve mahzun kalır. Yusuf, onun yanına oturur:

*Yûsuf buyurdu ki hon getürdiler
İki iki bir yere oturdular*

¹⁷² İlhan Ayverdi, a.g.e.,s.3253.

Kamusı andayiken ikin olur

Bünyâmîn anda yalunuzçak kalur

Yûsuf eydür ben sana kardaş olam

Bir yirde oturam yoldaş olam (39a: 1031- 1034)

Bünyamin, Yusuf'un aynı anneden tek kardeşidir. Annesi kendisini doğururken ölür. Daha sonra abisini kaybeder. Hem öksüz hem de kardeşini kaybetmiş birisi bu hasleti kaynağını hüznüne bağlamak mümkündür. Aynı zamanda abisini kaybetmesine üvey kardeşlerinin sebep olduğu ve bu nedenle duyduğu korkunun bu hasletin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir.

Hikaye içinde Bünyamin, olumlu bir tip olarak ortaya çıkmakta, kardeşlerin zalimlik, merhametsizlik vasıflarının karşısında Yusuf'la birlikte bu hasletlerden birini taşımaktadır.

29. Vefâlı/sız/lık

Vefâ, *sözünde durma, verdiği sözü, vâdi tutma, sevgide sadakat ve sebat*¹⁷³; *dostluk ve muhabbette sebat etme, sevgide süreklilik, bağlılık ve sadakat*¹⁷⁴ şeklinde izah edilmektedir. Bu anlamda vefalı, verdiği sözü tutan, dostluk ve muhabbette sadakat ve bağlılık gösteren ve sevgide sebat eden kimse demektir. Vefasız ise bunun aksini yapandır.

Hikâyede vefasızlık kardeşlerin, vefalılık ise Yusuf'un bir hasletidir. Yusuf'un vefâ sahibi olduğunun birçok örneği bulunmaktadır. En önemlisi, kendisini satın alıp “bunu benden daha iyi ağırla” (15a: 419) diyen, efendisi Kutayfer'e ihanet etmemesidir. Bunu, yine efendisi olan Zelihâ'nın zorlamasına rağmen yapmamıştır. Bir başka örnek, kardeşlerinin vefasızlıklarına rağmen, onları sevmeye devam etmesi verilebilir. Yusuf onların zalimliklerine merhametle cevap vermenin yanında onlara güzel bir hayat sunarak vefalılığının derecesini de göstermiştir.

Kardeşlerin vefasızlıklarına örnek de epeyce bulunmaktadır. Sözünde durmama anlamında vefasızlığa örnek, babalarına koruyacaklarına dair söz verip

¹⁷³ Büyük Türk Sözlüğü, s. 1221.

¹⁷⁴ İlhan Ayverdi, a.g.e., 3308.

götürdükleri Bünyamin'i geri getirememeleridir. Hem sözünde durmama hem de sadakatsizlik anlamında vefasızlığa örnek ise yine babalarına koruyacaklarına dair söz vererek götürdükleri Yusuf'u ilk önce öldürmeye kalkışıp sonra kuyuya atmaları verilebilir.

Örneklerde de görüldüğü üzere, vefa sahibi olmanın karşısında, vefasızlık hasleti bulunmakta, biri olumlu diğeri olumsuz iki haslet arasında gerilim oluşturulmaktadır. Bu hasletler de hikâye içinde, olumlu karakterin müspet, olumsuz karakterin menfî yönünü ön plana çıkarıcı bir işleve sahiptirler.

30. Zalimlik/ İnsafsızlık

Kısaca merhametsiz, vicdansız olarak tanımlanabilecek bu haslet, Yehûda dışında Yusuf'un kardeşlerinin bir vasfıdır. Özellikle Şem'un ve Rûbil, Yusuf'u yaptıklarıyla bu haslete sahip olduklarını göstermişlerdir:

Rûbîl dahı Yusufı urdı yüze

Şöyle urdı kim ni deyim ben size

Şem'un dahı kasd ider öldürmaga

Öldürüben dönüp eve varmaga (3b: 71-72)

Geldi Şem'un Yûsufı urdı yüze

Tîz çıkargıl tonunu virgil bize

Yûsuf eydür ana i katı yürek

Ölürem tonı koy kefen gerek (4b: 96-97)

Son beyitte Yusuf'un ifadesiyle “katı yürek”li kardeşler, kendilerinden güçsüz, zayıf küçük kardeşlerini merhametsizce dövmüşler, öldürmeye kastetmişlerdir.

Belirgin bir karakter olmamakla birlikte, Mısırlı tüccarın Habeşli kölesinin de bu haslete sahip olduğu görülmektedir. Mısır'a giderken annesinin kabrine uğrayan Yusuf'u kaçtı zannederek feci şekilde döver:

*Bir kara kul Hâbeşî bulur anı
Eydür i oğlan kaçır mısın ya'ni*

*Oğlanı turur sürür ol arada
Yüzi üzre çok urur anı dede*

*Şöyle döger kim sanasın öldürür
İlerü girü deveye bindürür (9b: 240- 242)*

Hasletin hikâye içindeki rolü olumlu ve olumsuz hasletler arasında gerilim oluşturmaktır. Kardeşlerin bu derece zalim ve insafsız oluşu, Yusuf'un kendisine yapılanları affetmesiyle, sahip olduğu olumlu hasletler merhametlilik ve hoş görölülüğün derecesini arttırmaktadır. Yani kardeşlerin aşırı zalimliğinin karşısında, Yusuf'un engin hoşgörölülüğü ve merhametliliği yer almaktadır.

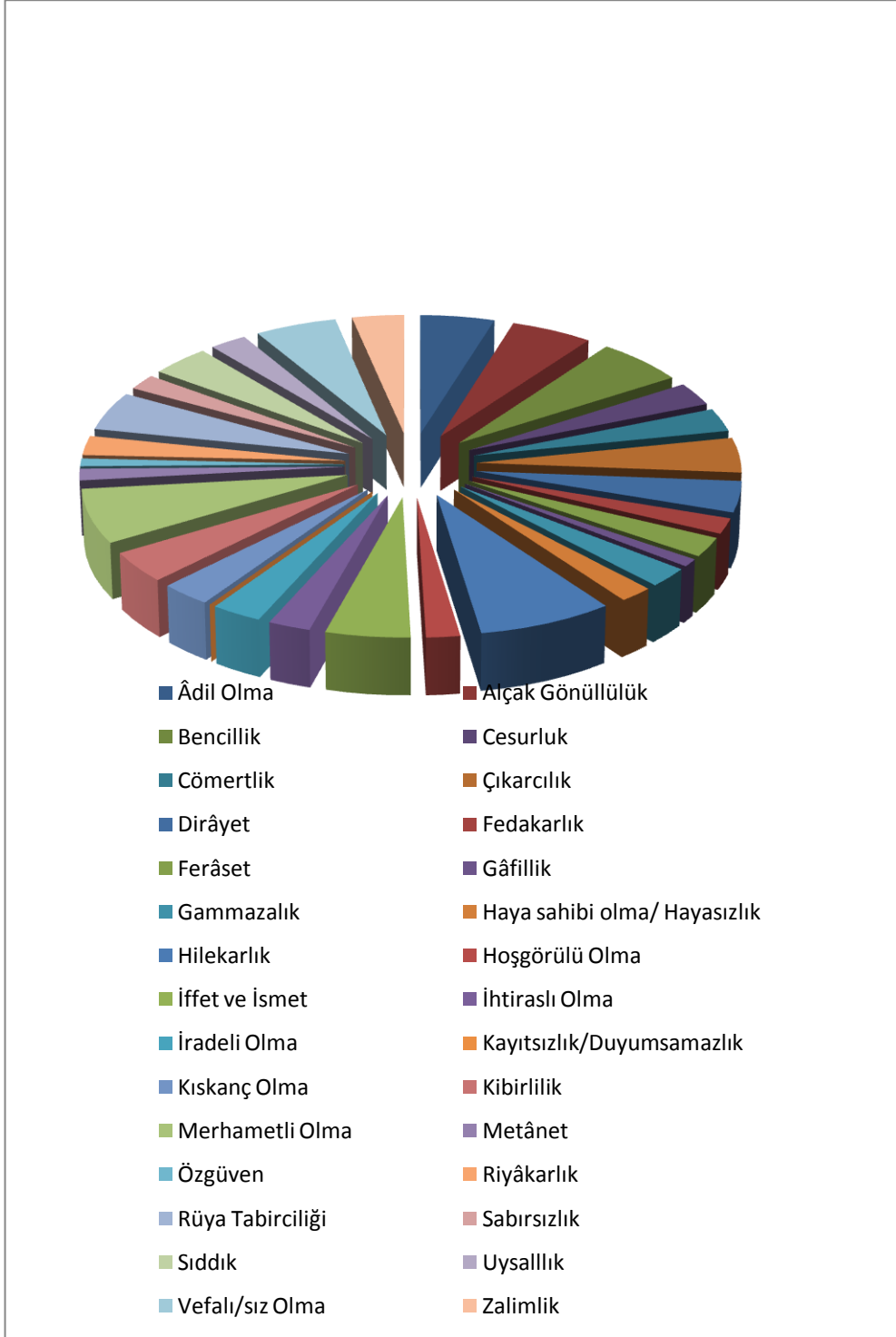
Tablo.2. Hasletlerin Hikâye İçinde Oranları

Hasletler	İlgili Beyitler	Toplam Beyit	Hikaye İçinde Oranı
Âdil Olma	10	1529	0,654022237
Alçak Gönüllülük	11	1529	0,71942446
Bencillik	12	1529	0,784826684
Cesurluk	6	1529	0,392413342
Cömertlik	6	1529	0,392413342
Çıkarıcılık	9	1529	0,588620013
Dirâyet	8	1529	0,523217789
Fedakarlık	4	1529	0,261608895
Ferâset	5	1529	0,327011118
Gâfillik	2	1529	0,130804447
Gammazalık	5	1529	0,327011118
Haya sahibi olma/ Hayasızlık	4	1529	0,261608895
Hilekarlık	16	1529	1,046435579
Hoşgörülü Olma	4	1529	0,261608895
İffet ve İsmet	10	1529	0,654022237
İhtiraslı Olma	5	1529	0,327011118
İradeli Olma	6	1529	0,392413342
Kayıtsızlık/Duyumsamazlık	0	1529	0
Kıskanç Olma	6	1529	0,392413342
Kibirlik	8	1529	0,523217789
Merhametli Olma	14	1529	0,915631131
Metânet	3	1529	0,196206671
Özgüven	2	1529	0,130804447
Riyâkarlık	5	1529	0,327011118
Rüya Tabirciliği	10	1529	0,654022237
Sabırsızlık	4	1529	0,261608895
Sıddık	8	1529	0,523217789
Uysallık	5	1529	0,327011118
Vefalı/sız Olma	11	1529	0,71942446
Zalimlik	7	1529	0,457815566

Tabloya bakıldığında en yüksek orana sahip hasletler, sırasıyla ilk altısı, bencillik, hilekârlık, merhametli, alçak gönüllü ve vefalı olma olduğu görülmektedir. Bunlardan ilk ikisi kardeşlerin, geriye kalanlar ise Yusuf'un birer hasletidir. Ardından en yüksek orana aynı oranda sahip âdil olma, iffet, ismet ve rüya tabirciliği hasletleri gelmektedir. Bunlar da yine Yusuf'un öne çıkan hasletleridir. Bunların yanında kayıtsızlık, duyumsamazlık hasleti hikâyede yer almamaktadır. Bu tablodan

yola çıkarak söylenebilecek bir başka şey, hikâyenin öne çıkan karakterleri, Yusuf ve kardeşleridir.

Grafik 2. Hasletlerin Hikâye İçindeki Oranlarının Grafiği

SONUÇ

Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi, gerek Doğu gerek Batı edebiyatlarında, oldukça ilgi çekmiş ve çokça işlenmiş konulardan biridir. Bunda içinde barındırdığı his ve hasletlerin etkisi büyüktür. Bunu hikâyenin mazmunlaşan yönlerinden dahi anlamak mümkündür. Yusuf'un güzelliği, iffet ve ismet sahibi oluşu, Yakup'un sabrı, külbe-i ahzân, Zelihâ'nın aşkı vb. hepsi his ve hasletlerle ilgilidir.

Beşerî yönü, bu denli kuvvetli ve etkileyici olan Yusuf u Zelihâ hikâyesini, inceleme konusu yapılmasının amacı, edebî eserdeki insânî boyutu ortaya çıkarmaktır. Genel olarak bu meyanda, edebi metnin psikolojik boyutunda yer alan his ve hasletler önce belirlendi ve ardından metnin bu boyutunda, yazar ile okuyucu arasındaki psikolojik iletişimin nasıl sağlandığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde “Edebî Eserde His ve Hasletler” başlığı altında bu konu tartışılmıştır. I. bölüm “Beşerî Hisler” noktasında *duygu zemini*, *duygu ânı* ve *duygu tesiri* gibi kavramlar etrafında, hislerin metinde nasıl oluşturulduğu ve hisler arası ilişkiler anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca hislerin başta, kahramanların psikolojilerini ve buna bağlı olarak olayları nasıl etkilediği tespit edilerek hikâye içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda, bölümünün sonucu olarak, Yusuf u Zelihâ hikâyesinin temelde aşk, merhamet ve kıskançlık duyguları üzerine kurulduğu söylenebilir.

Bunun nasıl tespit edildiği hususunu da kısaca açıklamak gerekirse, bu hislerin ana kahramanlar tarafından -aşkı Zelihâ'nın, kıskançlığı kardeşlerin, merhameti de Yusuf'un- yoğun olarak yaşadığı görülmüştür. Ayrıca bu duygulardan kıskançlığın olayların başlamasına; devam eden süreçte ortaya çıkan aşkın olayları farklı mecralara sürüklemesine ve olayların açılmasına; nihayetinde merhametin de olayların (mutlu) sonla bitmesine sebep ve vasıta olduğu fark edilmiştir.

Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zelihâ'sı üzerine yapılan çalışmada, “Beşerî Hisler” bölümü incelemesi neticesinde, eserle ilgili ulaşılan sonuç budur. Bununla birlikte bu bölümde, daha genel bir perspektifle, “edebi eserde his” ile ilgili ulaşılan sonuç ise, edebî metnin somut yüzeyinin derûnunda bulunan soyut âlemde, düşünce ile birlikte duygunun da yer aldığıdır. Bu, bilinen bir gerçek olmakla birlikte, şimdiye

kadar yapılan çalışmaların birçoğu, somut yüzeydeki olaylar, kahramanlar, mekânlar vb. ile ilgili olup daha çok bunlar ve bunların ardındaki düşünce dünyası ile ilgilidir. Fakat eserin insânî yönünü oluşturan ve edebî eseri değerli kılan asıl özellik, genellikle ihmal edilmiştir. Bu özellik, ifadenin hislere ettiği sihirkâr tesirdir. Bu amaç etrafında hazırlanan çalışmada da hislerin, sihirkâr tesirin oluşmasındaki rolü tespiti çalışılmıştır.

İnsanı konu alan edebî esere, insanın karakter ve mizaç özelliklerinin yansımaması, eserde yer almaması düşünülemez. Bu meyanda çalışmanın II. Bölümü “Beşerî Hasletler”de ise amaç, insanın karakter ve mizaç özellikleri olan hasletlerin, metinde nasıl yer aldığını ortaya koymaktır. Yusuf u Zelihâ hikâyesinde bu nokta-i nazariyeden bakıldığında çıkan sonuç ise, anlatıcı tarafından oluşturulan “hayali dünya” içerisinde yer alan kahramanların bir takım hasletlere sahip olduğu ve bunların olaylara tesir ettiği yönündedir. Hislerdeki yöntemle hareket edildiğinde, elde edilen sonuca göre öne çıkan hasletler, bencillik, hilekârlık, iffet ve vefâlı olma hasletleridir.

Yusuf u Zelihâ hikâyesi, his ve hasletler açısından incelenirken çıkarılan önemli bir sonuç da, hikâye tekniği ile ilgilidir. Hikâyede olumlu ile olumsuz his ve hasletler birlikte yer almaktadır. Bunların çoğunlukla birbirine zıt his ve hasletler olduğu görülmektedir. Sevgi-nefret, üzüntü- mutluluk, güven-korku, ümit-ümitsizlik gibi zıt hislerin yanında; kibirli olma-alçak gönüllü olma, zalimlik-merhametli olma, dirâyetli olma- sabırsızlık gibi zıt hasletler karşı karşıya getirilmek suretiyle bir *gerilim* oluşturulduğu söylenebilir. Hisler noktasında zıt ruh halleri, çoğunlukla aynı kahramanda hâsıl olurken; hasletler ise genellikle kahramanların olumlu ve olumsuz oluşuna göre birer karakter özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Anlatıcı, bu zıt his ve hasletleri kullanarak olayları başlatma, yönlendirmekte ve nihayete erdirmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde his ve hasletlerin edebî metin için ne denli büyük bir öneme haiz olduğu görülecektir.

Genel olarak bu yapılanların dışında giriş bölümünde yine edebî metnin insânî yönünü ortaya koymak maksadıyla, his ve hasletlerin olay örgüsü içindeki yerini tespit için, “Metin halkalarının Duygu Yönü” başlığı altında, olay örgüsü duygular açısından metin halkalarına ayrılmıştır.

Beşerî yönü ortaya koyulmaya çalışılan Yusuf u Zelîhâ hikâyesi, kutsal kitapların kaynaklık etmesi hasebiyle, ilâhî unsurlar da barındırmaktadır. Bunlara beşerî hislerle münâsebeti nispetinde değinilmiştir.

Klasik edebiyat ürünü olan Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zelîhâ eseri üzerinde yapılan inceleme neticesinde ulaşılan sonuçlar bu şekildedir. Burada kullanılan yöntem ve bakış açısı, hangi dönem ve tarzda olursa olsun tüm edebî metinlere uygulanabilir. Şimdilik bir eser üzerinde denemesi yapılan bu yaklaşımın, daha derin bir tefekkürle ve birçok örnekle desteklenmesi sonrasında bir teoriye dönüştürülmesi, edebî metnin sihirkâr tesirinin anlaşılmasına katkı yapacaktır.

KAYNAKÇA:

AÇIKGÖZ, Nâmık, “*Klâsik Türk Şiirinde Beşerî His ve Hasletler*”, Journal of Turkish Studies, V. 27/1

ADLER, Alfred, (1998), *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamuran Şipal, SAY Yay., İstanbul.

AKALIN, Şükrü Haluk ve diğerleri...(2003), *Türkçe Sözlük*, TDK., Ankara.

AKTAŞ, Hamdullah, (2004), *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Palme Yay., Ankara.

AKÜN, Ömer Faruk, (1950), “*Şeyyâd*” maddesi, *İslam Ansk.*, C. 11., MEB, İstanbul.

AYVERDİ, İlhan, (2006), *Kubbealtı Lügati, Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1-2-3, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

BOLAY, Süleyman Hayri, (1996), *Felsefi Doktrinler Ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.

Büyük Türkçe Sözlük, İlmî Kontrol: Muharrem Ergin, Hayat Yay., İstanbul, t.y.,

ÇAĞRICI, Mustafa, (2004), Merhamet mad., *İslam Ansk.*, T.D.V. Yay., 29.c., Ankara.

ÇETİN, Nurullah, (2004), *Yeni Türk Şairinin “Yusuf ile Züleyha Hikayesi” Duyarlılığı*, Hece Yay., Ankara.

DOĞAN, Mehmet, (1982), *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., İstanbul.

EKİCİ, Mustafa, (2006), *Hristiyanlık'ta ve İslam'da Sevgi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, (t.y.), *Hak Dini Kur'an Dili*, C.5., Yenda Yay., İstanbul.

FROMM, Erich,(1999), *Erdem ve Mutluluk*, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

FROMM, Erich, (1999), *Sevme Sanatı*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1993), *Felsefe Ansiklopedisi*, C.6. Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (1993), *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

JOMIER, Jacques, (1974) *Tevrat, İncil ve Kur'an*, çev. Sakib Yıldız, Hareket Yay., İstanbul.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, (1997), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

Gün, Nil, (2004), *İçimizdeki Şaman: Duyguların Simyası*, Kuraldışı Yay., İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul.

LEVEND, A. Sırrı,(1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1., TTK Yay., Ankara.

LUPTON, Deborah, (2002), *Duygusal Yaşantı*, Çev., Mehmet Cemal, Ayrıntı Yay., İstanbul.

ÖZEK, Ali ve diğerleri..., (1992), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Hâdimü'l- Haremeyni'ş-Şerîfeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine-i Münevvere.

ÖZBAY, M. Haluk, GÖKA, Şenol, (2004), *Her Halde İnsan*, Elips Kitap, Ankara.

PALA, İskender, (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul.

SEMERÇİ, Z. Bengi, (2005), *Duyguların Şifresi*, Alfa Yay., İstanbul.

SCHOPEHAUER, Arthur, (2007), *Merhamet*, Dergâh Yay., İstanbul.

SETTARÎ, Celal, (2002), *Züleyhâ'nın Aşk Derdi Hz. Yusuf Kıssası*, Çev. Mehmet Kanar, İnsan Yay, İstanbul.

SEYYAR, Ali (2003), *Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, BETA Yay., İstanbul.

_____ (2004), *Davranış Bilimleri Terimleri*, Beta Yay., İstanbul.

TARHAN, Nevzat, (2009), *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul.

_____ (2010), *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul.

TARLAN, Ali Nihat, (1963), *Necâtî Beğ Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, C.8., Dergah Yay., 1977, İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman, Aşk mad., *DİA*, C.4., İstanbul, 1991.

YILDIZ, Osman, (2008), *Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)*, Akçağ Yay., Ankara.

Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîf z-Zebîdî, (1973), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sahîh Tercümesi ve Şerhi*, Mütercim ve Şarihi: Kâmil Miras, C.6., T.T.K. Basımevi, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ramazan Arı

Doğum Yeri : Emet/Kütahya

Doğum Yılı : 1984

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1999-2002 : Tavşanlı Atatürk Lisesi

Lisans 2003-2007 : Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Y. Lisans 2007- : Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil : İngilizce (D), Arapça (Orta Düzey)

MESLEKİ BİLGİLER

2005-2009 :Muğla Üniversitesi Kütüphanesi (kısmî-zamanlı öğrenci)

2009-2011 :Muğla Üniversitesi Menteşe Kütüphanesi Osmanlıca Uzmanı